

Lad os frede om disse piger

Bestyrelsen for Fredehjems oprettelse og virke 1906-84

**Forfatter: Finn Andersen
Historiker, Ph.d.
Videncentret for Diakoni og Pædagogik
Diakonhøjskolen i Aarhus
Redigering: Rikke Hansen, Jysk børneforsorg/Fredehjem**

Forord

- ved Finn Andersen

”De evnesvage og ringe”

*De evnesvage og ringe,
Hvis Vej er saa tung og haard,
Dem fik vi Bud om at bringe
Fra Jammer til hjemlige Kaar.*

*Det har vi prøvet og mærket,
At Herren arbejdede med;
Hans Naade har lyst over Værket,
Han gav os sin Glæde og Fred.*

*For dem, som er af til en Side,
Staar aabent nu Fredehjem.
Lad dem komme og lære i Tide:
Guds Rige er ogsaa for dem.*

Pastor J. Chr. Berthelsen

Begrebet Fredehjem:

”Lad os frede om disse Piger”

I sommeren 2010 bestemte Jysk børneforsorg/Fredehjems ledelse sig for en undersøgelse af ”Bestyrelsen for Fredehjems” oprettelse og virke 1906-84. Blandt Jysk børneforsorg/Fredehjems bestyrelse og foreningens mange ansatte var ønsket ofte blevet fremført om en større indsigt i fredehjemmenes arbejde siden fusionen med fire af disse i 1984. Der er således tale om hjemmene Østergaard i Lille Karleby, Sølund i Gødvad, Holmstrupgaard i Brabrand samt fredehjemmet i Handbjerg, og allerede her skal bemærkes, at oprettelsen af de fire hjem aldrig hvilede på nogen foreningsdannelse, men bestyrelsen alene stod for den overordnede ledelse.

Ikke mindst den markante skikkelse, pastoren Carl Julius Asschenfeldt-Hansen samt Indre Missions venner, der også stod bag oprettelsen af Diakonhøjskolen i Aarhus (1920), var snart at finde i arbejdet for fredehjemmenes oprettelse. Det sociale arbejde lå altid den IM-tilknyttede pastor meget på sinde, næstekærligheden var fremtrædende. Pastor Asschenfeldt-Hansen var i sandhed en ildsjæl. Rækken af initiativer er lang, og derfor er det ikke overraskende også at finde pastoren som en af initiativtagerne til oprettelsen af landets første fredehjem, ”Villa Østen”, eller oftere omtalt som ”Østergaard” beliggende i landsbyen Lille Karleby, nær Roskilde. Pastoren blev denne gang godt hjulpet af den daværende leder på Magdalenehjemmet, frøken Thora Esche, ligesom den økonomiske hjælp bag projektet i høj grad atter hvilede på Missionens Venner. De lokale indre missionske samfunds engagement i det enkelte projekt var altid af afgørende betydning.

Den røde tråd mellem aarhusdiakonerne og fredehjemsarbejdet lod sig hurtigt afdække, og Diakonhøjskolen dannende da også rammen omkring flere forretningsudvalgsmøder i slutningen af 1920’erne.

Begrebet "Fredehjem" har siden 1906 været årsag til mange spørgsmål, eks.: Var der alene tale om hjem oprettet af en vis "hr. Frede"? De nærmere omstændigheder bag navnet manglede selv 15 år efter det første fredehjems oprettelse i Lille Karleby i 1913. Som daværende sundhedsminister, dr. med. Viktor Rubow bemærkede i skriftet "Svagt begavet Ungdom", oktober 1928, var der hverken i værgerådsloven, åndssvage Lovgivningen eller fattig Lovgivningen givet nogen definition af begrebet "Fredehjem" eller regler for sådanne hjemms oprettelse, indretning eller benyttelse selv om der efterhånden ud fra en trang i befolkningen var opstået adskillige sådanne hjem. Derfor var det nu nødvendigt at undersøge hjemmenes berettigelse og plads i ungdomsforsorgen.¹

Begrebet "fredehjem" blev første gang nævnt i forhandlingsprotokollen under mødet på Bethesda i Aarhus den 17. oktober 1906 (pkt. 8). Det tidligere nedsatte udvalg på stiftelsesdagen den 25. april 1906 tilsluttede sig her udvalgsformanden, pastor Jørgen Christian Berthelsens forslag til navnet "Bestyrelsen for Fredehjem".²

Med henvisning til denne beslutning udtalte Berthelsen selv 25 år senere under et børnesagsmøde på Nyborg Strand, juni 1931: "Navnet "Fredehjem" har formentlig aldrig eksisteret før paa Dansk (eller andre Sprog). Sagen var ogsaa ejendommelig dansk. Vi sagde: Lad os frede om disse Piger, saa de kan faa Lov at blive Mennesker, hvad de er skabte til. Vi har tænkt det som et Egenavn. Vi mener, at det er forkert, at andre tager det Navn. Vi har ladet vort Navn indregistrere. Lad andre, som vil optage et Arbejde for saadanne Piger, finde et andet Navn."³

Ifølge denne udlægning kunne ordet "frede" således udmærket sidestilles med ordet "værne", der ikke var ukendt inden for datidens forsorg.

At ordene "værne" og "frede" også er nært forbundne med ordet "frelse" bemærkes bl.a. i forbindelse med indvielsen den 23. januar 1919 af bestyrelsens andet hjem, Sølund nær Silkeborg. Som der står skrevet i forhandlingsprotokollen samme dag: "Herrens Ord til Josef om at tage Barnet og dets Moder og fly til Ægypten for at undgaa Herodes Efterstræbelser, et Ord, der ogsaa har sin Anvendelse overfor enhver, som vil frelses, ligesom det indeholder en Formaning til os om den rette Omsorg for Børn og det rette Forhold til Kvinden og da ogsaa gælder med Hensyn til de ulykkeligt stillede, ikke fuldt normale Kvinder, som Fredehjem ansager sig, og som er baade Børn og voksen paa én Gang: Børn i aandelig Henseende paa Grund af deres afstumpede Sjælsevner og voksen i legemlig Udvikling, vanrøgtede og "efterstræbte" af uforstandige, ubarmhjertige og brutale onde Mennesker. Til et Fredehjem med Værn for saadanne Kvinder, med passende Sysselsættelse og med Vejledning og Hjælp til at finde Fredens Hjem."

At netop beretningen i Mathæusevangeliet om flugten til Ægypten er tæt forbundet med valget af navnet understreges af, at der flere gange i de interne kilder op gennem årene henvises til hændelsen. F.eks. også i forbindelse med indvielsen af det tredje hjem i Handbjerg den 10. november 1926, hvor gaven fra bestyrelsesformanden til hjemmet bestod i et billede forestillende de flygtende personer med det lille Jesusbarn, mens der på billedets bagside stod skrevet: "Matt. 18,11. Menneskesønnen er kommen for at frelse det fortabte."

Det religiøse aspekt spillede således generelt en vigtig rolle i driften af datidens private fredehjem, ganske som det var tilfældet omkring mange andre sociale institutionsdannelser gennem 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Det religiøse motiv var væsentlig for initiativtagerne, det være sig hos Carl Julius Asschenfeldt-Hansen og Thora Esche først i 1900-tallet som hos Ludvig Beck, når det gjaldt oprettelsen af Kristelig Forening til Bistand for Børn og Unge (KFBU) i 1898. Adskillige initiativtagere var nært tilknyttet Missionen, og dens venner betragtede normalt deres bidrag til projekterne som et offer, de bragte i overensstemmelse med biblens ord om at give til de fattige.

Historikeren Anne Løkke har tidligere undersøgt sidstnævnte forenings virke og fortæller bl.a., at teologen Ludvig Beck var stærkt inspireret af Johann Hinrich Wicherns diakoniarbejde i Tyskland, men det var for Ludvig Beck og fængselspræsten, Siegfred Hedegaard Nissen (KFBU's stif-

ter) forholdet til Gud, der bød dem at handle, idet de i det daglige liv stødte på sociale forhold, der set ud fra deres samfundsmæssige position var urimelige, angstfremkaldende og ynkvækkende. For dem alle gjaldt det, at det var troen, der gav dem den enorme begejstring, styrke og overbevisning, som gjorde, at de vedholdende kunne arbejde for sagen så effektivt og målrettet, som det var tilfældet. Om disse, datidens sociale frontkæmpere, skriver Anne Løkke bl.a.: ”De så sig selv som korsfarere i det godes tjeneste, i stadig kamp med de onde kræfter, hvor de end viste sig.”⁴

**Lærersønnen fra Skalleballe
Formanden for fredshjemsagen (1906-50),
pastor Jørgen Christian Berthelsen**

Beskrevet som en både flittig og alvorlig præst, der havde en særlig nådegave i at være vejleder for de store IM-samfund i sine sogne – en rigt nuanceret og fængslende personlighed. Som daværende IM-formand Christian Bartholdy skrev i Indre Missions Tidende (1957, s. 314): ”Der var noget bundsolidt ved ham, man følte sig tryk, og vi vidste altid, hvilken tillid vore venner havde til ham. Gud give os mange præster af hans type.”

J. Chr. Berthelsen blev født i Skalleballe Skole nær Vissenbjerg den 21. januar 1872, som den yngste af 12 børn. Forældrene, Niels og Maren Berthelsen levede under trange forhold, men da faderen døde allerede inden J. Chr. Berthelsen nåede skolealderen, spredtes den store søskendeflok. Han fik ophold hos nogle slægtninge, et ældre gårdmandspar i Torupdal. Parret havde ingen børn selv, men dette betød alligevel ikke at barndommen blev lykkelig. Situationen begyndte først at lysne efter en vellykket realeksamen i Assens, hvorefter studierne blev fortsat i hovedstaden. Her blev Berthelsen student, hvorpå han valgte at hellige sig teologien.

Tiden på Valkendorf Kollegium bragte ham samtidig i nær kontakt med den københavnske vækkelse, men det blev ikke desto mindre Missionens tunge pietistiske form, der blev den unge Berthelsens ståsted fremover. Det var således først ved mødet med landmissionen, at Berthelsen blev omvendt, det var her han hørte hjemme. Gerne langt ude på landet, og i 1901 valgte han at sige ja til stillingen som sognepræst i Harboøre.

Året efter blev han gift med Mathilde, beskrevet som altid munter og glad med et lyst sind. Mathilde faldt godt til i det vestjyske, velstanden var stigende i sognet, og snart omtales pastoren nærmest som den lokale ”sognekonge”. Børneflokken voksede hastigt, tallet var ti, da Mathilde i forbindelse med en akut bughindebetændelse pludselig døde i 1917.

Tabet var smerteligt for Berthelsen, der imidlertid hurtigt valgte at fokusere på børnenes tarv. Ud fra egen erfaring gjorde han nu alt for at holde sammen på flokken – den skulle for alt i verden ikke spredes. En husbestyrerinde blev antaget og inden længe også en lærerinde. Således kom præstegården til at danne ramme for undervisningen såvel af hans egne som flere af sognets børn.

Som datteren Ulla siden udtalte: ”Vi gik i vores egen hjemmeskole indtil 3. mellem. Den må jo have været god nok, for de børn der gik her, fik senere store uddannelser.” Hertil bemærker barnebarnet, Anders Graven: ”Morfar havde en jernvilje, og han ville ikke bare, at hans børn skulle have en god uddannelse og en god skolegang. Han ville også gerne styre dem hen i en retning han ønskede.”

Derfor blev der i hjemmet bl.a. læst op af Chr. Skrivners Sjæleskat i børnenes middagspause. Datteren Sara huskede endnu i 2006 tydeligt den tykke bog med de tunge, fromme, opbyggelige stykker. ”Det var rædsomt”, det var tung andagtslitteratur. Hun bemærker samtidig, at faderen som prædikant i det hele taget talte meget om synd. Også Ulla husker i den forbindelse faderen som alvorlig, han kunne ”tordne”.

Tabet af sin muntre hustru, Mathilde, var et hårdt slag for den hårdt arbejdende pastor. Hvervet som formand for fredshjemsagen førte ham ofte langt hjemmefra, men til gengæld er alle enige om at sammenholdet og kærligheden mellem de ti søskende styrkedes betydeligt.

Først i starten af 1920'erne valgte familien at flytte fra Harboøre. Det stærkt indremissionske sogn blev "erstattet" med det meget grundtvigske, Skanderup Sogn i Andst Herred. "Det var som nat og dag", bemærker Ulla. Den store nyopførte præstegård med sine 17 værelser og egnen var ganske anderledes, præget af de større gårde. Den nye bolig, der blev opført i 1924, lå på en mark mellem kirken og missionshuset. En 1½ tdr. stor have blev samtidig anlagt i fransk parkstil med lange lige gange. Det kostede meget arbejde at holde haven, men Berthelsen var en uhyre flittig og dygtig havemand, og børneflokket måtte hjælpe til. Flytningen til Skanderup skulle desuden sikre børnene bedre uddannelsesmuligheder, men Berthelsen forblev som altid en travl herre, enkemand, selv om det ifølge kilderne ikke skortede på seriøse tilbud.

Søndag den 25. januar 1942 holdt Berthelsen sin afskedsprædiken med efterfølgende afskedsfest i det fyldte missionshus. Mange venner såvel fra Harboøre som Skanderup takkede denne dag Berthelsen for sin mangeårige gerning.

Trods et svigtende helbred fortsatte han fra sin nye bopæl i Middelfart sit formandsarbejde indenfor fredshjemsagen, ligesom han indtil 1956 førte ordet ved stævnerne i Skanderup. J. Chr. Berthelsen døde den 27. maj 1957.

Indhold

Børne- og ungeforsorgen, et overset emne

Undersøgelsen, længe under vejs
Fredehjemspigerne: Hvor kom de fra?
Ledelse og ansatte: ”Gerningen er ikke let”

”Vi saa et Syn, vi hørte en Røst”

Fredehjemsarbejdet, ét blandt flere initiativer
Med Børnelovens vedtagelse fulgte værgerådene
Loven, for mange skuffende og utilstrækkelig
De eugeniske tanker samler kendte personligheder
Dalhoff ikke i tvivl, hjælpen mangler
Tendensen klar, ”skabelsesmyten” vakler
Ildsjælen Carl Julius Asschenfeldt-Hansen
”Et rastløs Liv, til Arbejd skabt”:
Filantropen og forstanderinden Thora Esche
”Moder for vore faldne søstre”:
Kredsen af troende samles i Lyngby

Sytten års venten, starten i Lille Karleby

I nødens stund vendes blikket mod samfundene
Thora Esches markante rolle i opstarten
Atter optimisme, et udmærket alternativ
Købet af Villa Østen kræver yderligere støtte
Traditionen, de ugifte kvinder foretrækkes
Indvielsen; sensommer, festtaler, gæster i haven
De første år, flere hurtige udskiftninger
Betækningsrum, isolationsstraffen ikke ukendt
Trods et voksende behov halter økonomien

Bestyrelsens nye hjem i Østjylland, Sølund

Beretningerne, en rigdom af oplysninger
”Spektret bredt”, de triste skæbner toner frem
”Gå aldrig foran Herren, men vent på hans vink”
Formuen stiger, nye tiltag under overvejelse
De gode tider, valget falder på stedet, Sølund
Købet medfører røde tal på bundlinjen

Institutionen Handbjerg tilbydes kvit og frit

Flere indtrængende appeller redder sagen
Chr. Kellers stigende interesse for hjemmene
”Kampen” om pigerne fortsætter ufortrødent
Optimismen stiger atter efter tilskud og arv

Sølund, med branden fulgte forbedringerne
Østergaard, behovet for annekset vokser
Overtagelsen af Handbjerg, helt vederlagsfrit
To selvstændige parter, to afvigende holdninger
Indvielsen i Handbjerg, de spartanske forhold
Året 1926, et vigtigt højdepunkt på flere måder

Holmstrupgaard, ”kopieringen” tiltager

Annekset udskydes, anerkendelsen fravælges
Arbejdet udvides i Jylland som på Sjælland
Socialminister Rubows positive udmeldinger
Hjemmenes spartanske drift, en klar gevinst
Med gunstigt prisniveau følger berettigelsen
Loven fremsættes, tilhængererne Wildenskov
Beboerne testes, hensigten med besøget
Navnet indregistreres, konkurrencen tiltager

Åndssvage eller sinker? Den årelange strid

Tendens, afhængigheden af lægernes accept
Personalet, krav og henstillinger fortsætter
Ventetiden, vanskelig, lang og krævende
Festdeltagerne samles på Magdalenehjemmet
Drømmen realiseres, annekset indvies
Reformens konsekvenser, mødet med Fenger
Med reformen følger klassificeringen
Tvangssteriliseringerne, en del af hverdagen
Spørgsmålet rejses: Er IK-testen pålidelig?
Hustugtprotokollerne afslører ustabiliteten

Krigens triste følger, nyt hjem overvejes

De ansattes organisering, krigens opsving
Fremgangen fortsatte, ”gevinsten” udeblev
Usædeligheden flourer, rømmningerne tiltager
Steriliseringen fortsætter, også efter krigen
Jubilæumsfesten, traditionsrig og velbesøgt

Mod nye tider, nye pædagogiske tanker

Ledelsens glimtvisse tiltag varsler nye tider
Nytænkning og omvæltninger toner frem
Den forstående, årsagsgivende pædagogik
Børnesagsarbejderen, fra kald til profession
Tydelig opsplittning, regnskabets afsløringer
Modløsheden indfinder sig på Østergaard
Sølund, afhændes til åndssvagevæsenet?
”De kommer med Taarer og gaar med Taarer”
Arbejde; ikke en indtægt, mere en uddannelse
Hensigtsmæssighed og hygge på Handbjerg
Holmstrupgaard, ofte belastende forhold

Livet afspejler sig i hjemmets dagsplaner
Forstanderinden, Christa Strand fortæller
Princip; den positive afventende holdning

Storhedstiden; den større synliggørelse

Moderniseringen af forsorgen efter 1960
To forskellige holdninger til økonomien
Fokus på uddannelse og boligforhold
Sagens centrale ord: ”At ville og virke”
Sølund; skiftet fra pige- til dreng hjem
Store ændringer, men målet det samme
Rytmen på dreng hjemmet, anno 1969
Handbjerg, også her ses forandringer
Frede hjemmet, stadig trygt og godt
Kontakten med omverdenen vokser

Frede hjemssagen under markant pres

”I dag skinner solen ikke i Handbjerg”
Jysk børneforsorg hjælper med tallene
Også partneren mærker forandringerne
Sekulariseringen stiger indenfor forsorgen
Østergaard, før frede hjem nu Lilleskole
Stigende utryghed blandt private aktører
Driften overdrages, bygningerne beholdes
Tanken om det nye skole hjem i bakkerne
Dønningerne rammer Holmstrupgaard
Sølund, først dreng hjem siden efterskole
Kurre på tråden, fusionen drøftes

Efter 78 års virke, fusionen godkendes

La Strada danner rammen om debatten
De afgørende møder, fusionen godkendes

Noter

Anvendt litteratur

Forstandere og forstanderinder 1913-84:

Fredehjemmet Østergaard 1913-75:

Frk. Louise Jørgensen 1913-15
Frk. Marie Jørgensen 1915-32
Frk. Karen Engholm 1932-58
Frk. Edele Myltoft 1958-

Fredehjemmet Sølund 1919-67:

Frk. Valborg Rasmussen 1919-23
Frk. Sigrid Jensen 1923-42
Forstanderparret Hartvigsen 1942-47
Frk. Olga Andersen 1947-67
Forstanderparret Helge og Gerda Augustesen 1967-

Fredehjemmet Handbjerg 1926-70:

Frk. Dagmar Jebsen 1926-48
Frk. Strand Christensen 1948-59/60
Frk. Rigmor Madsen 1960-

Fredehjemmet Holmstrupgaard 1926-84:

Frk. Karen Munk 1928-37
Frk. Ingrid Moustgaard 1937-43
Frk. Christa Andersen/fru Aakjær 1943-58
Frk. Strand Christensen 1958-79
Forstander Jørn B. Jensen 1979-

Bestyrelsesformænd for fredehjemsbevægelsen 1906-84:

Pastor J.J. Asschenfeldt-Hansen 1906
Pastor J. Chr. Berthelsen 1906-50
Pastor Kai L.A. Brask 1950-73
Pastor H.C. Johannessen 1973-84

Børne- og ungeforsorgen, et overset emne

Undersøgelsen, længe under vejs

At den hjemlige børne- og ungdomsforsorg længe har været et overset emne i vor fælles historie har museumsinspektør Maria Rytter, tilknyttet Svendborg Forsorgsmuseum, længe gjort opmærksom på. Historieløsheden gælder livet på børnehjemmene og opdragelsesanstalterne som forholdene på landets øvrige døgninstitutioner for børn og unge, og den videnskabelige forskning og litteraturen om den danske børne- og ungeforsorg er derfor ikke omfattende. Dette prøver man ihærdigt at rette op på i Svendborg. For museet var der således tale om "nyt land", der skulle undersøges og ny viden, der skulle indvindes, da arbejdet indledtes omkring år 2000. Indsamlingen af effekter fra institutionerne blev sat i værk, og resultatet blev bl.a. udstillingen på Viebæltegaard i 2002, "Du skal ikke tænke på din far og mor", omhandlende de sidste hundrede års historie om børn og unge under forsorg på de danske døgninstitutioner.

Overfor de besøgende og læserne fortalte udstillerne, at tiden på institutionerne generelt var forbundet med utryghed, og som Maria Rytter skriver i artiklen: "Børn uden historie" på baggrund af de indledende interviews og besøg: "Det billede, der danner sig, er, at ingen oplever børnehjemstiden som lykkelig og harmonisk. Alle tidligere børnehjemsbørn har følt sig svigtet og forladt på institutionen." At komme fra et børnehjem var skamfuldt. Mange har således berettet om kammerater fra fortiden, der skjuler deres opvækst på børnehjem, nogle endda for ægtefællen.¹

Også historikeren Anne Løkke har gjort sine læsere opmærksom på behovet for flere nærstudier af de filantropiske foreningers arbejde. Dette skete allerede i forbindelse med udgivelsen vedr. hendes undersøgelser omkring Kristelig Forening til Bistand for Børn og Unge (1990). Anne Løkke ønskede dengang samlet tilstrækkelig, dybtgående viden til at tegne et billede af filantropien som helhed.²

Store som små institutioner for børn og unge blomstrede med årene op rundt omkring i landet. I 1926 nævnes et samlet antal på 250 for at stige til 304 i 1969 med tilsammen 7.913 beboere.³ (Tallene inkluderer ikke børn og unge anbragt i familiepleje). Blot 1-1½ pct. af disse var i 1969 (95 pers.)⁴ tilknyttet "Bestyrelsen for Fredehjem" fire hjem: Østergaard, Sølund, Handbjerg og Holmstrupgaard. Nok er der kun tale om ca. 1-1½ % af det samlede antal, men til gengæld er kildematerialet ganske intakt, og muligheden for at supplere vor viden om de sidste 100 års børne- og ungeforsorg derfor betydelig.

Dette faktum har været kendt siden starten af 1980'erne blandt de engagerede i fredehjemsbevægelsen, og tanken om en historisk undersøgelse har i årevis spøgt i hjemmenes nærmeste kredse. Som det f.eks. var tilfældet hos arkivlederen i Bramsnæs Kommune, Johs. Pedersen. Arkivlederen begyndte således i 1983 at nedfælde beretningen om landets første fredehjem i Lille Karleby med navnet Villa Østen eller det oftere anvendte Østergaard. Den tidligere forstanderinde Karen Engholm var på dette tidspunkt afgået ved døden, og beretningen om hjemmet skulle bl.a. udkomme som et led i serien: "Fra vor egne historie".

Etableringen af Fredehjemmet i 1912-13 var ikke mindst kommet i stand via hjælpen fra IM-vennerne både de lokale og dem på landsplan, og Johs. Pedersens giftermål med Karen Engholms niece havde for alvor skærpet hans interesse for emnet, idet han i brevet af 20. februar 1988 til IM's

daværende generalsekretær Poul Langagergaard skriver: ”Jeg har fra starten i 1912 til nedlæggelsen af Østergaard i 1974 et meget godt kendskab til hjemmet, idet ”mit” arkiv er i besiddelse af de fleste af bestyrelsens forhandlingsprotokoller, som jeg har lånt, og idet mit barndomshjem var nabo til Østergaard, samt at jeg blev gift med en niece til forstanderinde Karen Engholm (1932-58) – vi holdt i øvrigt bryllup på hjemmet, som vi således meget ofte besøgte.” Pedersens ”arkiv” omfattede tillige en større billedsamling, dækkende livet på Østergaard 1926-58, idet Karen Engholm havde været en meget ivrig amatør fotograf.

Lokalarkivet i Bramsnæs ønskede dengang en mindre udgivelse, trykt i 2.000 eksemplarer. Tanken måtte dog opgives pga. manglende midler, men den lokale interesse for fredelhjemsagen fortsatte ufortrødent, og som den nuværende arkivleder, Anette Toni-Petersen, udtalte inden undersøgelsen for alvor blev sat i værk: ”Det er en spændende historie, som vi nok en dag får skrevet.”

Rent kronologisk ligger Johs. Pedersens første forsøg på en udgivelse meget tæt på fusionen i 1984 mellem Bestyrelsen for Fredelhjemmenes arbejde og Jysk børneforsorg, men heller ikke på ledelsesplan var man dengang i tvivl om, at der med en undersøgelse omkring fredelhjemsbestyrelsens virksomhed siden 1906 lå et vigtigt bidrag til beskrivelsen af den hjemlige børne- og ungeforsorgs udvikling gennem 1900-tallet.

Bl.a. bemærker Jysk børneforsorg/Fredelhjems nuværende generalsekretær, Lars Bundgaard, allerede i brevet af 22. september 1983 til bestyrelsesmedlem Theresia Berthelsen: ”Henning Møller og jeg har talt om, at vi ved næste Fredelhjemsbestyrelsesmøde vil foreslå, at der udgives et lille skrift om Fredelhjems historie fra 1906 til i dag, og det skal heller ikke være nogen hemmelighed, at vi ville foreslå, at du og Johannesen forestod udgivelsen.”

Men desværre blev også dette forsøg skrinlagt, og måske derfor har arbejdet på de fire fredelhjem aldrig vundet den større opmærksomhed. Dog refererer Birgit Kirkebæk i udgivelsen ”Læfærdig og løvsagtig” (2004) direkte i afsnittet ”At lede efter mulige samarbejdspartnere” til kontakterne mellem lægerne på åndssvageanstalten i Brejning og daværende bestyrelsesformand, pastor J. Chr. Berthelsen.

Således er der i dag en udbredt mangel på kendskab til bestyrelsens indsats i årene 1906-84 til trods for, at pastor Berthelsen gennem sine mange år på formandsposten og parallelt med sit præstembede altid gjorde sig store anstrengelser for at fortælle om fredelhjemmenes arbejde dels i kraft af sin betydelige rejseaktivitet, dels gennem udgivelsen af tre større skrifter i hhv. 1931, 1936 og 1950.

Herefter syntes Berthelsens tid og kræfter at aftage kraftigt, idet forretningsfører C. Aa. Hansen, Jysk børneforsorg, i 1970 stærkt efterlyser en opdatering vedr. informationerne om fredelhjemmenes virksomhed. De tre ovennævnte skrifter udkom ellers alle i pæne oplag, for året 1931 nævnes alene 4.000 stk., ligesom der altid udsendtes en strøm af opråb til landets indre missionske samfund, præster, sogneråd og kommuner i forbindelse med sikringen af projektets økonomi. Også tusindvis af prospektkort fandt vej ud til de eventuelle støtter, og det kan undre en i dag, at så få kort og opråb har overlevet. Anderledes står det heldigvis til mht. protokolmateriale, der i dag er at finde både blandt Jysk børneforsorg/Fredelhjems øvrige arkivalier på Erhvervsarkivet (Aarhus) samt i Bramsnæs Lokalhistoriske Arkiv.

Fredelhjemspigerne: Hvor kom de fra?

Omkring år 1900 blev det anset for en langt værre forseelse, når en pige skulkede, rapsede eller vagabonderede, end var det en dreng, der forbrød sig. Desuden var en piges usædelighed aldeles uacceptabel, og de fleste opfattede det på forhånd som en særlig vanskelig opgave at gøre noget for de usædelige stakler. For fredelhjemsbestyrelsen var det imidlertid målet ikke blot at værne om de

unge piger, men også at ophjælpe dem til en menneskeværdig tilværelse – i Jesu navn. Hertil kan naturligt stilles spørgsmålene: Hvor kom de fra, og hvem var de så – ”fredehjemspigerne”?

Efter de første 30 års virke konkluderede formanden, pastor J. Chr. Berthelsen, ved jubilæet i 1936, at det var såvel forældre, værger og arbejdsgivere som læger, præster og lærere, sogneråd og værgeråd, der bankede på fredehjemmenes døre.⁵ Derfor blev også snart opdragelseshjemmene og overinspektionen opmærksomme på både navnet, sagen og bestyrelsens fire fredehjem, og gjorde brug deraf. Samtidig så åndssvageanstalterne med prøvende blikke på den påbegyndte virksomhed for derefter at anbefale den til ministeriel bevågenhed og støtte. Men det hændte også, at dommer- og politimyndighederne spurgte efter hjemmene i håbet om at få en forhutlet og fortumlet ung pige ind under mere hjemlige og trygge forhold, hvor hun kunne værnes og ophjælpes. Og pigerne indfandt sig, samlet 333 personer i perioden 1913-36, fordelt på de fire igangsatte hjem: Østergaard 108, Sølund 106, Handbjerg 49 samt Holmstrupgaard 70 piger⁶ (til sammenligning var antallet steget til 818 i 1950 og 1.620 i 1969).

For Berthelsen var det altid en glæde at se de unge i arbejde eller leg, inde som ude, i have og mark, eller rundt ved bordene lyttende til ordet, for i den forbindelse at tilføje: ”Ja, vi tror og ved, at Guds Rige lukkede sig op ogsaa for dem, og at nogle af dem fandt Vejen ind til Gud paa vore Fredehjem.” Formanden lagde overfor omgivelserne ikke skjul på, at der igennem de første årtier også foregik et missionerende arbejde rundt om på bevægelsens hjem. For bestyrelsen var det imidlertid aldrig målet at skabe en institutionstilværelse på livstid for ”fredehjemspigerne”, selv om formanden i 1936 måtte indrømme, at for adskillige beboere vel nok var bedst om de forblev på fredehjemmet. Vel var det dejligt at måtte beholde dem, men bestyrelsens opgave var om muligt at ”værne og frede” om pigerne i deres vanskeligste år og oplære dem så vidt, at de kunne blive ”skikket” til anbringelse i private hjem.

Ledelse og ansatte:

”Gerningen er ikke let”

Ifølge opgørelsen over de 223 udskrevne piger i årene 1913-36 kom 36 i privat tjeneste, 38 endte i pleje, mens 61 fandt tilbage til eget hjem eller familien. Til gengæld måtte 35 fortsætte tilværelsen på en åndssvageanstalt, 12 på et sindssygehjem og fire på en fattiggård. I 11 tilfælde anføres ikke den konkrete anbringelse, mens hele 23 personer overgik til andre fredehjem, én var rømmet, og to piger døde under opholdet.

Viften af forskellige anbringelser fortæller med al tydelighed, at arbejdet på det enkelte fredehjem var særdeles krævende såvel for forstanderinderne som for medhjælperne/søstre, hvilket bestyrelsesformanden også kraftigt pointerede i 1936: ”Gerningen er ikke let. Der behøves baade medfødt og opøvet Evne og Dygtighed, legemlig Sundhed og Ligevægt i Sindet og først og sidst Tro til Gud og Kærlighed og Udholdenhed overfor vore Piger, saadan som de nu er.”⁷ For de ansatte var arbejdet slidsomt, lønnen var længe lav og privatlivet minimalt. Kravene var til gengæld store, også derfor var det ofte vanskeligt på bestyrelsesmøderne at finde egnede afløsere, når kræfterne ikke mere rakte til hos den enkelte hjælper. Længere sygdomsforløb og efterfølgende rekreationer var aldrig ukendte for bestyrelsen.

Den store spredning blandt pigerne socialt og videnskæstigt var en væsentlig årsag til det krævende arbejde, selv om man fra lægelig side satsede stort på at katalogisere pigerne i kraft af de foretagne intelligencetest. Ikke at den store spredning kun gjaldt for de første årtier af fredehjemmenes virke, men problemet eksisterede også senere hen. Således bemærkede daværende forstanderinde frk. Rigmor Madsen i Handbjerg på et bestyrelsesmøde den 1. juni 1965, at det var et problem, når hun havde både børneværnets - og åndssvageforsorgens elever under samme tag. Der var forskellig behandling fra den offentlige forsorgs side, idet eleverne under åndssvageforsorgen havde

langt friere forhold end fra børneværnets side. Hertil kom, at det var krævende for både forstanderinder og søstre, at de samtidig skulle opfylde bestyrelsens ønske om at have føling og fortsat forbindelse med så mange udskrevne fredehjemspiger som vel muligt. Udadtil ville mange ansatte sikkert fornægte dette, men ”indhugget” i den i forvejen sparsomme fritid må have været mærkbar.

Fredehjemmenes medarbejdere: Det var naturligvis af største betydning for bestyrelsen for Fredehjemmene at have de rette helhjertede og dygtige personer til den daglige pleje og oplæring af pigerne på dens fire hjem: Østergaard, Sølund, hjemmet i Handbjerg og Holmstrupgaard.

”Vi saa et Syn, vi hørte en Røst”

Fredehjemsarbejdet, ét blandt flere initiativer

Starten på ”Bestyrelsen for Fredehjems” arbejde var mødet på Magdalenehjemmet den 25. april 1906. Det var i årene, hvor barnet og barndommen for alvor blev objekt for de nye videnskaber som pædagogikken og psykiatrien, og hvor den medicinske hygiejne fik stor betydning.¹ Samtidig afvikledes mødet midt i perioden 1893-1915, der også kendetegnes ved det udbredte samarbejde mellem staten og den private filantropi.

Årene fra nedsættelsen af kommissionen i 1893 ang. statstilsyn med børneopdragelsen – frem til 1915 anses i dag som en meget aktiv periode, og som historikeren Anne Løkke tilføjer, gennem disse godt 20 år satte de involverede parter initiativer i værk og diskuterede i øvrigt emner, der senere blev opfattet som indiskutable dele af for sorgen. Det var opgørets tid, i hvert fald retorisk, mod 1800-tallets tro på disciplin, hårdt arbejde og fysisk straf. Som de vigtigste ingredienser i opdragelsen af vanartede børn.² Mange af de i dag kristelig funderede, sociale organisationer blomstrede således frem netop nu, hvor kaos og social opløsning prægede de større danske byer. Her kan nævnes: Missionen blandt Hjemløse (1893), Blå Kors (1895), Kristelig Forening til Bistand for Børn og Unge (1898), Sankt Lukas Stiftelsen (1900), Kvindehjælpen (1906), Ungdommens Vel (1906), Kolonien Filadelfia (1907), Møltrup Optagelseshjem (1912) og Kirkens Korshær (1912).

Industrialiseringen var i hastig udvikling, København voksede som aldrig før, og i landets købstæder var situationen den samme. Der var i disse år tale om voldsomme samfundsændringer, og de større byer blev hektiske og forjagede. Det fysiske miljø ændrede sig stort set fra dag til dag, og snart flød der selv i den mindste danske købstad en lind strøm af nye pirrende, kunstige produkter, kulørt litteratur, tobaksvarer og modetøj. Langt fra alle mennesker kunne dog følge trit med tempoet og forandringerne, og det hele resulterede i en stigende nød. Denne ramte ikke alene samfundets i forvejen dårligt stillede personer, men nøden bevægede sig langsomt op ad den sociale rangstige for efterhånden også at ramme mange borgere tilhørende den brede middelklasse.

Antallet af fattige i gadebilledet voksede. Armoden blev mere og mere synlig, grim og truende. Udviklingen fik mange bedrestillede borgere til at reagere, måske ikke direkte i selve hjælpearbejdet, men mere som koordinatore og økonomiske bidragydere, og som så ofte før fokuseredes hjælpen i høj grad på børnene og de yngre medborgere. Den rigdom, der stadig fandtes i samfundet, og som stillede sig så fristende til skue, havde disse børn og unge kun en chance for at få fat i gennem tiggeri eller rapseri. Ofte gjaldt det for disse stakler derfor ikke blot jagten på de mest basale fornødheder til livets opretholdelse, men hos mange unge gjaldt det også jagten efter materielle goder.

Prostitutionen indgik i jagten, og heri deltog adskillige svagtbegavede og på forhånd letlevende piger. Alle var de lette ofre for udnyttelse, og usædelige piger opfattedes af mange medborgere som særligt smittefarlige og modbydelige – nærmest som en paria for omgivelserne. End ikke datidens optagelses- og opdragelseshjem var altid lige positive overfor deres optagelse på hjemmene, og man hørte regelmæssig klager over, at pigerne åbent modsatte sig arbejdet på institutionerne. Fælles for mange af disse beboere var, at de normalt havde ført et liv uden barndom, mens de tidligt havde fået god indsigt i voksenlivet.

Der eksisterede flere større opdragelsesanstalter og børnehjem herhjemme, men gennemgående kæmpede institutionerne med økonomien, idet betalingen var lav. Hertil kom, at mængden af potentielle beboere stadig steg, der herskede snart alvorlig pladsmangel, og begæringerne om optagelse måtte afslås i stort tal. Samtidig var ingen institution underkastet det offentliges kontrol. Snarere arbejdede hvert enkelt hjem uafhængigt af hinanden, hvorfor en systematisk fordeling af klienterne f.eks. efter alder, udviklingsgrad og karakter var udelukket. Situationen blev efterhånden så uholdbar, at en politisk indgriben var nødvendig, og denne fulgte den 14. april 1905, da folketinget enedes om at vedtage "Børneloven".

Med Børnelovens vedtagelse fulgte værgerådene

Ideen til en bedre børneforsorg var importeret fra udlandet. Behandlingsideologien hvilede på de fremvoksende kriminologiske og pædagogiske videnskaber, mens forlægget til selve loven var at finde i Norge. Med vedtagelsen herhjemme fulgte den bedre registrering og en skelnen mellem de enkelte kategorier af hjælpeforanstaltninger tog form, det være sig omkring børnehjem, de såkaldte almindelige opdragelsesanstalter og opdragelsesanstalter for særligt vanskelige børn og unge.

I den forbindelse åbnede staten i 1907 Bråskovgård nær Hornsyld til særligt vanskelige drenge, mens pigerne i alderen 14-21 år efter 1908 måtte indfinde sig på det etablerede Vejstrup Pigeheim nær Svendborg, hvorfra adskillige træk i den daglige arbejdsgang senere hen kan ses overført til de undersøgte fredshjem. Der hørte således under Vejstrup Pigeheim et landbrug, drevet af en ansat bestyrer. Foruden oplæring i husligt arbejde, rengøring, vask, strygning og skræddersyning fik pigerne desuden undervisning i havebrug og, hvis de ellers ønskede det, i stedets landbrug. Om vinteren prægedes hverdage af undervisningen i de almindelige skolefag, hvorimod gymnastik og boldspil var henlagt til sommerhalvåret.

Det statslige engagement herhjemme i børn - og ungeforsorgen indtraf også ret parallelt med udviklingen både i andre vesteuropæiske lande og i USA, men for Nordens vedkommende var Norge som sagt foregangslandet. De oprettede "værgeråd" fik her bl.a. til opgave at behandle anmeldelser om børn og unges evt. fjernelse fra hjemmet, og udviklingen blev den samme herhjemme efter Børnelovens vedtagelse. Med ét rykkede den sociale kontrol med underklassens børneopdragelse op i den ende af skalaen, hvor der var tale om tvang og meget indgribende foranstaltninger.³ Med Børnelovens vedtagelse havde de implicerede børn og forældre kun minimal indflydelse på det videre forløb, da det var værgerådet, der bestemte de anmeldtes videre skæbne. Form og varighed blev alene overladt til rådet, og ingen andre havde indsigt i grundlaget for indgrebet.

Børn og unge i besiddelse af en særlig vanskelig karakter kunne nu fjernes fra hjemmet. Det samme var tilfældet, hvis de udviste en meget slet opførsel, var udsat for vanrøgt eller fordærvelse pga. forældrenes eller andre opdrageres lastefuldhed, en udvist mangel på vilje til at forsørge barnet, eller manglende evne til at opdrage det. Ikke uventet udgjorde værgerådernes klientel snart for størstedelens vedkommende arbejderbørn, med vægt på de ufaglærte -, de arbejdsløse -, de syge - og de alkoholiserede forældres børn foruden de enlige mødres, de fraskiltes og enkeres børn.

Undersøgelser har tillige afsløret, at hovedparten af rådsmedlemmerne var mænd tilhørende borgerkabet. De fleste medlemmer var således en naturlig part af den borgerlige kernefamilie, hvor familiens overhoved, patriarken, var forsørgeren med hustruen ved sin side, som familiens følelsesmæssige centrum. Disse mænd skulle nu bl.a. vurdere selvforsørgende kvinders evne som opdragere, hvilket var yderst problematisk, idet der i forvejen var en udbredt mistillid til den enlige, kvindelige forsørger.

Men også skolens vurdering af det tvangsfjernede barn betød meget for værgerådernes afgørelser. Ikke så få lærere ville gerne have de mest udisciplinerede og dårligst begavede elever taget ud af

deres klasser, og resultatet blev, at tvangsfjernelsernes antal steg efter Børnelovens ikrafttræden. Der nævnes efter 1910 mellem 500 – 1.100 børn pr. år, for yderligere at stige i 1930'erne til ca. 900-1.600 og toppe under 2. Verdenskrig med godt 2.000 årlige tvangsfjernelser.⁴

Loven, for mange skuffende og utilstrækkelig

Når tvangsfjernelsen var gennemført, endte en del børn og unge hos private plejefamilier, men være var det for de tilbageblevne, oftest de vanskeligste tilfælde. De ledige pladser på de eksisterende institutioner var få, ligesom landets åndssvageanstalter i starten af 1900-tallet døjede med alvorlig pladsmangel. Fagfolk drøftede ihærdigt mulige udvidelser og placeringen af nyopførte anstalter, hvilket bl.a. resulterede i indvielsen af Åndssvageanstalten Ribeland (1907) og etableringen af anstalten på Livø (1911).⁵

Parallelt hermed førtes diskussionen mellem de personer, som mente at valget af anbringelsessted mest skulle afhænge af selve årsagen til tvangsfjernelsen. Dette ville betyde valget af en strengere anstalt for de største forbrydelser, mens de mere hjemlignende forhold alene burde være tiltænkt dem med de mindre forseelser og ikke mindst til de børn og unge, som intet ulovligt havde begået. Andre debattører ønskede i stedet at foretage indledningsvise iagttagelser over den tvangsfjernede for ud fra disse at vælge det anbringelsessted, der kunne tilvejebringe de bedste resultater i fremtiden, såvel for den enkelte som for samfundet som helhed.

Med Børnelovens vedtagelse i 1905 fulgte imidlertid en bedre indsigt i de allerede eksisterende institutioners virke, hvilket hurtigt afdækkede alvorlige uhyrligheder på enkelte hjem. Skandaløse forhold så dagens lys i form af sultlignende tilstande, mishandlinger og seksuelle overgreb.

De to vel nok bedst kendte er forholdene på pighjemmet Hebron (senere: Handbjerg Fredehjem), under forstanderinden Edle Branholms ledelse, samt sagen på Flakkebjerg vedr. forstander Mortensens straffemetoder. Senest har forfatteren Hjørdis Varmer beskrevet Hebron-sagen i udgivelsen "Peter Sabroe og Pighjemmet Hebron" (1999).

Beretningerne fyldte avisspalterne, mens andre hjem stadig kæmpede med de økonomiske trængsler i håbet om at overleve. Tristheden og fattigdommen florerede fortsat adskillige steder, hvilket var langt fra børnesagsforkæmpernes forestilling om den kærlige, pædagogisk kompetente opdragelse i den borgerlige families billede.

Der var ingen tvivl om, at forholdene på flere af datidens institutioner måtte forbedres, men ikke så få forkæmpere forregnede sig. Uden for deres egen kreds fandtes slet ikke den vilje til de økonomiske investeringer i børnesagen, som var nødvendige, bl.a. til at forbedre de ansattes løn- og arbejdsvilkår, hvilket ville tiltrække de mere engagerede og bedre kvalificerede hjælpere med en kompetencegivende uddannelse.

Med lovens vedtagelse fulgte ikke tilstrækkeligt med midler, hvorfor alternativet som så ofte før blev den private godgørelse, men hjælpen herfra blev hovedsagelig rettet mod personer, som i forvejen var velkendte for yderne. Eller hjælpen blev formidlet gennem private foreninger, der selv udsøgte nyderne. Alligevel havde der op imod århundredskiftet været en tendens til en vis organisering, idet viften af foreninger, der koncentrerede sig om bestemte grupper eller handicaps tiltog i antal. Nogle foreninger ønskede f.eks. at forbedre de fattige småbørns overlevelseschancer, andre beskæftigede sig mere specifikt med de forældreløse eller vanartede børn og unge.

Efterhånden som kendskabet til trængslernes forskellighed afsløredes blev "hullerne" lukket takket være nye initiativer. Som Jens Nørgaard, formand for Jysk børneforsorg/Fredehjem skrev i midten af 1970'erne: "Fandt man "huller", så udbedrede man disse huller, men man søgte ikke at undgå, at der opstod huller. Traf man et barn, der var vanfør, så skabte man et samfund, der tager sig af

vanføre børn osv.”⁶ At værne om de svagtbegavede, usædelige unge piger i kraft af fredehjemsarbejdet bør ses som endnu et led i denne kæde af private tiltag.

Resultatet var, at adskillige af børnesagens pionerer blev meget skuffede over måden, den nye børnelov i 1905 kom til at virke på. Reformatorerne blandt de professionelle opdragere var dels utilfredse med den manglende økonomiske opbakning fra statens side dels triste over den manglende forståelse for, at der måtte skabes et konstruktivt indhold i opdragelsen indeholdende de rette tilbud til børnene og de unge, hvis da ikke ”opdragelse” kun skulle blive en tom floskel, næsten synonym med straf. Nok blev ordet ”hjem” nu mere anvendt end ”anstalter”, men det hårde arbejde, disciplinen, brugen af spanskkrøret og nøjsomheden forblev ret så intakt på ikke så få af landets institutioner.

De eugeniske tanker samler kendte personligheder

Med Børnelovens vedtagelse mødtes i virkeligheden Socialdemokraternes krav om bedre levevilkår og de konservative kredses vilje til at sikre samfundets reproduktion. Blandt landets bedrestillede befolkning var der således begyndt at brede sig en angst for at samfundets sociale reproduktion ville svigte for store dele af arbejderklassen. Angsten gjaldt ikke alene den fysiske degeneration pga. manglende mad, for dårlig pleje og for lidt søvn, men der havde tillige bredt sig en alvorlig frygt for, at den moralske opdragelse svigtede, så børnene og de unge ikke senere hen i livet kunne passe et lønarbejde.

Frygten for fremtidens arbejdskraft var til stede. Andre gik et skridt videre i håbet om at få bremset den befolkningsmæssige degeneration. Man forsøgte bl.a. at få begrænset en række fysiske, psykiske og adfærdsmæssige afvigelser, der ansås som arvelige, og fokus blev hurtigt rettet mod gruppen af sinker og lettere åndssvage - fredehjemmenes kommende beboere. I den forbindelse blev underklassens høje fødselsrate anset som en trussel mod hele civilisationen. Kun få havde dengang nogen forståelse for miljøets store betydning for et menneskes mentale udvikling.

Tanken om at fjerne uønskede træk hos mennesket gennem avl var på ingen måde ny. Allerede fra Platon kendes tanken, men det var først i bogen, ”Hereditary Genius”, skrevet af den britiske arvelighedsteoretiker sir Francis Galton, at ideerne fik en samlet fremstilling. Galtons undersøgelser havde afsløret, at intelligente mennesker gerne var i familie med hinanden, ganske som mindreværdige mennesker ofte var beslægtede.

Dermed vandt racehygiejnen, ofte omtalt som eugenikken, sine varme støtter både i udlandet og herhjemme - det være sig blandt jurister, videnskabsfolk, kulturpersonligheder, læger som politikere. Eugenikkens fremme indebar enhver bestræbelse på hos mennesket at ændre eller forbedre arvemassens sammensætning i fremtidige generationer. Børnetallet skulle ændres for dem, man mente at bære favorable gener, kaldet ”positiv eugenik”, og/eller helt hindre børnefødsler hos dem, som hævdedes at bære skadelige gener, ”negativ eugenik”.

Inspirationen fandt den enkelte tilhænger først og fremmest i USA, men selve udbredelsen af de eugeniske tanker skete hovedsagelig via de oprettede eugeniske selskaber - herhjemme dannet i 1905 under navnet: ”Den Antropologiske Komite”, hvilket var blot et år før starten på fredehjemsagen.

Blandt komiteens medlemmer sås flere kendte personligheder som politilægen Søren Hansen, genetikeren Wilhelm Johannsen, statistikeren Harald Westergaard og psykiateren August Wimmer. Søren Hansen samlede således flere socialt og naturvidenskabeligt interesserede mennesker, for at de i fællesskab kunne foretage de hjemlige antropologiske undersøgelser. Beskrivelserne herom findes stadig i komiteens tre trykte ”Meddelelser om Danmarks Antropologi”, dækkende årene 1907-32.

Komiteens formål var bl.a. at lede masseundersøgelser omkring det danske folks legemsbygning og øvrige fysiske forhold. Meget blev målt og vejret, her skal blot nævnes nogle få eksempler som favnevidden (afstanden mellem spidserne af tredje fingrene, når armene er strakt ud til siden), fodlængde, hovedets største bredde, ansigtets største længde og højde i siddende stilling. Desuden blev der iværksat en masseundersøgelse af godt 300.000 skolebørns hår- og øjenfarve til brug for en indledende belysning af raceforholdene. Komiteen blev senere afviklet i forbindelse med oprettelsen af Institut for human arvebiologi og eugenik i 1938, dens væsentligste opgave havde imidlertid været registreringen af åndssvage og sindssyge, der da tænktes overført og videreført af det nye institut på Københavns Universitet.⁷

Dalhoff ikke i tvivl, hjælpen mangler

Inspirationen fra USA var fremherskende, men også i England var der en voksende interesse for de lettere åndssvage. Udviklingen havde f.eks. længe haft forstanderen for Diakonissestiftelsen (1880-1913), pastor Nicolai Dalhoffs bevågenhed, idet pastoren i 1908 på baggrund af sine udenlandsrejser skrev artiklen ”De halve Kræfter” om den påbegyndte engelske ”efter-omsorg” for unormale børn. Således havde en nedsat komite i industribyen Birmingham for år tilbage fået til opgave at følge et hold udvalgte lettere åndssvage børn og unge i deres videre udvikling. Spørgsmålet var bl.a., om de udvalgte nåede til et delvist eller helt selvunderhold, hvorvidt de magtede at have det moralske ansvar for sig selv, eller hvor mange af de unge, der selv fik børn senere hen. De første resultater forelå i 1905 – hvilket atter var året før fredshjemmets påbegyndelse. Tendensen var klar, idet et stort antal børn, der havde fået deres opdragelse i særskoler aldrig ville kunne ernære sig selv eller blive ansvarlige borgere. Efter en kortere eller længere periode var de ofte at finde i fængslerne og på fattiggårdene, eller de var afhængige af den private velgørenhed. Inden der blev lagt bånd på deres frihed, ville de med stor sandsynlighed selv have fået børn. For Dalhoff var dette nedslående oplysninger.

Især den nyåbnede opdragelsesskole Sandwell Hall i 1906-07 havde Dalhoffs bevågenhed.⁸ Her hjalp nogle elever til med den daglige husholdning, i det tilknyttede vaskeri eller i marken, mens andre blev oplært til et industrielt arbejde – vel at mærke altid under tilsyn. Ikke så få elever kom fra tarvelige hjem, ligesom de ofte havde været genstand for mishandlinger og misbrug. Etableringen og de første erfaringer fra opdragelseshjemmet viste Dalhoff, at en fyldestgørende omsorg for de lettere åndssvage bedre kunne finde sted, når de samledes i et sådant ”arbejdshjem”. Dersom disse personer blev overladt til sig selv, ville de næsten altid ende i fænglet, på fattiggården, et hjem for faldne kvinder eller på dronkehjemmet.

Formålet med åbningen af ”Sandwell Hall” var tydeligt, at sætte eleverne i stand til at bidrage til deres eget underhold, (forsøg havde på dette tidspunkt afsløret, at lettere åndssvage piger ved f.eks. vaskeri- og gartneriarbejde var i stand til at tjene 2/7 af omkostningerne), at sikre eleverne mod lastefulde tilbøjeligheder og vaner, at fri dem fra en rå behandling i hjemmet og på gaden samt ikke mindst, at forhindre eleverne i at blive fædre eller mødre til børn, der kunne vokse op for atter at blive en byrde for samfundet.

Adskillige tilsynsførende læger på de engelske asylter var ikke i tvivl. Deres erfaring var, at de åndssløve blandt landets asylister var sinkerne, de åndssvage og de nervesvækkede børn ”fra i går”. Nicolai Dalhoff hæftede sig specielt ved to eksempler. Det ene drejede sig om en familie, hvor moderen led af gentagne tilbagefald i sin sindssygdom, faderen var forbryder, den øvrige familie var på fattiggården, mens der blandt familiens fem børn med sikkerhed var ét åndssvagt, ét epileptisk åndssløv, og mindst ét barn havde tilbagevendende anfald af ustyrlig heftighed, grænsende til sindssygdom. Det andet eksempel drejede sig om en bedstemoder, en moder og to døtre. Her var situati-

onen ganske uholdbar. Hos alle tre slægtled konstateredes åndssvagthed med mulighed hos det fjerde, idet den ene datter kom sammen med en ung mand.

Dalhoff ønskede at overføre de engelske resultater til de danske forhold. Tendensen var meget den samme herhjemme, og nok havde man et godt åndssvagesystem, men opholdet i udlandet havde sat hans tanker i gang. Spørgsmålet blev rejst mht. de hjemlige forhold: ”Vi har aandssvage, der udskrives fra vore Aandssvageanstalter eller som kun har været skolesøgende deri, og vi har Eleverne fra alle de forskellige Særklasser og Hjelpeklasser, der sendes ud i Verden. Hvorledes gaar det dem siden?” Som oftest stoppede hjælpen og tilsynet omkring konfirmationsalderen. Samtidig var der de ”halve kræfter”, man så ofte traf blandt beboerne på danske kvinde- og redningshjem. Den kendte frontfigur, Nicolai Dalhoff, omkring det filantropiske arbejde herhjemme var i starten af 1900-tallet ikke i tvivl. Der var brug for bedre forebyggende og helbredende metoder overfor disse stakler.

Tendensen klar, ”skabelsesmyten” vakler

De racehygiejniske tanker havde således for alvor holdt deres indtog herhjemme efter århundredskiftet, og tankerne havde hurtigt fået opmærksomheden ledt hen mod de ”halve kræfter” med særlig fokus på de unge svagtbegavede piger. Forsøg havde vist, at sådanne piger kunne hjælpes bl.a. i kraft af nyoprettede ”arbejdshjem”, og ønskede nogle yderligere inspiration, kunne de efterhånden blot skele til livet på det britiske Sandwell Hall eller herhjemme Vejstrup Pigeheim, hvor pigerne gennem deres arbejde selv kunne være med til at nedbringe omkostningerne. En fremtrædende personlighed indenfor diakonien og den danske præstestand, som Nicolai Dalhoff, havde ved selvsyn på sine udlandsrejser oplevet de beskrevne tilstande, og det er nu på hele denne baggrund, at det nedsatte fredshjemsudvalg på foranledning af ildsjælene Carl Julius Asschenfeldt-Hansen og Thora Esche begyndte sit arbejde efter stiftelsen på Magdaleneheimmet den 25. april 1906.

Om selve optakten til udvalgets stiftelse, henviser pastor Annelise Søndengaard i Jysk børneforsorg/Fredshjems jubilæumsskrift ”Lad ikke de faldne blive liggende” (2006) direkte til kollegaen Asschenfeldt-Hansens fremstilling ”Naade over Naade” (1930). Heri erindrer han tilbage til sin første kontakt med Magdaleneheimmets forstanderinde Thora Esche, hvor sagen bliver berørt, og skriver:

”Under min Nissumtid havde jeg endnu en glædelig Oplevelse, idet jeg fik Lov at være med ved Iværksættelsen af det saakaldte ”Fredshjemsarbejde”, dette Arbejde, der sigter paa at hjælpe dem, der ikke er fuldt normale uden dog at kunne kaldes ligefrem aandssvage. Det er særlig de unge Kvinder, vi til at begynde med gerne vilde tage os af, thi saadanne unge Kvinder kan ikke værne sig selv overfor samvittighedsløse Mandfolks Efterstræbelser; de bliver som regel et let Bytte for Usædelighed og faar ofte en Del uægte Børn, der er ligesaa ringe udrustet. Det kan fortsættes i en sørgelig Kæde fra Slægt til Slægt, hvis ikke der ”fredes” om disse Stakler.

Ogsaa Fredshjemsarbejdet er udsprungen fra den barmhjertige Hyrdes, vor Frelses, Medynk med de forkomne. At Fredshjemssagen blev sat i Gang, foranlediges udvortes set ved et Møde mellem Magdaleneheimmets daværende forstanderinde, Frk. Thora Esche, og mig på Hellerup Station en Morgenstund. Jeg var den Gang Præst paa Østlolland, men var paa Rejse og gik just den Morgen og var trykket ved Tanken om en noget abnorm Kvinde dernede paa Lolland, der havde født tolv uægte Børn, alle ikke fuldt normale. Medens jeg gik og overvejede just dette under Bøn og tænkte over, hvad der dog kunde gøres for saadanne Stakler, kom Frk. Esche ind paa Stationen, og da vi kom i Tale med hinanden, viste det sig, at hun i samme Stund just havde været fyldt med de samme Tanker. I sin gerning paa Magdaleneheimmet havde hun ofte truffet saadanne Piger; der ikke kunde følge med de mere normale; og lod hun dem fare, faldt de lige straks i Synd og Skam. Baade Frk.

Esche og jeg havde i Forvejen Hænderne fulde af Arbejde for Guds Rige paa andre Omraader, saa vi kunde kun i ringe Grad selv tage os af dette nye Arbejde, men vi følte dog dette vort Møde som et bestemt Kald fra Herren om at faa Sagen sat i Gang. Blandt de Venner, vi fik med i Arbejdet for denne Gerning, var ogsaa Pastor Berthelsen, den Gang paa Harboøre, og han blev en trofast Formand for Udvalget og staar på den Plads den Dag i Dag.”⁹

Da Asschenfeldt-Hansen omkring 1930 således skildrede kontakten med Thora Esche var han efterhånden blevet en ældre mand på godt 75 år. Enkelte fejl i erindringen kan naturligvis ikke udelukkes, men tages fortællingen for pålydende, skulle dette møde mellem fredhjemsagens to pionerer være indtruffet senest i 1904, idet Asschenfeldt-Hansen besad præsteembedet i Slemminge-Fjelde på Østlolland i perioden 1896-1904, for derefter at rejse til Nørre Nissum.

Som Asschenfeldt-Hansen klart antyder, var også hans tanker præget af tidens frygt for befolkningens degeneration med det specielle sigte på de udsatte svagtbegavede pigers forhold, og interessen synes tiltagende i kraft af det nære kendskab til moderen og de tolv børn i hjemsoget. Derimod kan der rejses alvorlig tvivl mht. det tilfældige i mødet på Hellerups Station. Selv fredhjemsagens mangeårige bestyrelsesformand, J. Chr. Berthelsen stillede sig tvivlende, da han i sit udfærdigede jubilæumsskrift seks år senere (1936) bemærker, ”Disse to varmhjertede og virksomme Arbejdere i Herrens Vingaard herhjemme mødtes en Dag ”tilfældigt” paa Københavns Banegaard”.¹⁰ Mødet skulle hermed være foregået i København, mens selve ordet tilfældigt får tildelt anførselstegnene i den hensigt at få taget et vist forbehold over for Asschenfeldt-Hansens tidligere beskrivelse.

Det tilfældige banegårdsmøde afløses snarere af det mere planlagte, idet Berthelsen allerede i 1931 under et børnesagsmøde på Nyborg Strand fortalte de forsamlede om fredhjemsagens tilblivelse og navnet. Han indledte imidlertid fortællingen om sagens oprindelse med ordene: ”Vi saa et Syn, vi hørte en Røst” og fortsatte: ”Synet var ganske konkret; en ikke fuldt modnet ung Pige fra Pastor Asschenfeldt-Hansens Sogn paa Lolland kom paa Magdalenehjemmet, men hun egnede sig ikke til at være der. Vi saa ingen Hjælp for denne unge Pige”¹¹ – foruden hende havde de forsamlede på mødet den 25. april 1906 set mange lignende tilfælde.

Umiddelbart peger meget nu hen på, at banegårdsmødet senest i 1904 var aftalt i forvejen, hvorefter den omtalte kvinde tog ophold på Magdalenehjemmet for igen hurtigt at afrejse. (Desuden er Asschenfeldt-Hansens brug af kaldet fra Herren på belejlige tidspunkter ikke ukendt i hans omfattende forfatterskab).¹²

”Bestyrelsen for Fredehjem” frygtede tydeligvis befolkningens degeneration. Straks efter det første fredhjems oprettelse i 1913 kunne læserne af de udsendte opråb om støtte til sagen både høre om de hjemlige forhold og ikke mindst gøres opmærksomme på de grelle opgørelser kommende fra Staterne. Pigerne, de stakkels ”skrumpelskud”, blev i mange tilfælde ført ind i en skammelig usædelighed, en elendig tilværelse: ”Følgen heraf er ofte en Række ulykkelige, halvt eller helt abnorme Børn. (Der er saadanne Kvinder her til Lands, som har sat 4, 6 ja 12 uægte Børn i Verden. I New Jersey Amerika, har man konstateret, at en unormal Kvinde gennem seks Generationer er bleven Stedmoder til 239 stakkels unormale Mennesker).” Underskrevet af bestyrelsen (12 medl.) anno 1915 bestående af: Asschenfeldt-Hansen; J. Chr. Berthelsen; fru Neergaard; Thora Esche – foruden maskinfabrikant Henrik Hansen, Korsør; læge Johannes Hoff, Fredericia; overretssagfører Hans Lauritzen, Nytorv 5, København; sekretær Hans Olsen, Eskildsgade 17, København; pastor Poul Sørensen, Skjold pr. Horsens; pastor Jul. Estrup, Ølby pr. Struer samt fru Sofie Rasmussen og sognefoged L. Christiansen, hhv. Ll. og St.Karleby.

Pastor Annelise Søndengaard (2006) bemærker om det tilfældige møde mellem Asschenfeldt-Hansen og Thora Esche. Ved guddommelig indgriben blev Fredehjemsagen sat i gang: ”Myten om banegårdsmødet viser, at der er tale om et kald fra Gud. Sådan vælger man paver, sådan blev den græske oversættelse af bibelen til, 70 mennesker tænkte det samme. Sådan griber Gud ind.”¹³

Ildsjælen Carl Julius Asschenfeldt-Hansen

”Et rastløst Liv, til Arbejd skabt”

Født den 28. juni 1856, død den 27. marts 1934.

Barndomstiden blev tilbragt i Højslev nær Skive, hvor dagligdagen prægedes af nøjsomhed og sparsommelighed. Det lykkedes imidlertid den unge Carl Julius Asschenfeldt-Hansen trods de trænge kår at blive færdig først som student og siden cand. teol. i hhv. 1874 og 1879.

Herefter fulgte en ganske kort periode som huslærer i Refsnæs, indtil han i 1880-82 fortsatte som kapellan i Halsted-Avnede på Vestlolland. Tiden i Refsnæs nåede imidlertid at sætte sit præg på den unge teolog, idet han hér kom i kontakt med det lokale IM-samfund, hvilket førte ham ind i en religiøs krise og et gennembrud, som fik markant indflydelse på hele hans liv fremover.

Efter at have været på Vestlolland fortsatte karrieren i Sæby 1882-92. En periode, der siden skildres detaljeret såvel i artiklen ”Den lille By ved Aen og ved Havet” (1924) som i levnedsskildringen ”Naade over Naade” (1930). Således ankom Asschenfeldt-Hansen til en af Missionens højborg, hvilket kun glædede pastoren. Hér på Sæby-egnen kunne han for alvor se ”Guds spor”, hér var en ”flok”, som altid glade lyttede til hans ord.

Fra Sæby knyttedes for alvor trådene til Missionen, og netop i dette tiår fik han etableret mange gode og varige forbindelser, bl.a. til Thora Esche, der også senere i sine erindringer omtaler et afholdt sommermøde i Sæbygaards Skov 1883, hvor hun mødtes med den stedlige præst, Asschenfeldt-Hansen for at tilføje ”med hvem jeg tidligere var blevet ført sammen.”¹⁴

Desuden høstede pastoren mange vigtige erfaringer inden for organisationsteknik, økonomisk planlægning. Det gjaldt ikke mindst i forbindelse med Horne Højskoles start og organiseringen af missionsugerne i Vendsyssel. Kontakter og erfaringer, der også senere kom ham til stor nytte ved påbegyndelsen af fredehjemsagen omkring 1904.

Asschenfeldt-Hansen elskede tillige at rejse, hvilket i 1892 også førte til hans antagelse som Missionens 3. rejsepræst. Ikke så få summer blev skaffet til veje under Asschenfeldt-Hansens store mødeaktivitet.

Efter at være ophørt som rejsepræst med bopæl på Frederiksberg flyttede familien til Slemminge-Fjelde på Østlolland i perioden 1896-1904 for siden at fortsætte sit virke i Nørre Nissum.

Om selve personen, Asschenfeldt-Hansen skal bemærkes, at der fortsat eksisterer en del erindringer fra børn og venner, som tilsammen giver læserne et udmærket indtryk af hvordan samtiden opfattede personen, ildsjælen og iværksætteren: Carl August Asschenfeldt-Hansen. De positive til lægsord mangler således ikke; altid elskelig, ydmyg, taknemmelig, rolig, nøgtern og saglig. Pastoren karakteriseres endvidere som værende eksemplet på den gamle, ægte pietistiske fromhedstype, en slags Brorson fra det 19. århundrede. En helt igennem klarsynet realiteternes mand. Modsat kunne pastoren til tider inden for hjemmets fire vægge være noget heftig.

Og vennen Johs. Pedersen bemærker (1954): ”Altid til fods, iført sin sorte frakke, metalgrøn på skulderen, og med en rød-grønstribet vadsæk – næppe købt i dette århundrede – i hånden. Fast og adræt skred han frem, en mand med både mening og mål for livet. Ingen var i tvivl om, at her var en særpræget personlighed.”

Asschenfeldt-Hansen nåede gennem livet at sætte sit aftryk på adskillige initiativer inden for Missionen. Han oprettede børnehjem, besad adskillige bestyrelses- og formandsposter, og arbejdede derved tæt sammen med Sømandsmissionen, De samvirkende Menighedsplejer og Diakonskolen i Århus – for blot at nævne nogle få eksempler. Som en tidligere diakonelev udtalte i 1934: ”Der er

vist ikke mange Grene af Guds Riges Arbejde i Danmark, uden Pastor Asschenfeldt-Hansen har været med i det et Stykke Tid” - og som skildret i dette projekt, oprettelsen af landets første fredeshjem. På Diakonhøjskolen arbejdede han bl.a. tæt sammen med lægen Johannes Hoff, der også i en årrække er at finde blandt medlemmerne af Bestyrelsen for Fredeshjem

Kendt er Asschenfeldt-Hansen tillige for sin meget omfattende forfattervirksomhed; husandagter, opbyggelsesbøger, bøger vedr. dogmatik og sædelære, børnefortællinger og kirkehistoriske småskrifter. Det påpeges, at hans skribentvirksomhed næppe nåede ret langt uden for Indre Missions kreds, til gengæld var den meget påskønnet blandt vennerne. Generelt så pastoren helst, at menigheden gik forrest i Missionens hjælpearbejde, og med hans omfattende kontaktflade, hans store organisationstalent, hans talent til indsamlingen af midler og den nære tilknytning til IM-kredsene via sin store forfattervirksomhed var vejen banet også for iværksættelsen af fredeshjemsarbejdet, selv om der gik en tid inden det første hjem etableredes i Lille Karleby nær Roskilde. Nok forblev han kun formand for sagen i en kort periode før nye opgaver ventede og pastor J. Chr. Berthelsen fra Harboøre tog over, men altid stod Asschenfeldt-Hansen klar til at hjælpe, ikke mindst når det gjaldt indsamlingen af ekstra midler til fredeshjemsagen. Kun få andre indflydelsesrige personer indenfor Missionen nåede at flytte så ofte som ham. Man kan kun, som også pastor Fibiger påpeger i nekrologen over vennen (1934) konkludere, at Asschenfeldt-Hansen førte: ”Et rastløst Liv, til Arbejd skabt” – et liv og en indstilling, som bestemt også kom fredeshjemsagen til gode.¹⁵

Filantropen og forstanderinden Thora Esche

”Moder for vore faldne søstre”

Født den 27. maj 1850, død den 16. oktober 1920

Thora Esche blev født ind i et velhavende miljø, men endte som skilsmissebarn som 7-årig, hvilket hun altid senere følte hvile på sig som en skam. Hun blev senere vakt som 16-årig, og følte sig herefter draget til sin gerning som ”moder for vore faldne søstre”. I en årrække tænkte hun på at blive diakonisse, men på anbefaling af pastor Rudolf Frimondt, formand for den københavnske Indre Mission 1865-79, foretog Thora Esche rejser til Tyskland, Holland og Norge for med egne øjne at følge flere stiftelsers virke, hvorefter hun blev udpeget til forstanderinde for det nyoprettede Magdalenehjem på Jagtvej.

Her begyndte hun den 15. november 1877 sit arbejde med det formål at optage, støtte og uddanne unge piger i alderen 14-25 år, der var kommet ud i usædelighed. Magdalenehjemmet blev ledet i kristelig ånd, og opholdet var gratis. Midlerne hertil blev bl.a. skaffet til veje gennem menigheden, hvilket også førte Thora Esche på adskillige hjemlige agitations- og indsamlingsrejser. Dette førte hende som tidligere nævnt også i kontakt med Asschenfeldt-Hansen i Sæby allerede i 1883, dvs. netop i tiden efter en udvidelse af Magdalenehjemmet året før. Sådanne agitationsrejser var dengang meget udsædvanlige for en kvinde.

Gennem Magdalenehjemmets arbejde, der var stærkt præget af Thora Esches personlighed, nåede hun at øve en betydelig indflydelse og blev på flere områder også banebrydende herhjemme. Driften af Magdalenehjemmet dannede således skole for andre sociale projekter – inkl. fredeshjemsvirksomheden.

Hendes hjem indførte eneværelser til pigerne allerede efter udflytningen til Skovtofte i 1896. Økonomien suppleredes gennem hjemmets eget arbejde med vask og strygning for fremmede. Desuden var det målet at udsluse pigerne til tjeneste i egnede hjem efter to års oplæring, ligesom der virkelig skulle være tale om et ”hjem” – med billeder på væggene og potteplanter i vinduerne – skabelsen af den hjemlige atmosfære var fundamental. Derfor blev det også tidligt kutyme at alle samledes i dagligstuen efter dagens dont for i ro og mag i kollegaernes selskab at koncentrere sig

om samtalen, sangen, håndarbejdet og højtlesningen – alle var det tiltag, der efterfølgende blev ”kopieret” af fredehjemsbevægelsen.¹⁶

Kredsen af troende samles i Lyngby

Om fredehjemsagens iværksættelse står indledningsvis skrevet i forhandlingsprotokollen 1906-32: ”Efter Indbydelse af Frøken Thora Esche, Forstanderinde paa Magdalenehjemmet ved Lyngby og Pastor Asschenfeldt-Hansen, Nørre Nissum, samledes en mindre Kreds af troende Menesker den 25. April 1906 paa Magdalenehjemmet for at drøfte, hvad der kunde gøres for saadanne ikke fuldt normale Kvinder (og Mænd), som mange Steder frister en sørgelig Tilværelse paa Grund af bristede Evner og Mangel paa moralsk Modstandskraft”. Hidtil har det været opfattelsen, at kredsen fra starten alene havde fokus på kvinderne, men med den anførte parentes antydes, at også mændene ønskedes inddraget i arbejdet formentlig på et senere tidspunkt.

At netop Lyngbyegnen kom til at danne rammen omkring det stiftende møde er i sig selv tankevækkende. Egnen er i forvejen kendt for sit tidlige og store sociale arbejde, der ikke mindst havde den residerende enkedronning Caroline Amalie (1848-81) på Sorgenfri Slots fulde bevågenhed. Enken samlede hér mange af tidens fremtrædende personligheder, herfra førtes en omfattende korrespondance vedr. sociale forhold, ligesom hun herfra styrede sine stiftelser for kvinder og børn, inkl. institutionen Børnely, altid dybt inspireret gennem sine tyske diakoniforbindelser.

I årenes løb var de to indbydere Thora Esche og Asschenfeldt-Hansen ganske som enkedronningen blevet mindet om de triste forhold, og de to betragtede det som en styrkelse af Herren, at man nu samledes i Skovtofte for at påbegynde arbejdet ”for nogle af disse Herrens mindste smaa.” Foruden Esche og Asschenfeldt-Hansen talte kredsen: Fru A. Neergaard, komtesse Knuth, provstinde Møller, lægerne N.S. Schmidt og Brodersen, købmand Ove Pedersen samt pastor J. Chr. Berthelsen.

Drøftelserne begyndte, og det blev snart bestemt, at købmand Ove Pedersen og Asschenfeldt-Hansen skulle henvende sig dr. Busch i Bøvling for i samråd med denne at udarbejde spørgeskemaer til alle sogneråd på landet. Gennem de indløbne svar ville det være muligt at danne sig et billede af, hvor mange af den ”Slags halvt-abnorme Mennesker (Kvinder)”, der fandtes herhjemme, som der kunne blive tale om at hjælpe.

Hjælpen skulle indledningsvis ske i det små med etableringen af blot et enkelt hjem for kvinderne, ligesom det lå fast, at sagen skulle tages op i tilknytning til Magdalenehjemmets bestyrelse og Indre Mission. Desuden blev de to bestyrelser anmodet om at godkende det udvalg, der skulle dannes for sagen, vælge hvert et udvalgsmedlem samt godkende udvalgets vedtægter.

Det fundne udvalg var herefter at regne for en bestyrelse for sagen. Ledelsen i Indre Mission og på Magdalenehjemmet besluttede sig, og det valgte udvalg fik følgende sammensætning; foruden de to initiativtagere, forstanderinden Thora Esche og pastor Asschenfeldt-Hansen, pastor J. Chr. Berthelsen fra Harboøre, pastor O. Boeck i Lønborg, provstinden fru Møller fra Ølby nær Struer, frk. A. Neergaard bosiddende i Helgolandsgade 7, Kbh., købmand Ove Pedersen i Bækmarksbro, læge N.S. Schmidt med bopæl i Pilestræde 12, Kbh. samt distriktslæge Damsgaard fra Skagen.

Pastor Asschenfeldt-Hansen beklædte formandsposten, mens Ove Pedersen tildeltes kassererjobbet – Der var således ikke tale om en normal foreningsdannelse. Samtlige ni udvalgs/bestyrelsesmedlemmer var opsatte på at få arbejdet sat i værk, men tålmodigheden blev sat på en alvorlig prøve, idet der skulle gå hele syv år før etableringen af det første fredehjem var klar til indflytning – i Lille Karleby.

Syv års venten, starten i Lille Karleby

I nødens stund vendes blikket mod samfundene

Asschenfeldt-Hansens forstanderperiode blev kort. Med overtagelsen af forstanderposten på Nørre Nissum Seminarium voksede arbejdsbyrden kraftigt for den aldrende pastor. Derfor anmodede han i brevet af 9. juli 1906 vennen i Harboøre, pastor J. Chr. Berthelsen, om at varetage posten fremover, hvilket denne accepterede, foreløbig indtil næste bestyrelsesmøde.

På dette tidspunkt havde man fået trykt 1.200 spørgeskemaer, som købmand Ove Pedersen ville udsende til alle landets "kommuner", men byrådene blev hurtigt opgivet, da bestyrelsen foreløbig ville koncentrere sig om sognerådene. Det følte mere overskueligt.

Herefter mødtes Esche, Neergaard, Schmidt, Pedersen, Boeck og Berthelsen den 17. oktober 1906 på Bethesda i Aarhus, hvor de 550 (senere rettet til 577) indkomne svar blev gransket. Heraf havde 272 (282) sogneråd bemærket, at de ikke kendte til sådanne efterlyste kvinder, heri var 27 (28) enige, men tilføjede, at de alligevel gik ind for sagen, mens resten, 251 (267), kendte til de omtalte personer.

Gennemgangen viste tillige, at 316 (335) kvinder blev helt eller delvis forsørget af det offentlige, 103 (112) levede på fattiggårde, mens 270 (284) tjente i hjem eller blev forsørget af slægtninge. Sognerådene oplyste også, at 253 (278) af kvinderne manglede moralsk modstandsevne, og 113 (126) havde født uægte børn, hvoraf flere var "idioter", der levede under fortvivlede forhold. Endelig så rådene gerne ca. 127 (138) anbragt på de påtænkte fredehjem, hvortil man var villige til at yde godt 150 kr. årligt for hver kvindes ophold. Det kunne endda tænkes, at ca. 33 (34) af de beskrevne kvinder selv var villige til og taknemmelige for at tage ophold på de pågældende hjem.

Til trods for at mange af sognerådene således ikke reagerede på henvendelsen, afslørede tallene tydeligt, at der var behov for hjælp. På den baggrund overvejede bestyrelsen alvorligt etableringen af det første lille fredehjem, foreløbig som en prøve på denne gernings virkeliggørelse. Der blev talt om et hjem for højst 10 beboere, hvis tilstand var af "nogenlunde godartet natur". Hjemmet ønskedes placeret i Vestjylland, nærmere bestemt i Bøvling-Flynder pastorat, købmand Ove Pedersens hjemegn. En grund var allerede udset i Bækmarksbro, og det var nu tanken, at det nyetablerede hjem skulle hvile økonomisk nogenlunde i sig selv i kraft af et tilstødende land- og havebrug, samt tilskud fra staten, amter og kommuner/sogneråd. Nogle frivillige gaver ville blive nødvendige, men hjemmet burde alligevel kunne åbnes i løbet af et år.

Medlemmerne så gerne påbegyndt et tidssvarende og hensigtsmæssigt lille hjem, men ikke overdådigt, hverken for kvindernes eller statstilsynets skyld. Hver beboer skulle alligevel tildeles sit eget lille værelse og udelukkende beskæftiges i huset eller på dets grund. Udendørs ville der blive tale om mark- og havearbejde, indendørs bl.a. syning, strikning, poseklistring og netknytning. Kvinderne kunne samtidig opmuntres til arbejdet gennem procentvise afkast.

Som sagt ønskede bestyrelsen at begynde arbejdet beskedent, indledningsvis måske modtage to til tre beboere, hvorefter tallet gradvis kunne vokse med én kvinde "fra tid til anden, måned efter måned", indtil de ti ønskede beboere var vel ankommet. Som daglig leder ville bestyrelsen foreløbig rette en henvendelse til ægteparret Ipsen i Hjerne og tilbyde dem i gage 500 kr. årligt samt fri station.

Sagen burde nu hurtigt forelægges offentligheden i håbet om økonomiske tilkendegivelser, men man blev enige om foreløbig kun at informere den kristelige presse og ellers sørge for, at en redegørelse blev udsendt til samtlige "Guds børns samfund" (IM-samfundene) for herfra at forvente en mindre gave på 5-20 kr. fra hvert enkelt samfund til det første fredehjems oprettelse. De evt. tilskud fra staten, amter og kommunerne måtte derimod vente. Det religiøse islæt i projektet havde tydeligvis i starten førsteprioritet, mens det verdslige var mere sekundært.

Mødet på Bethesda resulterede yderligere i J. Chr. Berthelsens valg til ny bestyrelsesformand, ligesom han, sammen med Asschenfeldt-Hansen og købmand Ove Pedersen udgjorde sagens første forretningsudvalg. Med valget bemyndiges de tre herrer til at afslutte handler, underskrive kontrakter og dokumenter i sådanne sager, der allerede var behandlet og vedtaget af bestyrelsen. Således ville ledelsen fremover mødes to gange årligt. Dette skulle ske under navnet: "Bestyrelsen for Fredehjem". Endelig overvejede de forsamlede at få en jurist med i kredsen – gerne borgmester Knudsen i Hjørring eller herredsfuldægtig Christensen fra Odder.

Da bestyrelsen atter mødtes, skete det i København den 10. april 1907 hos dr. Schmidt. Redegørelsen til samfundene var da udfærdiget, der ville blive tale om 1.000 trykte eksemplarer, og inden længe var sagen omtalt både i Kristeligt Dagblad og Indre Missions Tidende.

Foreløbig udgjorde de likvide midler godt 200 kr., men trods den beskedne start, ønskede bestyrelsen alligevel gerne et snarligt køb af grund og en forelæggelse af udfærdigede tegninger. Den 19. september 1907 var beholdningen, stadig ifølge forhandlingsprotokollen, steget til 1.660,76 kr., men indsamlingstempoet føltes alt for langsomt. Derfor vedtog bestyrelsen at forelægge sagen på et samfundsmøde i Nørre Nissum den 17. oktober 1907, med en anmodning til Lemvig-Struer egnens venner om at støtte fredehjemsagen såvel økonomisk som i bøn. Valget af lokaliteten var antagelig ikke tilfældig. Her, tæt ved Asschenfeldt-Hansens seminarium, kunne man på forhånd forvente en pæn opbakning til projektet.

Fredehjemsagens pionerer var dybt troende personer. Herom fortæller pastor Berthelsen bl.a. i 1936. Han og Asschenfeldt-Hansen befandt sig en tidlig morgen i toget på vej mellem Struer og Langå. Forude ventede et møde, men inden de begyndte at snakke om dagens emner indledtes som altid med bøn og andagt. Der sad de og læste af Sal. 97 og glædede sig især over vers syv efter sigende det midterste vers i hele biblen.

Om sin hustru fortæller Berthelsen: "Jo, det skyldtes ikke mindst min Hustru, at jeg fra Begyndelsen gik ind paa at arbejde med Fredehjemsvirksomheden, og hun har stadig og ofte opmuntret mig og tilskyndet mig til ikke at svigte, men holde ud i Arbejdet for de ulykkelige stillede Kvinder, som Fredehjem vil hjælpe."

Thora Esches markante rolle i opstarten

Trods adskillige appeller gik det for langsomt med indbetalingerne. Ved mødet i Skovtofte den 27. april 1908 viste beholdningen i Bækmarksbro Sparekasse godt 2.346 kr., hvorfor nye tanker blev fremført, idet bestyrelsen erkendte at have vanskeligheder med finansieringen af projektet. I den trængte situation valgte man at lytte til Thora Esche, der mente, at sagen bedre kunne løses ved en kvindelig læges hjælp. Her havde forstanderinden tænkt på frk. Karen Andersen, der nu havde indfundet sig på mødet, og som fra foråret 1911 var villig til at bistå sagen efter den fornødne hospitalsuddannelse.

Alle var samtidig enige om, at fredehjemmene gerne måtte fremstå som en "aflægger" af Magdalenevirksomheden, om ikke direkte, så i tæt relation til dennes bestyrelse og således, at Thora Esche tildeltes den overordnede ledelse og tilsynet som ved den øvrige Magdalenevirksomhed.

Fredehjemmets oprindelige placering i Vestjylland afløstes derfor af den ønskede etablering på Sjælland, gerne i nærheden af Skovtofte. Og som tiden gik, steg ambitionerne, da det første frede-

hjem nær hovedstaden udmærket kunne tænkes at uddanne kvinderne til at forestå driften af de kommende fredeshjem. Hjemmene ville forhåbentlig blive oprettet rundt om i landet, men i starten så bestyrelsen gerne oprettet ét i hvert stift. Thora Esche accepterede de fremførte tanker, skønt hun ikke før havde anset fredshjemsagen som en aflægger af Magdalenehjemmet.

Ønsket var nu, at man med Esches hjælp blev i stand til at oprette det første fredeshjem i 1910, idet Esche lovede at agitere for sagen i bladene. Den store arbejdsbyrde betød imidlertid, at hendes kræfter svigtede, og hun rejste på rekreation hos troende venner i Schweiz. Alligevel holdt forstanderinden sit ord, idet hun i Wengen (juni 1909) udfærdigede en længere redegørelse om sagen, der på bestyrelsens foranledning blev trykt, for efterfølgende at blive oplæst i de enkelte samfund.

Med sin indledende beretning om den stakkels nødlidende 30-årige kvinde bankende på hendes dør, vækker hun med det samme læsernes medlidenhed. Samtidig minder hun læserne om, at nøden er akut, idet hun skriver: ”Det var en gammel Bekendt, der sad der og saa paa mig med de kærlige, straalende Øjne, medens hun atter og atter klappede min Haand. Hun vilde saa gerne frelles; hun havde været til Vækkelsesmøderne; hun kunde ikke derude i Verden staa for Fristelserne; hun var bange for at gaa under; om ikke hun dog kunde faa Lov til at komme her igen; hun havde saadan en Længsel efter os, og hun vilde være god.” Således omtrent kom sætningerne i stød fra kvinden, skriver Esche, mens det underlige smil, som hun så ofte havde set hos disse stakkels mennesker, der ikke er abnorme, men heller ikke fuldt normale, intet øjeblik forlod hendes ansigt, og forstanderinden fortsætter: ”Vemodig saa jeg hende ind i Øjnene og sagde: ”Du ved jo nok, at her kan jeg, selv om jeg nok saa gerne vilde, ikke tage imod Dig af Hensyn til de andre Piger. Du har ikke de Evner, at Du kan følge med de andre, og – imod din Vilje kommer Du jo til at gøre dem Skade, - de kan ikke forstaa Dig.” Nogle minutter sad kvinden ganske stille og så ned for sig, hvorefter hun kiggede op på Esche med et bedende blik, og sagde: ”Men, Frøken, de sagde en Gang, at De og nogle andre Venner vilde aabne et Hjem, hvor jeg maatte komme; er det da ikke nu færdigt; maa jeg ikke blive optaget der?”

Den omtalte kvinde var således fuld af både håbløshed og smerte, mens Esche tilføjer; ”jeg saa for mit indre Øje den store, store Skare af saadanne stakkels ikke fuldt normale unge, yngre og ældre Piger og Kvinder, som jeg i de 32 Aar, jeg har staaet i Magdalehjemmets Arbejde, har lært at kende, og som mangler og aldrig paa Grund af deres smaa Evner vil kunne bibringes Ansvarsfølelse, saaledes at de uden at være et Bytte baade for deres egne og andres Lidenskaber kan færdes i Livet.” Esche lovede, at kvinden skulle blive modtaget på det første opførte fredshjem allerede i 1911.

Derefter fulgte de længe ventede spørgsmål, hvis læseren ikke ønskede, at kvinden skulle skuffes yderligere. Ansvar blev direkte overdraget til læserne: ”Vil Du, som læser disse Linjer, hjælpe os med at indfri dette Løfte?” Vil Du gøre det i taknemmelig Erkendelse af, at det er Guds ubegribelige Naade og aldeles uden egen Fortjeneste og Værdighed, at Du og jeg fra Moders Liv fik alle Sjælens Evner?”

Efter denne indtrængende appel fra forstanderinden blev fredshjemsagens formål opsummeret i tre punkter. Det var først og fremmest bestyrelsens hensigt, at skaffe disse kvinder en menneskeværdig tilværelse og hjælpe dem til at leve deres liv sammen med Jesus, ”at de i Guds Time maa kunne gaa frelst hjem”. Dernæst skulle kvinderne beskæftiges og udvikles, således at de i kraft af deres arbejde kunne gøre dem så nyttige for samfundet som muligt. Endvidere burde kvinderne hjælpes mod de stærke, sanselige drifter, som de i reglen havde fået i arv fra fødslen og hindre dem i at sætte børn i verden både i og uden for ægteskab. Hvor underligt det end lød, blev ikke så få af disse mennesker gift og oftest med mænd, hvis evner var ligeså ringe. Hvorledes blev så ikke børnene!

I løbet af blot tre mindre punkter når Esche således overfor læserne dels at fastslå sagens dybe, kristelige fundament, dels at påpege de samfundsøkonomiske fordele både på kortere og længere

sigt. Sidstnævnte aspekt var ikke uvæsentligt, især ikke for beboerne i datidens landdistrikter, der gennem tiden var kendt for at holde de sociale ydelser på et absolut minimum.

Forstanderinden synes da også godt kendt med forholdene, idet hun stiller spørgsmålet: Men, hvorfor ikke anbringe saadanne Mennesker paa Fattiggården? Om ikke der var andre grunde til at gøre dette, så fandtes der i hvert fald åbenlyse årsager. På fattiggården havde sådanne mennesker i reglen rig lejlighed til at omgås det andet køn, hvilket var forkert. Kvinderne trængte snarere til, at få den passende behandling, så de kunne udvikles på en for dem passende måde. Desuden havde kvinderne en sjæl, som de havde ret til at få frelst, og som også trængte til behandling og pleje svarende til deres små, ikke fuldt ansvarlige evner.

Thora Esche kendte til mange sådanne kvinder. Disse personer kunne med rette stå frem og anklage det hjemlige, kristne samfund, der ikke med tilstrækkelig alvor havde grebet ind overfor den sanselighed og letsindighed, der rådede mellem mand og kvinde - i ægteskabet som udenfor dette. Således mindedes Esche aldrig i de mange prædikener, hun havde hørt gennem tiden, at ordets forkyndere nogensinde havde omtalt ansvaret ved slægtens forplantning. Måtte dette dog blive forandret! Alle havde i alt for høj grad glemt, hvad man skyldte de børn og unge, der ikke selv havde bedt om at se dagens lys, og som ifølge arvelighedens lov kom til at bære følgerne af forældrenes mangel på fuld hengivelse såvel til Gud som til følgerne for forældrenes skjulte synder. Måtte dog vennerne støtte sagen og støtte oprettelsen af det første fredeshjem, hvor uddannelsen kunne foregå til denne Herrens gerning.

Thora Esche begyndte straks efter hjemkomsten fra Schweiz selv at søge efter en passende ejendom/byggegrund og snart omtales også en ledig ejendom med 14 værelser og 17 tdr. land beliggende nær Birkerød, pris ca. 29.000 kr. Situationen syntes dog fortsat håbløs, da beholdningen den 13. januar 1910 kun viste ca. 3.000 kr., og den tidligere nævnte frøken, Karen Andersen, fik betænkeligheder mht. det kommende lederjob. Den kedelige udvikling betød, at pastor Boeck til sidst trak sig fra bestyrelsesarbejdet, hvorefter mødeaktiviteten svandt bort i næsten et år ifølge forhandlingsprotokollens optegnelser.

Atter optimisme, et udmærket alternativ

Parterne mødtes ikke igen før den 1. december 1911. Denne gang hos dr. Schmidt, hvor også det nye lederemne, lægedatteren Christiane Stricker, var til stede. Alt tyder på, at troen på sagen var vendt tilbage med fornyet kraft. Nu skulle den fornødne kapital til byggegrunden og opførelsen af hjemmet findes. Institutionen skulle helst placeres på Sjælland, og alle bestyrelsesmedlemmer måtte forsøge at finde det rette tilbud. Desuden så man gerne, at ledelsen blev udvidet med et par praktisk, dygtige mænd.

Spørgsmålet trænger sig uvilkårligt på: Hvorfor dette pludselige hastværk i slutningen af 1911? Den væsentligste årsag skal formentlig findes i åndssvageanstaltnernes akutte pladsmangel, kun en 1/3 af landets anslåede 5-6.000 åndssvage var anbragt på anstalt.¹ Derfor var ventelisterne lange. Ønskedes en patient anbragt akut var situationen uholdbar, og en myndighed som værgeinstitutionen var langt fra tilfreds. Det aktuelle Livøprojekt ville i starten for mændenes vedkommende højst kunne modtage 20 mandlige patienter. Overlæge Christian Keller på anstalten i Brejning så samtidig gerne, at landets fjerde store anstalt blev placeret nær Ålborg, men alt nybyggeri tog tid. Familieplejen kunne måske udvikles, men ellers havde man ingen umiddelbare løsninger på den akutte pladsmangel. Derfor syntes fredeshjemsagen pludselig interessant for flere parter. Med fredeshjemmenes modtagelse af sinker og mindre åndssvage kvinder kunne de offentlige institutioner aflastes, og velsagtens for rimelige plejebænk, idet den private bestyrelse på forhånd udviste stor nøjsomhed.

Optimismen hos bestyrelsen vendte således hurtigt tilbage, mens de indledende kontakter blev skabt til hhv. professor Keller og dr. Adolph Sell på Kolonien Filadelfia nær Tølløse. I første omgang anmodede bestyrelsen om et ophold på tre måneder hvert sted, som et led i frk. Strickers uddannelse. Det ses i den forbindelse, at opholdet på det privatdrevne Filadelfia var gratis, hvorimod Keller på statens åndssvageanstalt i Brejning krævede 25 kr. om måneden.

Herefter samledes bestyrelsen atter den 19. april 1912. Som altid indledtes mødet med bøn inden drøftelserne gik i gang. Denne dag trængte især tre emner sig på: Ledelsens fremtidige sammensætning, frk. Strickers uddannelse foruden det mulige lejemål af ejendommen Nebbegaard. Nok udpegede de forsamlede omkring lejemålet et lokalt udvalg, som fik til opgave at sørge for Nebbegaards indretning og drift, men der viste sig alligevel hurtigt betænkeligheder. Den årlige leje på 2.000 kr. syntes flere medlemmer var for høj, og de åndelige forhold på egnen følte utilstrækkelige. Etableringen af fredehjemmene nær stærke, lokale IM-samfund var altid en tungtvejende grund til det enkelte fredehjems endelige placering.

Købet af Villa Østen kræver yderligere støtte

Bestyrelsen var betænkelig, og derfor var det ikke overraskende, at udviklingen var vendt, da medlemmerne på ny traf hinanden den 12. december 1912. Nebbegaard var nu helt opgivet, i stedet havde ejendommen Villa Østen, beliggende 16 km. nordøst for Roskilde, fået medlemmernes fulde opmærksomhed. Selv om frk. Stricker havde trukket sig og tilbagebetalt de udlagte 215 kr. til sin uddannelse, var det alligevel hende der havde gjort ledelsen opmærksom på den ledige ejendom.

Bestyrelsen besluttede sig hurtigt for et køb, alt imens den afslog flere kvinder til den kommende stilling som forstanderinde. Næppe var man da heller ikke kommet ind i det nye år, 1913, før man handlede, og allerede den 11. januar 1913 kunne dr. Schmidt afsende det særdeles korte, men antagelig længe ventede telegram til formanden, pastor Berthelsen ovre i Harboøre: ”Østergaard købt 10.200. Brev følger.” Ved købet var dr. Schmidt blevet assisteret af overretssagfører Hans Lauritzen og sekretær Hans Olsen, alle tre bosat i hovedstaden.

Prisen, 10.200 kr., var yderst fordelagtig, næsten ½ pris, idet mejeriejer Hansen Jensen Rosleff havde ladet den blot ti år gamle ejendom opføre for ca. 20.000 kr. Hermed blev landets første fredehjem placeret i hovedbygningen Villa Østen med tilhørende 1½ tdr. land, til den nu nedlagte og udstykkede Østergaard i Lille Karleby. Til berigtigelse af handlen modtog sælger 4.000 kr. i udbetaling samt 1.200 kr. ved juni termin 1913. Samtidig optoges et lån på 5.000 kr. i Østifternes Kreditforening med 1. prioritet i ejendommen.

Hertil skal tilføjes et optaget 5% lån på 4.000 kr. hos den stedlige ungkarl, sognefoged H. Nielsen, der alene skulle anvendes til ejendommens montering. Lånet skulle afdrages halvårlig med 250 kr. Indledningsvis forpligtigede den lokale tømrer Hans Nielsen ellers sig til inden den 15. august samme år at indrette ti værelser i hovedbygningens næsten uudnyttede tagetage.

Datteren Ulla Berthelsen (2006): ”Historien om, da far tog toget til Roskilde og derfra cyklede sammen med pastor Asschenfeldt-Hansen til Karleby, og der på en bakketop stod og så ned over Østergaard hørte vi ofte.” – ”Det var så smukt, far var så glad for den gård, og det der skete på den.”²

Nøjagtig på syvårsdagen for sagens påbegyndelse, den 25. april 1913, lykkedes det yderligere at få vedtaget de første love, omfattende syv paragraffer. Drøftelserne hjemme hos dr. Schmidt havde stået på i mange timer inden den endelige formålsparagraf (§ 1) blev udfærdiget:

”Fredehjems formål er at antage sig sådanne personer, som uden at høre hjemme på åndssvageanstalterne, dog ikke er i besiddelse af fuldt normale åndsevner og derfor trænger til at værnes åndeligt og legemligt. Fredehjem søger i særdeleshed at fremme dette formål ved oprettelsen af mindre hjem, hvor ovennævnte personer kan optages og beskæftiges på en for dem tjenlig måde under kyndig kristelig vejledning. Midlerne dertil tænkes tilvejebragt dels ved privat offervillighed dels ved støtte fra stat og kommune.”

Som det tydeligt fremgår af formålsparagraffen var spekteret bredt mht. til de kommende beboere. Der var tale om ikke nærmere defineret sinker og svagtbegavede klienter og evt. intelligenskvotienter var udeladt. Til trods for at bestyrelsen fokuserede eksakt på kvinderne, udelades mændene ikke, idet alene ordet ”personer” optræder i teksten. Hvor der således er tale om en meget bredt formuleret paragraf, hvad angår de kommende beboere, slår den efterfølgende § 2 straks fast, at selv om bestyrelsen nok satsede på den offentlige, økonomiske støtte, skulle ingen være tvivl. Ledelsen arbejdede alene på kristelig grund i tilslutning til ”Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark” og Magdalenehjemmet.

Bestyrelsen burde desuden tælle mindst ni medlemmer (§ 3), heraf skulle mindst seks være til stede, for at ledelsen var beslutningsdygtig (§ 5). Da overgrænsen for antallet af medlemmer således var ”flydende”, valgte ledelsen tillige to nye repræsentanter, sognefoged Lars Christiansen og fru Sofie Rasmussen, bosiddende lokalt i hhv. Store og Lille Karleby. Samtidig blev det overladt til formanden, pastor Berthelsen, at hverve yderligere 3-4 personer. Dermed ville beslutningstagernes antal efterhånden være nået op på 14-15 personer. Men skulle købet af Villa Østen rigtig lykkes, måtte et større beløb (der nævnes ca. 2.000 kr.) indsamles, og det skulle gerne ske inden førstkomende termin den 11. juni.

Det er nu tydeligt, at der sættes turbo på indsamlingen, og strømmen af artikler til pressen stiger. Dette gælder ikke kun til Kristeligt Dagblad og Indre Missions Tidende, men også til Hjemstavns-posten, Frederiksborg Amts Avis, Roskilde Tidende og Lemvig Folkeblad. Der bliver heller ikke sparet på portoen, idet næsten 1.500 opråb udsendes til landets præster i håbet om at få andel i høst-ofrene, og snart følger også udsendelsen af godt 3.500 mindre redegørelser til samfundene og sagens venner foruden trykningen af 1.000 salmebøger med videresalg for øje.

Berthelsen blev tillige ansat som rejsepræst alene med det formål at udbrede sagen og indsamle midler. Arbejdet var krævende, men heldigvis lønnet for pastoren og den store børneflokk. Lønnen var 15 kr. pr. afholdt møde samt rejseomkostninger. Efter godt 40 afholdte møder meldes om indkomne bidrag på 2.708,55 kr. Dvs. i gennemsnit 65-70 kr. pr. møde, hvoraf godt en 1/3 altså gik til direkte omkostninger.

Netop omkring pastor Berthelsens betydelige rejseaktivitet erindrer datteren Sara Berthelsen senere, at hele familien altid var stærkt involveret i faderens arbejde: ”Vi var alle medarbejdere på Fredehjem. Vi kørte med post i al slags vejr på vore cykler med karbidlygter, der ikke var nemme at holde lys i. Jo, det var et familieforetagende”,³ og søsteren Ulla Berthelsen supplerer: ”Fredehjem fyldte fars dag, og det er rigtigt, at han rejste meget, men sognet følte også en forpligtelse for det arbejde. De dannede indsamlingskredse og havde alle indsamlingsbøger. Det, der var deres præsts arbejde, blev også deres.”⁴

På spørgsmålet om det ikke i længden vækkede vrede mod sagen, når faderen altid var på rejse, eller den omfattende post skulle ekspederes i de ledige timer i hjemmet, bemærker Ulla Berthelsen under interviewet med Annelise Søndengaard (2006): ”Nej vi blev medarbejdere endda endnu mere end sognet. Vi lærte om alle danske sogne, når vi sad og skulle putte breve i kuverter til alle Danmarks præster. Vi kunne nogle remser: ”Dølle-fjelde-Musse”, og hvad de nu kunne hedde. Jeg selv tjente også som ”kopimaskine” og privat sekretær. Jeg skrev rent for far og kopierede – det foregik ved, at jeg håndskrev de ting, der skulle kopieres. Far arbejdede hårdt, og han kunne skrive til sent ud på aftenen. Når han skrev til institutionerne, skulle det i postkassen inden midnat, så kunne det

være selv på Sjælland næste dag. Så måtte en af os sidde oppe og vente på, at far skulle blive færdig – ”åh, bliv nu færdig far”. Når han så endelig var færdig, måtte vi af sted i mørke og al slags vejr. Engang endte jeg i en pløjemark med cykel og det hele i bulder mørke. Jeg havde nær aldrig fundet vej hjem igen.”

Ud fra døtrenes fortællinger kan ingen længere være i tvivl om, at med valget af pastor Berthelsen som formand havde fredehjemsagen også fået en særdeles engageret forkæmper.

Traditionen, de ugifte kvinder foretrækkes

I foråret 1913 havde bestyrelsen modtaget yderligere fire ansøgninger til lederposten, og sidst i maj bestemte man sig enstemmigt for at udpege frk. Louise Jørgensen i Virum til opgaven med syersken frk. Marie Larsen fra Vejen som medhjælper. Lønningen var hhv. 40 og 22 kr./md. med fri station.

Bestyrelsen var grundig i sine overvejelser med at finde det rigtige personale, da det at være forstander eller forstanderinde dengang på de private institutioner var krævende. Stillingen var normal meget selvstændig, men særdeles ansvarsfuld. Det bemærkes, at de ansatte var frøkener ved ansættelsen, ugifte kristne kvinder. Dermed fulgte ledelsen traditionen indenfor den kristent prægede filantropi, der allerede fra midten af 1800-tallet voksede frem omkring redningsarbejdet over forsømte børn og unge. De kristne børnesagsarbejdere opfattede således normalt deres arbejde som et kald. Arbejderne havde troen på, at deres gerning havde et højere mål, der på trods af en ringe løn alligevel gav mening med at leve det slidsomme liv på institutionerne.

Ofte oplevede man, at de kristne frøkener så sig selv som hyrder for hver deres ”flok” - en erstatning for de forældre børnene og de unge manglede. Det ”at skabe et hjem” blev derfor nøgleordet for mange af datidens børnearbejdere, og i det enkelte hjem regerede forstanderen eller forstanderinden materikalsk eller patriarkalsk med uindskrænket myndighed. Det foregik dog normalt sammen med en uendelig kærlighed til beboerne, der var blevet overladt vedkommende i sin varetægt.

Det skal dog tilføjes, at også på mange offentlige institutioner var der et udbredt ønske om at få del i den ugifte arbejdskraft. Det gjaldt bl.a. i Brejning, hvor lederen, overlæge Keller gerne så ugifte af begge køn besætte de underordnede stillinger på anstalten. På den måde ville hverken ægtefæller eller børn derhjemme virke forstyrrende på udøvelsen af den daglige gerning.⁵

Fredehjemsarbejdet var i starten hovedsagelig baseret på private støtter, der ikke accepterede luksus, hvorfor nøjsomheden prægede institutionernes dagligdag. Dette kom også til at gælde i Lille Karleby, hvor det var en simpel nødvendighed pga. økonomien, at de unge bidrog med at skaffe mad på bordet. Desuden kom de unge for langt størstepartens vedkommende fra mindre bemidlede familier, og alt tydede på, at de fleste senere måtte fortsætte deres voksne liv under beskedne forhold. Derfor mente ledelsen også, at beboerne var bedst tjent med at overgangen til voksenlivet, hvad angik udstyr og levevis, blev så lempelig som mulig. Altså levede alle spartansk, ligesom alle måtte arbejde.

Men det betød langt fra, at dygtighed og faglig kunnen kom i første række. Det var snarere lydigheden og disciplinen, der blev diskuteret rundt omkring på institutionerne. Ambitionerne rakte i begyndelsen ikke længere end hertil.

Hvor bestyrelsen således på mange punkter fulgte gældende tradition i udvælgelsen af personalet og involveringen af beboerne i det daglige arbejde, afveg bestyrelsen dog på ét væsentligt punkt. Dette gjaldt dens konsekvente brug af eneværelser i erkendelse af vigtigheden for den enkelte beboer at have et privatliv. Oprettede sovesale uden så meget som en privat skuffe for beboeren kom ifølge kilderne aldrig på tale. Kun på ét tidspunkt så bestyrelsen sig nødsaget til at placere to piger på samme værelse, men da skete det kun i kortere tid og alene pga. en akut pladsmangel.

Indvielsen; sensommer, festtaler, gæster i haven

De halvårslige bestyrelsesmøder blev ofte afbrudt af nyankomne eller afrejsende medlemmer, idet de fleste kom langvejs fra med toget, og togtiderne skulle overholdes. Desuden var arbejdet ulønnet, og medlemmernes tid var begrænset. Omkostningerne måtte tillige holdes på et minimum, hvorfor bestyrelsen selv på denne store festdag, den 18. september 1913, valgte at indlede åbningen af landets første fredeshjem, Villa Østen (fremover alene benævnt: Østergaard) med afholdelsen af et bestyrelsesmøde. Enhver udgift blev grundig vurderet i forvejen, og dette gjaldt naturligvis også transporten fra Roskilde Station og videre til Lille Karleby, der denne dag blev foretaget i en lejet charabanc frem for bil, der viste sig for dyr.

På åbningsdagen havde bestyrelsen modtaget 14 ansøgninger om optagelse på hjemmet, men skulle de ansøgte godtages, måtte man først gennemgå de udfyldte ansøgningsskemaer, ligesom der krævedes indsigt i dåbs -, vaccinations - og lægeattester samt evt. vielses- eller separationspapirer. Det bemærkes i forbindelse med lægeattesten, at især arvelighedsforholdene havde en fremtrædende plads som pkt. 1 og de ønskedes udførligt oplyst. Det samme gjaldt vedr. pigens sjælelige tilstand. Spørgsmålene hertil var mange. Var hun abnorm, og i hvilken grad? Var hun omgængelig? Kunne pigens uden risiko anbringes under så frie former, som et hjem bød på? Eller skulle pigens altid overvåges? Kunne hun blive voldsom, uregerlig eller pludselig finde på at løbe sin vej? Kunne hun arbejde selvstændigt, eller skulle hun altid ledes?

Prøvetiden på hjemmet var fastsat til højst ½ år, hvorefter der blev mulighed for opsigelse fra begge sider med tre måneders varsel. Med 14 ansøgninger stod det tillige klart, at endnu en medhjælper måtte antages. Valget faldt på frk. Elna Petersen fra København, der skulle begynde den 1. oktober.

Bestyrelsesmødet sluttede, og kl. 13,³⁰ var man rede til at begynde selve højtideligheden ude i haven. Åbningsarrangementet var offentligt, og herude havde gæsterne fra nær og fjern indfundet sig. Alle havde de samtidig rig lejlighed til at nyde udsigten over Roskilde Fjord helt ind til den gamle kongestad. Vejret var strålende, og hjemmets venner havde sørget for både blomster og flag.

Gæsterne samlede sig efterhånden omkring den rejste talerstol, der i dagens anledning var prydet med Dannebrog, og efter en salme holdt formanden, pastor J. Chr. Berthelsen, festtalen, der tog sit udgangspunkt i Lukas 2, 14. Fredshjemmens formål og oprindelse blev kort gennemgået, hvorefter indvielsen blev foretaget i den hellige, treenige Guds navn. Berthelsen afløstes af Asschenfeldt-Hansen, der talte over Sl. 92,14-16, efterfulgt af den lokale pastor Bjørndal samt dr. Schmidt.

I dagens anledning havde alle mulighed for at bese hjemmet med sine ti nye eneværelser til beboerne, ligesom gæsterne fik mulighed for at se gaverne og læse lykønskningerne. At fredshjemmet var religiøs forankret afspejlede sig hurtigt. Vægttavlerne med deres citater til ophængning i såvel entre som dagligstue prydede gavebordet, ligesom et billede af Thora Esche ønskedes ophængt på hjemmet. Heller ikke samlebøsser manglede. Den gik straks på omgang, og indsamlingen gav 36,27 kr. Endnu et supplement til den slunkne kasse. Måske ikke stort, men alle bidrag modtoges med tak. Dette gjaldt også de indkomne 20 kr. fra søstre på Magdalenehjemmet.

De første år, flere hurtige udskiftninger

Godt tre måneder efter indvielsen mødtes bestyrelsen igen (den 8. december 1913). Denne gang på Missionshotellet i København, hvor dr. Schmidt bebrejdede Berthelsen, at anbringelsen af den første pige på Østergaard var sket uden en forudgående drøftelse med de øvrige medlemmer, ligesom lægen gerne så, at ordene ”fredemoder” og ”fredesøster” fremover ikke anvendtes i de udsendte skrifter bl.a. til landets præster. Eks.: ”Naar Sæden lægges med Haab ved Vaar, saa tænk paa dem i de haabløse kaar, hvad heller Du bjerger Din gode Høst, glæd den, som er fattig og fuld af Brøst. Naar herren kalder, gaa kun trøstig frem, og hjælp Hans mindste smaa til Fredehjem.”

Ordene følte uheldige, og afsluttende vers ønskedes udeladt. Anmodningen blev accepteret, hvorefter de forsamlede koncentrerede sig om kvinderne og livet på hjemmet. Østergaards første beboer, Ida Wulffsberg, var ankommet Allehelgensdag, den 1. november 1913. Tre kvinder havde senere indfundet sig, hvorefter ledelsen besluttede sig for at færdiggøre yderligere fire værelser.

Med til afvigelserne i forhold til andre institutioner hører også, at bestyrelsen aldrig delte den udbredte opfattelse, at pigerne nærmest skulle glemme deres familie og forældrene. Tværtimod - deres besøg på fredehjemmene var altid velkomne, men da flere af pigerne blev betragtet som værende letlevende, opstod der hurtigt diskussion mht. de mandlige gæster. Ikke mindst dr. Schmidt var af den mening, at mænd i hvert fald aldrig måtte overnatte på et fredehjem. Det kunne gå, at præster og missionærer afholdt møder for beboerne, men lægen rådede til, at ingen andre mænd i så fald var til stede. Drøftelsen endte med, at ledelsen overlod det til forstanderinden og Østergaards lokale støtter at se på ”problemet”. Der har dog på intet tidspunkt senere hen i kilderne været antydning af ”problemer” omkring dette emne.

Ledelsen mødtes året efter den 1. april 1914 ikke for at tage temaet op igen, men for at se nærmere på forholdene i hjemmet. Dette skete i forbindelse med fremlæggelsen af de første statusopgørelser. Otte kvinder var nu flyttet ind i hovedbygningen, og medlemmerne begyndte efterhånden at kunne danne sig et pænt overblik omkring hjemmets økonomi, såvel mht. de første 3-4 måneders virke:

Indtægter: 8.738,48 kr., heraf gaver 6.125,90 kr. Udgifter: 6.696,12 kr., heraf rejser 457,89 kr., lønninger 398,00 kr. og montering 5.217,81 kr.

som over aktiverne og passiverne pr. 1. april 1914:

Aktiver: Ejendom 10.500,00 kr., inventar 1.500,00 kr., indestående i Korsør Bank 2.246,57 kr. Samlet 14.246,57 kr. (Valg af bankforbindelse skiftede gerne i takt med udskiftningerne på kasserposten).

Passiver: Kreditforening 4.989,50 kr., sognefoged Nielsen 4.000,00 kr., hjemmets formue 5.257,07 kr. Samlet 14.246,57 kr.

På mødet fremkom dr. Schmidt atter med indsigelser. Denne gang gjaldt det bestyrerinden, frk. Louise Jørgensens indsats. Hun manglede efter hans mening praktisk sans, hun havde ingen forståelse overfor kvinderne, og medhjælperen, frk. Elna Petersen, var tillige fratrådt sin stilling pga. samarbejdsvanskeligheder. Schmidt så derfor gerne, at frk. Jørgensen blev afskediget med tre måneders varsel, hvilket ikke skete, idet hun først blev opsagt pr. 1. januar 1915. Alligevel føjede man atter lægen, og bestyrelsen begyndte straks at se sig om efter en ny bestyrerinde.

Ved det næste bestyrelsesmøde, den 18. november 1914, havde dr. Schmidt imidlertid forladt kredsen. Træt og utilfreds forlød det, hvorfor den tilstedeværende unge dr. Johannes Hoff nu blev indvalgt som nyt lægekyndigt medlem. Blev der tale om oprettelsen af flere fredehjem fremover, var det således praktisk, at have lægen boende centralt i landet, dvs. med oprettet praksis i Fredericia, men på dagsordenen var først og fremmest ansættelsen af Østergaards kommende forstanderinde. Udnævnelsen hastede, hvis vedkommende skulle nå at sætte sig ind i forholdene inden 1. januar

1915. De indkomne ni ansøgninger blev drøftet intens, og valget faldt til sidst på frk. Marie Jørgensen fra Randers, mens stillingerne som medhjælpere blev besat af frøknerne Margrethe og Bodil. Lønnen for de tre nyansatte blev hhv. 40, 22 og 25 kr./md., og lønningerne var således ikke steget, selv om behovet for fredehjemsarbejdet voksede, og samtlige værelser snart blev taget i brug.

Forstanderinden frk. Marie Jørgensen, Østergaard

- ofte skildret som den rette tjenerinde med Maria-sindet og Martha-hånden. Ifølge J. Chr. Berthelsen blev Frk. Jørgensen "vakt og omvendt i Tiden omkring 1906, hvorefter hun mærkede Herrens Kald til at tage et Arbejde op blandt ulykkeligt stillede unge Piger."

Frk. Jørgensen havde før ankomsten til Østergaard haft sin gerning på pighjemmet "Talitha Cumi" i Vestindien, men var efter salget af øerne vendt tilbage til Danmark. Hun omtales tillige som en både forstandig og kærlig plejemor til hvem beboerne havde stor tillid. Hun tog desuden gerne imod "prøvesøstre". Marie Jørgensen døde på Hvidbjerg Sygehus (1932), men blev begravet på Lyndby Kirkegård – gravstedet eksisterer fortsat.

Gravene beliggende på en skråning ud mod Roskilde Fjord.

Frk. Marie Jørgensen døde hun d. 28. januar 1932. Begravelsen foregik fra Lyndby Kirke, hvor mange deltog både fra Magdalenehjemmet og samfundet i Karleby. Pastorerne Berthelsen og Jespersen talte denne dag over hhv. ordet om Enoch og 1. Korr. 4 (jf. Guds husholdere og troskabskravet).

Betækningsrum, isolationsstraffen ikke ukendt

I forbindelse med ibrugtagningen af flere og flere værelser på Østergaard faldt også bemærkningen i protokollen om indretningen af et betækningsrum "foruden det allerede bevilgede" – dvs. hele to rum og formentlig forsynet med jernstænger, da det allerede i juni 1914 blev overladt til den lokale ledelse i Lille Karleby at ordne sagen mht. "jernstænger for vinduerne".

Brugen af isolationsstraffe på datidens børne- og ungeinstitutioner var ikke ukendt. Betækningsrummene blev ikke betragtet som direkte celler, men snarere som også navnet antyder stedet, hvor den unge kunne sidde i fred og fundere over det skete, men altid under opsyn og beskæftiget med et efter alderen og udviklingen passende arbejde. Reglen var, at den isolerede skulle være fyldt 15 år,⁶ men undersøgelser har afsløret, at selv børn mellem 12-15 år blev anbragt i rummet i op til flere dage med myndighedernes godkendelse.

En sikker kilde til oplysning om betækningsrummenes eksistens og anvendelse er de bevarede hustugts- eller straffeprotokoller, gennemset og attesteret en gang årligt af den tilsynsførende myndighed. Antallet af eksisterende bøger er i dag sparsomt, men undersøgelserne omkring fredehjemmenes virke har betydet fremdragelsen af to hustugtsbøger på Holmstrupgaard – dækkende tidsrummet 1934-75, foruden kendskabet til flere bøger i forbindelse med de senere konkurrerende fredehjem.⁷

Isolationsstraffen anvendtes stadig i slutningen af 1960-erne, først omkring 1972 ophørte brugen fuldstændig.⁸

Trods et voksende behov halter økonomien

Bestyrelsesmedlemmerne mødtes atter den 27. april 1915 på Østergaard. Ret hurtigt koncentrerede drøftelserne sig om beboerne, men forinden havde man taget sig et overblik over året 1914. Trods dyrtid og krig var alt forløbet pænt. Året blev endda karakteriseret som stille. Man var startet med fem beboere, siden ankom "drypvis" 11, men da hjemmet kun rådede over 13 værelser, havde dette alene kunnet lade sig gøre, fordi tre kvinder måtte fraflytte. Én pige var rejst hjem, fordi faderen ikke kunne betale opholdet, én måtte vende tilbage til anstalten i Ribe pga. brutal og skamløs opfø-

sel, mens den tredje blev sendt retur til hjemmet pga. sindssygdom. Østergaard havde først været fuld belagt den 3. december 1914.

De periodevise, ledige pladser afspejlede sig naturligvis i årets samlede opholdshonorar (1.598,21 kr.), og betalingen varierede betydeligt imellem beboerne. To kvinder var således anbragt uden vederlag, én kunne nøjes med 60 kr. årligt, en anden 144 kr., mens de øvrige indbragte mellem 2-400 kr. årligt. Dertil kom, at gavekontoen på 4.346,23 kr. var mindre end forventet.

Den samlede indkomst for året 1914 afslørede 6.347,25 kr., men udgifterne endte med 7.518,22 kr. inkl. lønninger (1.113 kr.), husholdning (1.764,55 kr.), brændsel (1.084,39 kr.), afdrag på prioritetsgælden (521,63 kr.) samt andre udgifter (2.773,62 kr.). Sidstnævnte post dækkede over så forskellige konti som rejser (333,74 kr.), foderstoffer (194,04 kr.), nyt inventar (765,61 kr.), skatter (118,40 kr.), haven (54,05 kr.), møder (615 kr.), annoncer (30,64 kr.), frimærker og brevkort (115,05 kr.), renter på gæld (451,12 kr.), juletræ (6,97 kr.), en gris (14 kr.), og rejserne med pigerne (75 kr.).

Tallene afslører bl.a., at hjemmets selvforsyning ikke kun var indtægter, der skulle også anvendes penge til foder og gødning. Hertil kom, at de afholdte bestyrelsesmøder, overnatninger og rejseaktiviteten kostede næsten 1.000 kr., hvilket nærmede sig udgiften til lønningerne. Regnskabet viser desuden, at bestyrelsen ikke ønskede at isolere beboerne fra det omgivne samfund, idet rejserne til pigerne figurerer med 75 kr.

Men samlet set var der for året 1914 tale om et kedeligt underskud på ca. 1.200 kr. Den økonomiske situation var derfor uholdbar allerede efter 15 måneders drift. Situationen var kritisk, hvis ikke man fandt en holdbar løsning. Dette følte trist især på dette tidspunkt, hvor det anføres, at ”mangfoldige” forespørgsler og anmodninger stadig fandt vej til bestyrelsen. Det være sig henvendelser fra såvel åndssvage- og opdragelsesanstalter, redningshjem, sogneråd, byråd, Københavns Magistrat som sygehuse, præster, forældre og andre pårørende, der alle ønskede pladser til de ulykkeligt stillede kvinder.

Behovet for fredshjemsarbejdet var åbenlyst til stede, men som sagt halted økonomien, hvorfor tegninger og overslag på en udvidelse af Østergaard med ni værelser måtte henlægges - også pga. Verdenskrigen. Tanken om forsøgsvis at øge indtægterne ved at anbringe to kvinder på én stue strejfede de forsamlede, men ideen blev hurtigt droppet. Det valgte princip med eneværelser blev fastholdt selv under denne alvorlige krise.

Langt værre stod det til med princippet om at bevare selvstændigheden overfor den verdslige verden. Her måtte bestyrelsen ”slække”, hvilket voldte betydelige kvaler, ikke mindst for formanden, pastor Berthelsen. Dette var også grunden til, at bestyrelsen først nu udsendte anmodningerne om støtte til landets amts-, kommune- og sogneråd.

Pastor Berthelsen var derfor meget oprigtig, da han i anmodningerne skriver: ”Jeg har unægtelig krympet mig en Del ved at skive denne Anmodning om Støtte af Fredshjemssagen dels af Hensyn til de trykkende og vanskelige Tider, da den frygtelige Verdenskrig raser omkring os, dels af Frygt for at komme i Afhængighedsforhold af Verden. Fredshjemssagen er jo rejst i Jesu Navn og maa endelig bevares som et kristeligt Menighedsarbejde”. Året 1914 havde imidlertid afsløret, hvor stor trangten var for flere fredshjem, og ledelsen kunne nu blot vente på de første gunstige tilbagemeldinger.

At den psykiske belastning og ansvaret kunne være betydelig for fredshjemmenes personale ses direkte af forstanderinde, frk. Karen Munks, forespørgsel hos en kollega om, hvorledes et betækningsrum anno 1936 burde indrettes. Svaret var følgende: ”Det er dog for galt, at De maa slaas med urolige Piger. Der er vel ikke Medhjælperværelser neden under eller i Nærheden? Værelset bør være noget større, naar man skal have en Elev liggende Dag og Nat. Der skal være god Ventilation. Paneler på Væggene. Døren skal ikke være malet eller lakeret indvendig. Der bliver jo kradset af en urolig Pige. Døren skal være solid med Brædder på undersiden. Der bør være Kighul, men det er en Smagssag, det er jo rart at kunne se ind uden at blive set, men Hullet irriterer altid saa meget. Det gælder for saadant et Rum, at det baade maa give virkelig Sikkerhed saa et Pigebarn kan rase ud, men heller ikke mere uhyggeligt end højst nødvendigt.”

Om frk. Karen Munk i 1936 rettede sig efter denne aktuelle indretning af et betækningsrum vides ikke. Men sikkert er det, at der fandtes et sådant rum på Holmstrupgaard. Rummet blev først afskaffet i 1958, ligesom klokkerne på pigerne døre, hvor lyden og en lille klap, der faldt ned, ellers markerede, at en pige om natten forlod værelset. Forandringerne blev foretaget straks efter forstanderinden, frk. Christa Strands tiltrædelse.

Bestyrelsens nye hjem i Østjylland, Sølund

Beretningerne, en rigdom af oplysninger

Forstanderindernes løbende beretninger giver et vigtigt indblik i livet på fredeshjemmene. Frøknerne deltog i de interne, halvårlige bestyrelsesmøder, og gennem referaterne i forhandlingsbøgerne bemærkes bl.a. deres aktuelle beføjelser, den generelle sundhedstilstand hos såvel beboere som ansatte, kvindernes opførsel og ikke mindst det løbende behov for materielle investeringer efterhånden som læseren bevæger sig op gennem tiden i protokolmaterialet.

At der hurtigt kunne påvises gode takter fra Østergaard fremgik allerede ifølge frk. Marie Jørgensens orientering til bestyrelsesmedlemmerne den 27. april 1915. Hun havde da været på hjemmet i godt fire måneder efter at have afløst Louise Jørgensen. Tålmodigheden bag hjemmets oprettelse havde bestemt båret frugt, men arbejdet var ikke uden genvordigheder. Bl.a. omtales "K.W's" nylige flugtforsøg, den 24. marts, og en efterfølgende straf i form af en tildelt stuearrest, men ellers gik det godt for pigerne. Selv om der havde været enkelte bryderier med beboeren "E.A." og dennes moder, idet pigen mente, hun kunne klare sig selv, hvilket absolut ikke var tilfældet.

Samtidig var det virkelig kommet Østergaards beboere til gode at placere fredeshjemmet på en egn, hvor Missionens venner på forhånd tog godt imod sagen, idet hovedparten af de ankomne ofte deltog i møderne i Store Karlebys missionshus. Her var pigerne både stille og flinke, og det samme kunne siges mht. de afholdte andagter på hjemmet morgen og aften, selv om de fleste af beboerne kun viste ringe forståelse af Guds rige.

Sundhedstilstanden var tillige god. Kvinderne tog til i vækst, ligesom der sporedes fremgang i udviklingen for de yngres vedkommende. Forstanderinden så dog gerne, at hun fremover måtte orientere bestyrelsen kvartalsvis, ganske som hun ønskede afholdt et udsalg hver sommer i Østergaards have, hvor kvindernes håndarbejder kunne afsættes. Eksempler på arbejderne blev samtidig fremvist på mødet til bestyrelsens store glæde. Udgiften til materialer og pigernes mindre "dagløn" blev afholdt af hjemmets egen kasse, hvis midler for det meste var indkomne pengegaver fra husets gæster.

Også i frk. Jørgensens beretning af 16. september 1915 meldes der om en god udvikling. Sundhedstilstanden var fortsat tilfredsstillende, og beboernes opførsel gennemgående upåklagelig. Dog voldte én beboer vanskeligheder - formentlig pga. sindssyge.

"Spektret" bredt, de triste skæbner toner frem

Ved midten af september 1915 var antallet af beboere på Østergaard nået op på 15. Dette skyldtes, at bestyrelsesmedlemmerne, overretssagfører Hans Lauritzen og fabrikant Henrik Hansen, for egen regning havde bekostet indretningen af to nye værelser. Behovet for nye pladser havde for alvor meldt sig, og ledelsen så gerne yderligere værelser oprettet til såvel pigerne som medhjælperne i den nærmeste fremtid.

De seneste optagne kvinders baggrund er omtalt i forbindelse med det afholdte bestyrelsesmøde i Lille Karleby den 16. september 1915. Arbejdsanstalter, hospitaler og åndssvageanstalter hørte til deres tidligere opholdssteder, som ikke kun befandt sig i de sjællandske by - og landsogne, men også hovedstaden bidrog med nye beboere. Andre piger kom langvejs fra – f.eks. helt fra anstalten i Ribe. Protokollen afslører tillige, at der ofte skulle forhandles om betalingen, men tendensen er ellers den mere faste pris på 400 kr. årligt.

Nogle beboere forblev på Østergaard, andre var der kun kort. Desuden er det tydeligt, at ”spekteret” er bredt, når det gælder beboernes evner. Der ses betegnelser lige fra normal til åndssvag.

De 400 kr. var også prisen for ”E.O.’s” anbringelse. Kvinden var ankommet til Østergaard den 6. maj efter anmodning fra Københavns Magistrat og opdragelsesanstalten Jægerspris. ”E.O.” ankom direkte fra Københavns Arbejdsanstalt og blev betegnet som værende normal, men helt sædelig fordærvet, hvorfor kvinden hverken ville og heller ikke kunne forblive på fredeshjemmet af hensyn til de andre beboere. Resultatet blev, at ”E.O.” atter blev afhentet den 18. maj for at blive bragt direkte til Sundholm.

Derimod forblev ”M.P.” boende på Østergaard efter sin ankomst til hjemmet den 11. maj. ”M.P.” blev modtaget efter en indtrængende appel fra oversygeplejersken på Ringsted Sygehus, og atter var prisen 400 kr.

Herefter gik en del af sommeren inden ”B.S.” dukkede op den 11. august. Det var dog med en vis skepsis, man havde taget imod ”B.S.”, dels fordi Magistraten i begyndelsen kun tilbød 250 kr., dels fordi bestyrelsen i kraft af visse udtalelser i hendes sygejournaler frygtede, at ”B.S.” i realiteten var åndssvag. Kvinden måtte dog bort fra de dårlige omgivelser på Johannesstiftelsen, hvorfor Magistraten til sidst bøjede sig og betalte de 400 kr. ”B.S.” blev herefter budt velkommen på Østergaard, men kun for at bo der forsøgsvis.

Betæneligheder var der også forud for ”A.W.’s” ankomst den 14. august. ”A.W.” havde tidligere tilbragt nogle år på åndssvageanstalten i Ribe, men gentagne gange havde anstaltens forstander ønsket kvinden anbragt på Østergaard, inden bestyrelsen accepterede, men atter kun forsøgsvis. Også i dette tilfælde betalte Københavns Magistrat udgiften på de 400 kr. årligt.

”Gå aldrig foran Herren, men vent på hans vink”

Trods krig og dyrtid kunne kassereren senere meddele bestyrelsen, at året 1915 havde bragt god vækst til fredeshjemssagen, da det stigende antal pladser og den gode belægning på Østergaard havde øget indtjeningen. De udsendte anmodninger om støtte fra amter og sogneråd havde indbragt godt 500 kr., salget af kvindernes håndarbejder gav 473, 84 kr., ligesom det startede vaskeri og systuen havde givet hhv. 281,46 og 24,76 kr. Gaverne noteredes til samlet 7.870,08 kr., hvilket var langt mere end de budgetterede 5.000 kr. Dertil kom salget fra havens produkter 163,54 kr., mens hjemmets egen indsamlingsbøsse indbragte 48,89 kr. Nogle beløb af mindre størrelse, men samlet set begyndte indtægterne af kvindernes indsats at gøre sig gældende i årsregnskabet. Mht. udgifterne bemærkes, at året 1915 bød på 4.654 kostdage. Dette betød en udgift på 3.958,73 kr., eller godt 85 øre om dagen pr. beboer.

De gode takter medførte, at optimismen bredte sig, hvilket bl.a. resulterede i indkøb af ”fredeshjemslitteratur” (25 kr.) og opmuntringsgaver til hver ansat (25 kr.). Desuden kunne pastor Berthelsen fremover modtage 600 kr. årligt for sin rejsevirkosomhed, mens kassereren fik 100 kr., men de gode økonomiske takter betød også en foreløbig opgivelse af tanken om at søge statens anerkendelse og støtte. Frygten for afhængighed og ”kristendomsfjendske” statseembedsmænd var stadig lige udbredt.

Derimod var alle i bestyrelsen nu enige om, at se sig om efter lokaliteten for det næste fredeshjems placering, gerne i Jylland, og dette rygtedes. Snart begyndte tilbuddene på ledige ejendomme og højskoler at indløbe, heriblandt overtagelsen af et påtænkt fredeshjem i Mejrup ved Holstebro. Det øgede behov for pladser betød også, at de første ”konkurrenter” begyndte at melde sig. Alle tilbud om ledige faciliteter blev imidlertid afvist. Nok havde ledelsen hastværk, og måske kunne indtjeningen øges yderligere, hvis fredeshjems pigerne efter et tilstrækkeligt langt ophold på hjemmet kom i privat pleje i troende hjem for at blive erstattet af nye beboere, men drøftelserne endte alligevel med vedtagelsen om at gå varsomt frem og aldrig gå foran Herren, men vente på hans vink.

Altså fortsatte den daglige rytme på Østergaard. De tre ansatte ”søstre”/medhjælpere, havde hver fået deres arbejdsfelt at passe. Søster Marie styrede køkkenet og hønseri, søster Bodil vaskeriet og systuen, mens søster Margrethe tog sig af håndarbejdet. Foruden at hjælpe søstre sørgede beboerne for at lappe vasketøjet, de strikkede egne strømper og lavede egne kludesko. Endvidere havde forstanderinden fundet en løsning omkring de pårørendes besøg. Det var nu muligt for alle at aflægge hjemmet besøg fra morgen til aften. Man havde kun haft glæde af denne løsning, dog tilføjes ”overvejende da”.

Skulle en beboer vise sig endelig at bryde hjemmets gældende regler var de straffe man anvendte på Østergaard ifølge frk. Marie Jørgensen (den 2. maj 1916) udelukkende ”ophold på værelse” og moderation i kosten, omtalt som indskrænkning i visse behageligheder, men ikke i rigelighed. Bruugen af de tidligere omtalte betækningsrum nævnes derimod ikke.

Formuen stiger, nye tiltag under overvejelse

De gode takter fortsatte i 1916-17. Da bestyrelsen således var samlet den 20. september 1916 i Lille Karleby, kunne formanden berette, at forholdene på Østergaard havde været særdeles gode. Der sporede fremgang for de fleste pigers vedkommende, men desværre havde der også været et enkelt flugtforsøg – endda af de to flinke piger, ”A.W.” og ”J.P.” Den 13. maj 1916 var de to spadseret til hovedstaden for at indlogere sig hos noget familie, men de var allerede blevet afhentet dagen efter. Trist, da man ellers forsøgsvis havde besluttet sig for at sende ”A.W.” i privat tjeneste inden længe.

Denne prøveudsendelse indtraf samtidig med, at pladsmanglen begyndte at blive mærkbar. Trods flugten ville man alligevel forsøge sig med udsendelsen af især ældre piger mod en passende godtgørelse. I så fald skulle det ske i samarbejde med de troende samfund og altid med den garanti, at fredeshjemmet atter tog imod den udsendte, hvis parterne ikke kunne trives med hinanden. På samme vis vandt tanken tilslutning om at leje et hus i en passende, beliggende egn. Huset skulle bebos af de ”letteste” piger under ledelse af søster Bodil.

Derimod var lysten til at købe en større ejendom dæmpet. Dertil var tiderne for urolige, og priserne for høje. Udgiften til et mindre, lejet anneks kunne lettere accepteres, mens det større fredeshjem måtte vente til gunstigere tider. Det evt. køb af Lemvig Højskole eller Thyholms Højskole blev derfor afløst. Det var desuden svært for øjeblikket at få foretaget de nødvendige håndværksmæssige undersøgelser på de ofte gamle og uhensigtsmæssige bygninger, som blev tilbudt.

Ét var dog sikkert. Personalet på Østergaard magtede ikke flere beboere, og bestyrelsen var opmærksom på de ansattes store indsats. Der bevilligedes lønforhøjelser, ansættelsen kom af ekstra hjælp om sommeren, så søstre fik deres ferier, ligesom der blev bevilget hjælp til en pensionering senere hen. Der lød humane og anerkendende toner fra ledelsens side overfor de ansatte, men det næstekærlige aspekt sporede også gentagne gange overfor beboerne. Trods muligheden for yderligere indtægter forblev man tro overfor den nu engang vedtagne beslutning om aldrig at lade pigerne bo to eller flere på samme værelse.

Den enkelte beboers tarv kom forud for økonomisk gevinst, og tålmodigheden var til tider lang – ofte meget lang. Dette viser følgende eksempel fremført på bestyrelsesmødet den 9. maj 1917, hvor man drøftede pigen ”E.P.’s” videre skæbne. Siden januar 1916 havde ledelsen gentagne gange henvendt sig til pigens far i håbet om at få ordnet betalingen, hvilket aldrig lykkedes. Alligevel besluttede man sig for her i maj 1917, at se tiden an, idet forstanderinden, frk. Jørgensen, satte pris på beboeren og hendes arbejdsydelse. Altså skulle kassereren nok engang ad venskabelig vej og uden retslige foranstaltninger forsøge at få faderen i tale.

Trods flugtforsøget så frk. Jørgensen desuden gerne, at de ønskede ringeapparater blev installeret, så dørene til pigernes værelse ikke behøvede at være aflåst om natten. Denne voksende frihed for pigerne supplerede frk. Jørgensen med årlige skov- og badeture til Roskilde Fjord om sommeren.

Ikke uventet afslørede kilderne, at de gode resultater fra Østergaard vandt anerkendelse ikke kun hos bestyrelsen, men også hos fredshjemsagens trofaste støtter. Berthelsens afholdte møder var fortsat givtige trods omkostningerne i forbindelse med formandens løn og rejser, og i maj 1917 kunne der med stolthed fremvises et pænt overskud på godt 6.000 kr.

Dermed var muligheden for at avertere efter en passende ejendom pludselig rykket betydeligt nærmere, alt imens spørgsmålet om statsanerkendelse og statsstøtte fortsat spøjte blandt bestyrelsesmedlemmerne. Altså måtte overretssagfører Hans Lauritzen forhøre sig nærmere herom, hvilket han også gjorde, for efterfølgende at meddele, et andragende om anerkendelse skulle indgives til undervisningsministeriet, men en anerkendelse ikke havde anden betydning, end at fredshjemmene fremover skulle underkaste sig visse regler og rette sig efter bestemte lønsatser for at få tilskud til ansatte lærerkræfter. Statsanerkendelsen i sig selv havde derfor ikke bestyrelsens aktuelle interesse, men det interessante i Hans Lauritzens svar var snarere tilføjjelsen, at ”Til Opnaelse af Statsunderstøttelse er Statsanerkendelse ikke nødvendig.”

Det var ikke desto mindre en stolt kasserer, der under et møde på Østergaard i sommeren 1918 aflagde det endelige regnskab for året 1917. De samlede indtægter havde været 19.023,20 kr., udgifterne 17.038,64. Dette betød et overskud på godt 2.000 kr. mod et ellers budgetteret underskud på 1.300 kr., hvilket bragte formuen op på 14.399,56 kr. pr. 1. januar 1918.

Det pæne overskud var også et resultat af de faldende omkostninger til husholdningen. Hvor den gennemsnitlige, daglige udgift pr. beboer i 1915 havde været 85 øre, var beløbet vedrørende 1917 faldet til 74 øre. Ikke at priserne var faldet, der blev stadig udbetalt dyrtidstillæg til de ansatte, men snarere var forbrugt af produkterne fra haven og hønseriet steget væsentligt.

De gode tider, valget falder på stedet, Sølund

Fredshjemsagen var på blot 4-5 år slået pænt an herhjemme, og bestyrelsen valgte efter årsskiftet 1917/18 at udvide arbejdet. Et tilbud om køb af Guldborg Højskole på Lolland var forinden blevet opgivet dels pga. de ”uheldige stedlige forhold”, hvilket formentlig dækker over Missionens svage position på egnen, dels fordi ejeren snarere foretrak et salg med sigte på et kommende sommerpensionat. Samtidig nævnes en fremlagt plan om indretningen af et privat oprettet fredshjem, men bestyrelsen kunne for øjeblikket ikke tage imod tilbuddet. Der kunne muligvis senere blive tale om et samarbejde, men efterhånden som de private konkurrenters antal blev større, skærpedes bestyrelsens tone, og man blev mere afvisende for på et tidspunkt helt at lade ”fredenavnet” indregistrere.

Tilbage stod derfor atter valget mellem oprettelsen af annekset eller købet af en større ejendom. Et tilbud fra missionær Thorsen, dateret 19. januar 1918, fik imidlertid hurtigt bestyrelsens fulde opmærksomhed. Det drejede sig om ejendommen Sølund nær Silkeborg. En lystgård, hvor kendte

navne som Peter Sabroe og forlagsboghandler Chr. Erichsen¹ havde tilbragt deres barndom, men som for øjeblikket benyttedes til rekreationshjem.

Efter den første kontakt mellem ejeren og forretningsudvalget den 4. februar, afholdtes et bestyrelsesmøde på Højskolehotellet i Silkeborg den 20. februar 1918. Ledelsen havde besøgt rekreativonshjemmet Sølund og var enige om, at ejendommen lå ideelt placeret, fredeligt og i smukke omgivelser. Samtidig så missionæren gerne, at Sølund i landsbyen Gødvad, lidt udenfor Silkeborg, anvendtes til et arbejde i Guds rige, og et kommende fredeshjem kunne hér forventes at blive omsluttet af troende mennesker fra egnen. Men også økonomien talte for en overtagelse. Vilklårene var lempe- lige, og i betragtning af dyrtiden var prisen lav. Hovedbygningen kunne desuden hurtigt tages i brug af tre søstre og godt 13 piger, idet behovet for flere fredeshjemspladser var ret så påtrængende.

Bestyrelsen var klar til et køb i Jylland, og man blev enige med ejeren om salgsbetingelserne. Sølund med tilliggende, dvs. de godt 43 tdr. land, udhuse, redskaber, besætning etc., skulle altsammen overdrages bestyrelsen. Det samme gjaldt kontrakten med den daværende forpagter. Samlet købesum 30.300 kr. samt 763 kr. for indboet. Prisen var omtrent det dobbelte af, hvad det ifølge beregningerne kostede at etablere og montere et annek.

Placeringen af det næste fredeshjem var dermed endegyldig. Det var nu vigtigt at få ansat det rette personale, og 14 ansøgninger var nået frem, da bestyrelsen atter samledes - denne gang på Øster- gaard den 28. juni 1918. Planerne om udvidelsen af arbejdet indenfor fredeshjemssagen havde på dette tidspunkt også fået overlæge Kellers bevågenhed. Som leder af åndssvageanstalten i Brejning gik Keller netop på denne tid og overvejede muligheden for en etablering af en ny anstalt på Sprogø, alene tiltænkt kvindelige patienter, i lighed med anstalten på Livø for mandlige patienter.

Som Birgit Kirkebæk skriver i udgivelsen: "Letfærdig og løvsagtig" (2004) ledte overlægen allerede i 1918 efter mulige samarbejdspartnere, der ville kunne "levere" patienter til Sprogø-projektet, udover de patienter anstalten i Brejning selv havde.² I den anledning havde såvel bestyrelsesfor- manden, pastor J. Chr. Berthelsen som forstanderinden, frk. Marie Jørgensen, allerede kontakt med Keller i april-maj 1918, idet de to sendte overlægen vedtægterne og bestemmelserne for hhv. opta- gelsen og opholdet på fredeshjemmene. Samtidig fastslog de to i venlige toner, at der var opgaver i forhold til beboerne, bestyrelsen og personalet ikke magtede, og man i sådanne tilfælde var interes- serede i, at åndssvageforsorgen kunne overtage opgaven.

Som årene gik, skærpedes imidlertid tonen mellem Berthelsen og overlægerne, eftersom lægerne selv ufortrødent fortsatte arbejdet med at klargøre, hvilke kvinder der i fremtiden skulle høre til overlægernes anstalter, og hvilke der var fredeshjemmenes "domæne". En måde at gøre denne ud- skilning på var igangsætningen af IK-testningen af kvinderne.

Det er således tydeligt, at der fra 1918 er yderligere fokus på fredeshjemssagen. Derfor øgedes også presset på de ansatte og deres præstationer. Dette gjaldt bl.a. for den kommende forstanderinde på Sølund, den 35-årige frk. Valborg Rasmussen, der var indbudt og deltog i bestyrelsesmødet den 28. juni 1918. Som tidligere oldfrue på Nyborg Strand besad frøkenen de ønskede kvalifikationer, og hun blev enstemmigt valgt for senere at tiltræde i sin nye stilling den 1. september 1918 sammen med sine to nyansatte medhjælpere, søstre Petrine Mikkelsen og Poulina Petersen.

Tilbage resterede lønspørgsmålet. Her valgte bestyrelsen igen at benytte sig af Thora Esches viden om forholdene på Magdalenehjemmet, idet man her anvendte de faste satser alt efter, hvor i hierarkiet den enkelte befandt sig.

Magdalenehjemmets lønskala:

Forstanderinder i starten aflønnet med 600 kr. årligt – stigende med 100 kr. p.a. indtil 1.200 kr. Af- delingssøstre: 400 kr. årligt– stigende med 25 kr. p.a. indtil 600 kr.

Kontorsøstre og lærerinder: 400 kr. årligt – stigende med 25 p.a. indtil 600 kr.

Fast ansatte søstre: 360 kr. årligt – stigende med 25 kr. p.a. indtil 500 kr.

Prøvesøstre: 300 kr. årligt.

Alle fastansatte med mere end ti års ansættelse havde tillige pensionsrettigheder.

Lønskalaen vandt gehør på bestyrelsesmødet, og satserne overførtes til fredeshjemmenes personale. Indledningsvis skulle frk. Valborg Rasmussen, som forstanderinde altså modtage 600 kr. årligt, Petrine og Poulina hver 360 kr. - alle med dyrtidstillæg og alle med tre måneders opsigelse.

Alt syntes herefter klar til selve indvielsen af Sølund. Datoen blev fastsat til den 23. januar 1919, men med købet forandredes den økonomiske situation mærkbart. Nok blev aktiverne pr. 1. januar 1919 anført til 47.939,30 kr. og ejendommene var sandsynligvis mere værd pga. tidens prisstigninger, men de årlige overskud var med ét vendt til et anslået underskud for 1919 på samlet ca. 11.000 kr., hvilket var helt nye toner.

Købet medfører røde tal på bundlinjen

Debatten omkring økonomien stod derfor højt på listen, da ledelsen atter samledes på Sølunds indvielsesdag. Underskuddet havde bl.a. medført, at beløbet for opholdet blev hævet til 500 kr. årligt. Spørgsmålet var, hvordan denne stigning ville blive modtaget fremover.

Samtidig blev det en gældende regel, at pigen ved optagelsen enten skulle lægge 50 kr. eller medbringe ”passende klæder”. Vendingen ”passende klæder” blev samtidig defineret, idet den kommende beboer skulle medbringe en ulster eller andet vinterovertøj, én vinter- og én sommerhat, to par læderfodtøj, et par træsko, to uldne trøjer, to bomuldskjoler, to skørter, fire bomuldsforklæder, fire par uldne strømper, seks lommetørklæder – alt i god stand.

Ved således at definere de enkelte beklædningsgenstande og deres antal sikrede ledelsen sig, at beboeren var om ikke velforsynet så anstændigt klædt på ved ankomsten. Formentlig var mange kvinder tidligere mødt op med tøj i en miserabel tilstand.

Under dagens drøftelser vedtog man tillige, at fredeshjemmenes forstanderinder og medhjælperinder i fremtiden altid omtaltes som hhv. ”plejemødre” og ”søstre”. Dermed lagde bestyrelsen sig atter tæt op ad forholdene på Magdalenehjemmet. Tilbage var nu blot at udpege lokaludvalget, dvs. de lokale støtter, der fremover skulle have det daglige opsyn og bistå personalet på Sølund. Seks personer blev valgt: Ægteparret Asschenfeldt-Hansen, nok ikke overraskende, idet parret nu havde bopæl den nærliggende landsby Skanderup, hertil kom provst Asmundsen, bistået af frk. Purup og enkefru Jensen, begge fra Silkeborg samt gårdejer Jens Sørensen fra Gødvad.

Om selve dagens højtidelighed står følgende skrevet i forhandlingsprotokollen: ”ved 2 Tiden samledes saa mange Huset kunde rumme af indbudte og venner fra Silkeborg, Gødvad og Omegn. Efter Salmen: Den signede dag talte Formanden over Mt. 2,13. Herrens Ord til Josef om at tage Barnet og dets Moder og fly til Ægypten for at undgaa Herodes´ Efterstræbelser, et Ord, der ogsaa har sin Anvendelse over for enhver, som vil frelses, ligesom det indeholder en Formaning til os om den rette Omsorg for Børn og det rette Forhold til Kvinden og da ogsaa gælder med hensyn til de ulykkeligt stillede, ikke fuldt normale Kvinder, som Fredeshjem antager sig, og som er baade Børn og voksen paa én Gang: Børn i aandelig Henseende paa Grund af deres afstumpede Sjælsevner og voksen i legemlig Udvikling, vanrøgtede og ”efterstræbte” af uforstandige, ubarmhjertige og brutale onde Mennesker. Til et Fredeshjem med Værn for saadanne Kvinder, med passende Sysselsættelse og med Vejledning og Hjælp til at finde Fredens Hjem.”

Appel:

Pastor Berthelsen (1920):

*”Der lever saa mange i haabløse Kaar,
Fordi de saa lidt forstaar og formaar!
De fristes og falder, de volder Besvær,
men hvem vil træde dem hjælpende nær!
De kan og bør bjerges ved Fredehjem.
Vil du være med til at støtte dem!*

Institutionen Handbjerg tilbydes kvit og frit

Flere indtrængende appeller redder sagen

Efter indvielsen af Sølund forstærkedes indsatsen for at genvinde den økonomiske stabilitet, og den trængte økonomi forårsagede mange drøftelser i de følgende år. Situationen blev ikke lettere, da antallet af ansatte steg med yderligere en søster på hvert hjem, ligesom der i efteråret 1919 fulgte nye lønstigninger. Pastor Berthelsens årsløn steg til 1.200 kr., mens satserne for såvel plejemødre og søstre blev hævet ganske betydeligt. Plejemødrenes begyndelsesløn lød nu på 1.000 kr. årlig mod tidligere 600 kr. – stigende med 50 kr. p.a. indtil maks. 1.200 kr., mens søstrenes begyndelsesløn blev 720 kr. årlig – stigende med 50 kr. p.a. indtil 920 kr.

Som modvægt ønskede bestyrelsen større indtægter fra vaskeridriften på Østergaard, men dertil krævedes en ny tilbygning – altså endnu en udgift på ca. 5.000 kr.

Det var også i håbet om, at indtægterne ville vokse, da trykningen af prospektkortene blev sat i værk. De udsendte kort, naturligvis med Sølund som motiv, skulle sælges gennem IM-samfundene, men Thora Esche gjorde indsigelse. Kortene var for det første trykt og fordelt, uden hun havde set dem først, endsiige selv havde signeret dem. Det viste sig senere, at projektet i virkeligheden var arkitektens påfund. Ikke mindre end 25.000 kort¹ var trykt, der ved salg for 10 øre stykket gerne skulle indbringe en pæn sum penge til sagen. Imidlertid havde kasserer Henrik Hansen egenhændigt sendt kortene ud til landets menighedsråd og ikke som oprindelig planlagt til menighedssamfundene til Esches store fortrydelse. Det var uheldigt, men tilsyneladende endte uoverensstemmelsen i al fordragelighed, da bestyrelsen valgte at takke Hansen for sit store arbejde – og i øvrigt mente flere, at man dog måtte give forretningsudvalgets medlemmer en vis handlefrihed.

Alligevel, trods den ihærdige indsats på mange fronter, lykkedes det ikke at undgå de røde tal på bundlinien ved dette års slutning. De samlede indtægter på 89.363,65 kr. stod fortsat ikke mål med udgifterne, der lød på 92.435,23 kr.– men underskuddet blev holdt på godt 3.000 kr.

Nye indtægtskilder var derfor også under overvejelse i løbet af 1920. Det gjaldt bl.a. spørgsmålet om, hvordan man bedst kunne beskæftige og ophjælpe de småbegavede og vanskelige piger, som dog sad inde med ”en hel del” arbejdskraft og muligheder for at kunne gøre nogen gavn. I den forbindelse måtte forpagteren på Sølund heller ikke længere gøre brug af beboerne til forefaldende mark- og staldarbejde uden at betale hjemmet og beboeren en samlet dagløn på 3 kr. Valgte forpagteren at købe sig til den ekstra hjælp, måtte han sørge for, at kvinderne fik deres rette kost på hjemmet til de fastsatte spisetider.

Forpagtningsaftalen ville imidlertid udløbe den 1. april 1921, og måske var tiden snarere inde til at få afsat en større del af Sølunds 43 tdr. land? Var der blot 5-10 tdr. land tilbage, kunne fredes-hjemmet stadig holde et par køer, en mindre hest og nogle få grise. Et antal dyr, pigerne sagtens selv kunne passe, og hjemmet ville fortsat blive forsynet med egne have- og landbrugsprodukter. Det var dog svært at få afsat jorden til en rimelig pris. I stedet enedes bestyrelsen om at søge forpagterboligen på Sølund indrettet til vaskeri, stryge- og vævestue. På den måde kunne indtjeningen for Sølunds vedkommende øges, idet erfaringerne fra Østergaard omkring disse tiltag var gode. Derfor anbefalede ledelsen, at både forstanderinden Valborg Rasmussen og søster Ingeborg tog sig et kursus i vævning, for derefter at indkøbe en væv til foreløbig brug i den gamle arbejdsstue. Det varede

da heller ikke længe før vævningen slog an både blandt kvinderne på Sølund og kunderne rundt om i landet, men trods den ihærdige indsats lykkedes det ikke at rette økonomien op, selvom man endnu en gang hævede plejepengene med 100 kr. til 600 kr. årligt.

Den 29. oktober 1920 måtte kasserer Hansen med stor sorg meddele resten af bestyrelsen, at decemberterminen hastigt nærmede sig, men kassen var tom. Der var nu kun den mulighed tilbage på ny at udsende et indtrængende opråb ud til sogne og kommuner om tilskud til sagen, og hvor nødtigt man end ville, måtte man søge om statsstøtte, men fortsat kun, hvis dette kunne ske uden ulempe for fredshjemssagen som f.eks. generende tilsyn.

I starten af december tiltog krisen for alvor. Det udviklede sig til en regulær kamp om overlevelse, hvorpå der blev appelleret intenst til vennerne især indenfor Missionen, der endte med endnu en gang at støtte op om projektet. Bl.a. trådte brødrene Nielsen i Store Karleby til med et billigt lån på 20.000 kr., samtidig med at gavekontoen steg betydeligt.

De gode takter betød, at kasserer Hansen allerede den 10. februar 1921 kunne meddele bestyrelsen, at alt var betalt. Stillingen var den, at kassebeholdningen for øjeblikket viste et plus på godt 3.000 kr.

Chr. Kellers stigende interesse for hjemmene

Der var nu gået næsten to år siden Sølunds indvielse, og der tegnede sig efterhånden et godt billede af hjemmets beboere – sammenligneligt med pigerne på Østergaard. Som udtalt i sommeren 1920 var ”typen” nok den samme. Dog havde evnerne måske været nok så små hos pigerne på Sølund, hvor en del beboere led både under egne og forældrenes synder. Således var pigen ”E.B.” for nylig ankommet til hjemmet. Et udpræget ”fredshjemsbarn” efter papirerne at dømme, et barn ud af ti uægte børn med en ikke fuldt normal moder, desuden havde en søster til ”E.B.” yderligere sat 5-6 uægte børn i verden.

Uden tvivl havde nogle af pigerne på Sølund været for ringe at have boende, andre formentlig for gode. Alligevel skulle bestyrelsen sikkert være varsom med at lade selv de bedste af beboerne komme for tidligt bort fra hjemmets tryghed. De allerfleste ville næppe nogensinde ”kunne blande sig i livet”. Afrejserne fra fredshjemmet ville derfor blive for få, hvorfor en hel del kvinder måtte afvises og som regel henvises til åndssvageanstalterne eller sindssygeanstalterne. For de stakkels pigers skyld måtte der oprettes mange flere fredshjem.

Nogle få beboere ville dog godt ”kunne blande sig i livet”. Derfor drøftede bestyrelsen på mødet den 10. februar 1921 også mulighederne for at få det ordnet således, at der kunne blive tale om, at dette fåtal af beboere - de mest duelige og pålidelige - efter et længere ophold på hjemmet, kunne arbejde ude, eller de på anden vis kunne opnå en større selvstændighed.

Inden disse drøftelser i februar måned 1921 havde overlæge Chr. Keller fra anstalten i Brejning imidlertid henvendt sig til pastor Berthelsen. (jf. brev af 1. januar 1921). Overlægen havde siden kontakten mellem parterne i 1918 fortsat arbejdet med klarlæggelsen af, hvilke kvinder, der i fremtiden skulle henhøre til Brejnings klientel og den ønskede Sprogø-anstalt, og hvilke, der skulle henhøre til fredshjemmenes klientel. Den godt orienterede overlæge har naturligvis på dette tidspunkt haft et udmærket kendskab til, at fredshjemssagen, med åbningen af fredshjemmet Sølund, for alvor rykkede sit virke til Østjylland – og dermed også tættere på Kellers enemærker.

Som Birgit Kirkebæk påpeger i sine undersøgelser omkring Sprogø-pigerne var der netop omkring fredshjemmene og Keller ”et vist sammenfald i interesser og ikke mindst i den argumentation, som skulle udløse midler.” Samtidig med at Chr. Keller således gerne ville samarbejde med andre institutioner og instanser om egnede kvinder til sin anstalt, frabad han sig, at andre overtog opgaven. Sprogøanstalten stod højt på overlægens ønskeliste, og det blev undersøgt, om der fandtes et

passende klientel til Sprogø blandt hans kollegaer på landets øvrige åndssvageanstalter. Kunne de hjælpe ham? Svarene indløb, overlæge Friis på Ebberødgaard havde måske to på ventelisten, forstander Norrild på Ribelund, måske én enkelt, hvortil Kirkebæk bemærker, at det ikke umiddelbart så ud til, at behovet for en ø-anstalt til kvinder var så markant, som Keller ellers gerne ville give udseende af.²

”Kampen” om pigerne fortsætter ufortrødent

Chr. Keller blev således i løbet af 1921 nødt til at ”kæmpe” på flere fronter. Han måtte kæmpe med fredehjemmenes bestyrelse for at få sin særligt specificerede del af pigerne ”kapret” til sin ønskede anstalt. Ligesom han til stadighed overfor politikere og embedsmænd betonede behovet for oprettelsen af endnu en ø-anstalt i håbet om at opnå de økonomiske midler. Dette skete gennem utallige skriftlige som mundtlige henvendelser, og i sin argumentation gjorde Keller flittigt brug af alle de støtteerklæringer, han kunne fremskaffe.

Men den vel nok største grund til den fornyede kontakt med fredehjemmene og pastor Berthelsen var, som Kirkebæk fortæller, et rygte om, at den konservative landtingsmand Søren Rasmussen-Byskov havde slået til lyd for, at der skulle ydes statsbidrag til to fredehjem. Han havde i folketinget udtalt, at disse hjem var beregnet for ”antisociale åndssvage piger”. Keller ville nu gerne forhøre sig hos Berthelsen, om fredehjemmene også havde i sinde at tage denne gerning op.

Landstingsmanden, P.K. Ejsing, var derpå gået ind i sagen og talte med Rasmussen-Byskov, der indrømmede, at han måske var gået for vidt i sin udtalelse, idet åndssvageanstalterne også fremover skulle have deres eget virkefelt. P.K. Ejsing fremhævede dog i et efterfølgende brev til overlæge Keller, at adskillelsen mellem de to parter klientel ikke var klar, og at misforståelser derfor var forståelige.³

Bestyrelsen for fredehjemmene havde ellers i månederne forud endelig bestemt sig for indsendelsen af andragendet om statsstøtte, men andragendet afsendtes først ifølge protokollen til undervisningsministeriet den 16. marts 1921, der imidlertid ekspederede ansøgningen videre til Keller for at forhøre sig om hans mening. Keller svarede ministeriet den 31. maj. Han anbefalede statsunderstøttelsen, men han ønskede samtidig, at der skulle føres et kyndigt tilsyn med optagelsen af piger på fredehjemmene og deres videre ophold. Underforstået et kyndigt tilsyn udført af forsorgens valgte læger.

Ved mundtlig forhandling med undervisningsminister Appel og kontorchef Kock var der udsigt til, at ministeriet ved 2. behandling ville foreslå afsættelsen af 15.000 kr. til fredehjemssagen på finansloven 1922-23. Bestyrelsen for fredehjemmene ville samtidig kunne beholde sin frihed og selvstændighed. Desuden fandt ministeriet det tilstrækkeligt, at bestyrelsens valgte læge fungerede som hidtil. Bestyrelsen udtalte tilfredshed med den årlige tildeling frem for at modtage et tilskud pr. alumne, som det var tilfældet mht. åndssvageanstalterne.

Altså havde ministeriet ikke godtaget alle Kellers ønsker. Anbefalingen af statsstøtte havde nok fået Kellers velsignelse, men det lægelige tilsyn kom ikke anstalterne i hænde. Tilsynet fortsatte med at hvile på de af fredehjemmenes udpegede læger, ligesom tilskudsmåden nu også afveg fra åndssvageanstalternes. Professor Keller kunne umuligt være helt tilfreds med resultatet. Han havde stadig ingen indflydelse på selve ”sorteringen” af fredehjemspigerne.

Keller stillede herefter (jf. skrivelsen af 14. juli 1921) fredehjemmenes bestyrelse et direkte forslag om et samarbejde mellem hjemmene og åndssvageforsorgen. Dette skete efter tilskyndelse fra undervisningsminister Appel, og bestyrelsen forhandlede efterfølgende med Keller. Kontakten foregik både mundtligt og skriftligt, men resultatet forblev negativt, idet bestyrelsen udtalte, at den ikke turde binde sig til noget vedtægtsmæssigt samarbejde med åndssvageanstalterne. Ledelsen øn-

skede som hidtil, at arbejdet på dens to hjem blev betragtet som et stykke selvstændigt menighedsarbejde med fuld handlefrihed i overensstemmelse med de vedtagne regler, og fabrikant Henrik Hansen skulle ved førstkommende lejlighed meddele Keller denne beslutning i spørgsmålet om samarbejde.

Alligevel stoppede Chr. Keller ikke sin interesse for at sikre sig ”en større andel” af fredeshjemmenes beboere. Flere gange var hans tanker og forslag blevet fravalgt, men takket være de bevarede forhandlingsbøger kan det ses, at han stadig forsøgte at øge åndssvageforsorgens indflydelse. På forretningsudvalgsmødet den 14. september 1921 billigede udvalgsmedlemmerne således den af professor Keller accepterede tilføjelse til reglerne for optagelse og ophold på fredeshjem. Ordlyden skulle herefter være: ”Efter nogle Aars Ophold og Uddannelse paa Fredeshjem bør de Piger, som skønnes egnede dertil, søges anbragt i privat Pleje eller Tjeneste under Fredeshjems Tilsyn, hvorimod de Piger, som snart eller senere viser sig at være uskikkede til Ophold paa Fredeshjem bør overføres til Aandssvageanstalt eller andet passende og Betryggende Sted.”⁴

Fredeshjemsagen beholdt altså sin selvstændighed, og et egentligt vedtægtsmæssigt samarbejde blev afslået. Bestyrelsen beholdt dermed fortsat retten til at vurdere den hensigtsmæssige placering af klienterne. Ordene ”bør” i stedet for ”skal” er i den forbindelse interessante. Adskillelsen mellem de to parter klientel var dog fortsat i fleres øjne ikke defineret tydelig nok, og flere mente efterhånden, at intelligenstestene kunne være et godt redskab i adskillelserprocessen.

Internt i bestyrelsen vurderede man på baggrund af den nye ordlyd for optagelse og ophold, at fredeshjemmenes opgave herefter nærmest blev begrænset til at optage sådanne yngre sinker, der efter nogle års ophold og uddannelse på fredeshjemmet kunne udgå til privat anbringelse og tjeneste. Spørgsmålet om pigerne i privat tjeneste optog derfor bestyrelsesmedlemmerne en del efter vedtagelsen af de nye regler den 28. oktober 1921.

I ledelsen var man således enige om, at fortsætte arbejdet med at anbringe de dertil egnede kvinder i privat tjeneste eller pleje under det pågældende fredeshjems/plejemoders beskyttelse, men anbringelserne udenfor fredeshjemmet var på ingen måde problemfrit. Ved anbringelsen i private hjem ophørte fredeshjemmets juridiske ansvar overfor den pågældende kvinde. Det samme gjaldt retten til at oppebære nogen betaling for hende.

Snarere påpegede pastor Berthelsen, at de anbragte kvinder i virkeligheden burde have et penge-tilskud, idet kvinderne ikke helt kunne tjene til deres ophold. Disse beløb burde i så fald uddeles via plejemødrene, men det var atter en ekstra udgift for sagen. Desuden så formanden gerne, at der stod en plads ledig på fredeshjemmet indtil et ½ år efter vedkommendes afrejse i tilfælde af, at forsøget på udstationeringen ikke fik det tilsigtede resultat. Der skulle i sådanne tilfælde betales normalt bidrag for den pågældende beboer, men ønskede man hverken fra offentlig eller privat side at yde betalingen, måtte pladsen tildeles en anden klient.

Optimismen stiger atter efter tilskud og arv

Som tidligere nævnt havde bestyrelsen løst den akutte økonomiske krise i slutningen af 1920, især ved vennernes hjælp i form af frivillige gaver (eks. tømremester Niels Bruun, Lemvig 1,600 kr.; frk. Langer, Hygum 800 kr.), høstofre og billige lån. Nu rundede aktiverne ved årsskiftet 1920/21 næsten de 100.000 kr., men alligevel var gælden steget betydeligt. Renter og afdrag tog deres part af indtjeningen, og selv om det lykkedes at holde husholdningsbeløbet pr. beboer nede på 1,16 kr. om dagen, kostede den samme beboer i årlige udgifter godt 1.560 kr. Den årlige indbetaling kunne således langt fra dække udgiften, men situationen lysnede ved tildelingen af statstilskuddet på 15.000 kr., og med den testamentariske gave fra afdøde Jensine Madsen i Sønderby steg optimismen yderligere.

Ifølge sit testamente af 28. juli 1921 overlod Jensine en mindre ejendom på Holmsland med tiliggende (godt 4½ td. land) samt løsøre til fredehjemsagen, der gerne måtte gøre brug af stedet til et sådant hjem. Derfor rejste forretningsudvalget til Sønderby for sammen med sognefogeden, Knud Andersen, i Nysogn, jordens forpagter, gdr. F. Iversen, og dommerfuldmægtigen i Ringkøbing at ordne papirerne i forbindelse med ejerskiftet. De forsamlede blev samtidig enig om, at hensætte 100 kr. til gravens vedligeholdelse og indkøbet af en gravsten, ligesom Jensines næstekærlighed fremover skulle mindes gennem anskaffelsen af to større portrætfotografier til ophængning i hhv. Nysogns Menighedshus og det forhåbentlig kommende, første fredes hjem i Ribe Stift.

Jensine Madsen blev desuden hædret med trykningen af 500 prospektkort til uddeling blandt søndagsskolebørnene og vennerne på Holmsland, mens løsøret blev solgt på en auktion den 27. september 1921 for godt 1.640 kr. Auktionen bragte den samlede arv op på 9.741,27 kr., hvorfor bestyrelsen den 17. januar 1922 vedtog, at pengene forblev uberørte som en byggefond til et nyt fredes hjem i Ringkøbing amt, hvilket var giverens ønske, idet efterspørgslen på fredespladser stadig var betydelig.

Sølund, med branden fulgte forandringerne

Efter godt 4½ års ansættelse som leder på Sølund måtte frk. Valborg Rasmussen imidlertid fratræde sin stilling, nedbrudt og med dårlige nerver. Seksten ansøgere ønskede det ledige job, men valget faldt den 19. juni 1923 enstemmigt på frk. Sigrid Jensen.

For at lette hverdagen for den nye bestyrerinde valgte de forsamlede medlemmer, at bestyreren af landbruget på Sølund, Hans Hansen, fremover selv førte landbrugets regnskaber i stedet for som hidtil at overlade dette til plejemoderen. Dog skulle frk. Jensen fortsat gennemse materialet inden dette blev overdraget til kassereren. Den nye bestyrerinde blev dermed fritaget for en større byrde, idet hun nu ikke længere skulle stå for optællingen og betalingen for Hansens kørsler til Silkeborg. Det samme gjaldt mht. optællingen og Hansens betaling i forbindelse med kvindernes daglige hjælp i stalden og marken, betalingen for hjemmets indkøb fra landbruget, det være sig mælk, kød, æg m.m. samt selve aflønningen af Hansen. Betalingen bestod dels af et vist pengebeløb og kost, dels vask og tøjreparationer.

Bestyrelsen forsøgte efter bedste evne at lempe forholdene for frk. Jensen, men et ganske uforudsigeligt ekstraarbejde skulle snart træde i stedet. Dette skyldtes branden på Sølund den 5. juli 1923, da fredeshjemmets østre udbygning, et gammelt bindingsværkshus indeholdende vævestue og forpagterbolig, nedbrændte totalt. Ilden var påsat af en nylig ankommet beboer, der viste sig at være sindssyg.

Trods den triste hændelse var chancen for at forbedre stedets indretning nu pludselig til stede, og ledelsen reagerede hurtigt, idet man bestemte sig for allerede i efteråret 1923 at påbegynde opførelsen af en ny grundmuret, teglhængt udbygning. Der var tale om en helt ny vævestue samt tre værelser i stueetagen, mens man i tagetagen planlagde indretningen af yderligere fem pigeværelser, et søsterværelse samt et betækningsrum. Overalt skulle der installeres centralvarme, mens kælderen foruden fyret reserveredes til et kommende gæsteværelse. Der skulle samtidig på grunden opføres en ny kornlade i træ – samlet pris ca. 18.220 kr.

Mht. tagetagens betækningsrum blev det aftalt med bestyrelsesmedlemmerne Hansen og Lauritzen i forbindelse med deres besigtigelse af byggeriet, at de skulle forsøge, om de kunne få rummet indrettet således, at det ikke blev nødvendigt for den evt. afsoner at passere vævestuen i stueetagen på vejen op, ligesom bestyrelsen med besøget ville sikre sig, at betækningsrummet nu også fik indlagt centralvarme.

Den nyopførte fløj blev beset og godkendt den 23. januar 1924, nøjagtig på hjemmets 5-års dag. Den regnfulde vinter havde forsinket færdiggørelsen og meget malerarbejde manglede stadig, men alligevel blev vævestuen hurtigt taget i brug, da kundekredsen skulle bevares. Økonomien tillod ikke de store afbrydelser i leveringerne. Salget skulle snarere gerne øges, og derfor sendtes også flere søstre fremover på 14-dages kurser (væve- og sykurer), bl.a. i Haslev, hvilke dengang kostede godt 50 kr. pr. deltager.

Parallelt hermed forsøgte frk. Sigrid Jensen ihærdigt at øge hjemmets indtjening ved salg af havens produkter. Der blev snart tale om direkte stordriftslignende forhold på den tidligere lystgårds jorder, idet hun overfor bestyrelsen i sommeren 1925 kunne fortælle, at hele ti kvinder var i gang med havearbejdet på Sølund under søster Margrethe Nørgaards "kommando". Der blev bl.a. gjort forsøg med dyrkningen af peberrod, der formentlig kunne give et pænt afkast, ligesom personalet forsøgte sig med en større produktion af hindbær.

Østergaard, behovet for annekset vokser

Alt imens man på Sølund oplevede udvidelserne både i produktionen og beboelsen fortsatte hverdagen under frk. Marie Jørgensens opsyn hjemme på Østergaard i Lille Karleby. Gennem det første tiår (1913-23) havde 46 kvinder haft ophold på det sjællandske fredeshjem, men frk. Jørgensens måske største problem var, at adskillige af Østergaards beboere i modsætning til Sølunds piger var betydeligt ældre, og hun havde også tidligere foreslået bestyrelsen at indrette et annekst i nærheden.

Følgende opgørelse pr. 1. januar 1923 bekræftede tendensen til flere ældre beboere, idet 1/6 af fredeshjemmenes 42 beboere på dette tidspunkt var mellem 35-50 år (Fordeling: 15-20 år: 7 pers., 20-25 år: 15, 25-30 år: 9, 30-35 år: 4, 35-40 år: 2, 40-45 år: 3 og 45-50 år: 2). Heraf var 4 anbragt ifølge begæring af værgeråd, 27 gennem forsørgelseskommunen og 11 af private.

Frk. Marie Jørgensen ønskede inderligt, at hun kunne aflaste sit hjem for nogle af de ældre, "stillestående" kvinder, hvorfor hun i skrivelsen af 8. januar 1924 foreslog, lidt efter lidt og med et halvt års varsel, at fjerne godt halvdelen af beboerne, idet kvinderne savnede udviklingsmuligheder. Forretningsudvalget var dog betænkelig ved at fjerne de foreslåede ældre kvinder, som fra første færd var anbragt på Østergaard under andre forudsætninger.

Udvalget følte det rigtigst at drøfte frk. Jørgensens henvendelse med resten af bestyrelsen, der netop overvejede et tilbud om købet af det tidligere gendarmerihus i Brabæk, beliggende mellem Kolding og Haderslev - pris ca. 11.000 kr. Købet af et tredje fredeshjem kunne aflaste Østergaard for nogle af de ældre beboere, men bestyrelsen turde alligevel ikke pga. de pengeknappe tider at give sig i kast med projektet i Brabæk. Foreløbig måtte de nyindrettede værelser på Sølund kunne afhjælpe noget af pladsmanglen.

Altså blev både Brabæk og tanken om et annekst nær Østergaard skrinlagt indtil videre. Frk. Marie Jørgensen måtte sammen med sine søstre forsøge at klare forholdene hjemme i Lille Karleby bedst muligt, men på mødet den 30. maj 1924 drøftedes sagen atter. Bestyrelsen turde dog stadig ikke tage ansvaret for at opsigte de gældende aftaler med de omtalte ældre, "stillestående" kvinder. Til gengæld vedtog medlemmerne, at ingen beboere under 14 og over 25 år blev anbragt på fredeshjemmene i fremtiden. Skulle en sådan situation komme på tale, måtte en enig bestyrelse først give sit samtykke.

Den daglige håndtering af de store forskelle i beboernes evner og aldre var naturligvis belastende for personalet. Desuden var arbejdstiden lang, og privatlivet ringe, så længe de ansatte boede på deres mindre værelser på hjemmet, hvor de altid var omgivet af beboerne. Flere medhjælpere kunne da heller ikke klare presset ret længe, hvorfor kasserer Hansen under årsmødet på Sølund i 1924, bragte emnet på banen. Hans ønskede en drøftelse omkring de hyppige udskiftninger i personalet.

Ustabilitet var altid uheldigt for fredeshjemmenes beboere, hvorfor man burde fastsætte regler mht. den alder, der skulle kræves for ansættelsen af nye søstre. Ønsket vandt gehør. Herefter ville man normalt ikke antage nogen søster, heller ikke på prøve, der var under 25 eller over 35 år.

Overtagelsen af Handbjerg helt vederlagsfrit

Opmærksomheden overfor fredeshjemsagen var tiltaget gradvis siden starten i Lille Karleby. Senest var statstilskuddet sikret, åndssvageforsorgens overlæger fokuserede i stigende grad på fredeshjemmenes beboere, og sagen havde modtaget den første, større testamentariske gave. Alligevel var det et klart vendepunkt, da overinspektionen for opdragelseshjemmene i 1925 anbefalede en overdragelse af pige hjemmet i Handbjerg til fredeshjemsvirksomheden.

Den lokale bestyrelse bag hjemmet nær Struer ønskede overdragelsen efter at driften var indstillet, og således gik det til, at bestyrelsen med ministeriets billigelse (ifølge skrivelsen af 12. oktober 1925) snart kunne overlades den nævnte ejendom, ganske vederlagsfrit.

Ejendommen skulle dog først beses af forretningsudvalget. Bygningernes egnethed og beliggenhed måtte vurderes, inden ledelsen accepterede tilbuddet. Derfor mødtes udvalget allerede den 23. oktober med pige hjemmets bestyrelsesformand, uddeler Refskou-Poulsen, samt sognerådsformanden i Handbjerg. Mødet forløb godt, og forretningsudvalget anbefalede en overtagelse. Alene loftetagen ville formentlig kunne rumme 19 pige- og søsterværelser, ligesom der også var gode lokaler i kælderetagen.

Herefter gik der kun en måned, inden parterne igen mødtes hjemme hos uddeler Poulsen i Handbjerg. Pige hjemmet blev på ny besigtiget, men repræsentanterne fra fredeshjemsagen var denne gang særlig interesseret i at høre murermester J.P. Andersens vurdering af ejendommens øjeblikkelige stand. Murermesteren fra Holstebro fandt bygningerne gode, og når de nu kunne opnås vederlagsfrit, skulle der blot anvendes godt 10.000 kr. for at gøre dem anvendelige til bestyrelsens tredje fredshjem.

Samtidig valgte repræsentanterne straks at få afsendt en vandprøve til Steins Laboratorium, idet vandets kvalitet var altafgørende for åbningen af det ønskede vaskeri på stedet. Andersen påpegede endvidere kakkellovnenes tilstand. Kvaliteten var gennemgående dårlig, og de fleste burde fornys, ligesom de nærliggende bølgebliksskure trængte til en kærlig hånd, men i så fald ville husene også kunne stå ca. 15 år endnu.

Alle var dog enige om, at jordtilliggendet var lovlig lille, men forhåbentlig kunne der lejes et passende areal hos naboen, Handbjerg Hovgaard. Her kunne kvinderne på hjemmet måske også fremover hjælpe til ved kartoffeloptagningen og roelugningen. De nærmere beregninger gik derpå i gang inden afholdelsen af næste bestyrelsesmøde. I den sammenhæng var det opmuntrende, at Andersen, i stedet for det tidligere antal værelser i loftetagen, snarere forventede 25-26 værelser. Flere værelser betød større indtægtsmuligheder.

Tegningerne, tilbuddene og beregningerne blev forelagt på det ekstraordinære møde den 18. januar 1926. Kun ca. tre måneder efter overinspektionens tilbud. Tegningerne afslørede rigtig nok 25 værelser i overetagen til en samlet udgift 12.620 kr., hertil kom monteringen af hvert pige værelse til ca. 175 kr. Desuden var vandet fundet egnet til vaskeridrift, så mødet blev vellykket, og alle blev enige om at afsende ansøgningen om overdragelsen af Handbjerg Pige hjem til fredeshjemsagen – vederlagsfrit. Lån og tilskud til ombygningen var allerede stillet i udsigt fra Socialministeriets side.

To selvstændige parter, to afvigende holdninger

Alt syntes vurderet og klarlagt på bedste vis, da bestyrelsen igen samledes den 19. maj 1926, Denne gang skete det på Missionshotellet i København, hvor deltagerne hurtigt blev præsenteret for to tilsendte erklæringer fra professor Chr. Keller.

Fra Sølunds side havde man således siden åbningen overladt flere beboere til Kellers anstalt i Brejning efter prøvetiden på hjemmet. Beboeren ”J.J.” nævnes direkte at være videreført herfra til den oprettede kvindeafdeling på Sprogø, og de to jyske fredeshjem, Sølund og Handbjerg, kom med årene til at viderebringe adskillige kvinder til åndssvageanstalterne både i Ribe, Hald, Vodskov og Brejning, men med overførslerne fulgte naturligvis også et større og større engagement i fredeshjem-sagens videre udvikling fra åndssvageforsorgens og overlægernes side.

Tendensen var tydelig allerede inden Handbjerg Fredeshjems åbning, idet overlæge Keller udtalte sine betænkeligheder ved anvendelsen af Handbjerg Pige hjem til fredeshjem. Årsagen var dels Hovgårdens nære beliggenhed (indirekte forstået at muligheden for at erotiske udskjelser kunne opstå mellem beboere og de ansatte karle), dels det lille jordtilliggende. Parterne havde på flere afgørende punkter langt fra den samme holdning. F.eks. anbefalede Keller afsondringen af patienterne, som isolationen på øerne, Livø og Sprogø, netop bød på, hvorimod vennerne bag fredeshjemmene snarere forsøgte sig med den større åbenhed/integration af beboerne i lokalsamfundet, dog fortrinsvis hos IM-samfundene og gerne med et nært tilsyn fra det pågældende fredeshjem.

Derfor var det forventet, da bestyrelsen valgte at ignorere/trodse Chr. Kellers indsigelser og fastholdt sit andragende om overtagelsen af Handbjerg Pige hjem, som overinspektøren for opdragelsesanstalterne også vedblivende anbefalede med henvisning til, at der aldrig tidligere havde været vanskeligheder for pigehjemmet i ”den befrygtede retning”, som Keller ellers antydede, lige så lidt som der gennem snart 13 år havde været sådanne ”problemer” mht. institutionen Østergaard på Sjælland, der ellers lå placeret midt i landsbyen, Lille Karleby. Alligevel lyttede bestyrelsen til professor Kellers forslag om fortrinsvis at søge anbragt de i erotisk henseende mindst vanskelige piger og unge kvinder på Handbjerg Fredeshjem.

Derefter havde bestyrelsen kun tilbage at finde den rette bestyrerinde til det nye hjem. Blandt ansøgerne var man enige om at overlade stillingen til den 39-årige frk. Dagmar Jepsen, men først skulle hun tilbringe et par måneder i ”lære” på Østergaard for at sætte sig ind i fredeshjemsarbejdet.

Indvielsen i Handbjerg, de spartanske forhold

Imens fortsatte ombygningen i Handbjerg planmæssigt, og inden sommeren var ovre, forelå de første regninger for tømrer/snedkerarbejdet lydende på ca. 8.600 kr. elininstallationen ca. 5-600 kr., centralvarmen 4.500 kr., malerarbejdet godt 1.000 kr. og vandinstallationer 2.000 kr. – en samlet udgift på godt 16.700 kr. Tilbage blev indkøbene af bohavet, og listerne afslører datidens spartanske indkøb. Til monteringen af et enkelt pigeværelse blev der bestilt; en seng, et bord, en stol, en servante samt et spejl, mens der til hver af de fem ansatte søstres værelser og gæsteværelset blev bevilget; en divan, et bord, en træstol, en kurve-/søgræsstol, en knagerække samt et spejl.

Umiddelbart en stor lighed i tildelingen til hhv. beboerne og søstre, men de ansattes værelser synes mere stuepræget i kraft af divanen og kurvestolen. Til gengæld havde pigerne mulighed for med købet af servanten at gøre deres daglige toilette inde på værelset. Møblerne til daglig- og spise-stuen blev bestilt fra Seden Enggaards lærlingehjem nær Odense, mens man til kontoret nøjedes med billige, brugte møbler. Det øvrige bohavet blev indkøbt i Esbjerg, idet et bestyrelsesmedlem fik gode procenter hos vedkommende forhandler.

Heller ikke gulvtæpper blev det til. I stedet blev der bevilget linoleum til dagligstuen, ligesom opvarmningen af overetagens mange værelser alene kom fra de opstillede ovne ude på midtergangen. Det var derfor så som så med den enkeltes privatliv trods alle gode hensigter med tildelingen af eneværelserne. Åbne døre var en simpel nødvendighed i vinterhalvåret, hvis ikke beboere skulle "forgå" af kulde.

Indvielsesdagen i Handbjerg den 11. november 1926 indledtes, som det efterhånden var en gældende regel, med et bestyrelsesmøde, hvor det hurtigt stod klart, at overslag og honorarer var overskredet med godt 1.250 kr. Alligevel godkendtes regnskabet, idet arven efter Jensine Madsen blev taget i anvendelse efter afdødes eget ønske.

Herefter tog selve festligheden sin begyndelse med gudstjenesten i Handbjerg Kirke, hvor pastor Berthelsen talte over Zak.4,6: "Ikke ved Magt og ikke ved Styrke, men ved min Aand, siger den Herre Zebaoth" (hæbraisk/Hærskarers Herre), hvorpå man atter samledes i hjemmets rummelige stueetage, hvor Berthelsen igen talte. Denne gang over Matt.18,11: "Menneskesønnen er kommen for at søge og frelse det fortabte", idet han sluttede med indvielsen af ejendommen i den hellige treenige Guds navn.

Vel indviet fortsatte det hyggelige samvær i de pyntede stuer, der var fyldt med udenbys gæster og lokale gratulanter fra de omkringliggende samfund, som med pastor Brask fra Ryde, i spidsen bød fredehjemmets beboere og ansatte velkommen til egnen.

Også overinspektøren for optagelseshjemmene, O. Skjerbæk havde på denne festdag begivet sig helt til Handbjerg, for at udtrykke sin anerkendelse af fredehjemsagens resultater, men en særlig gave til hjemmet var alligevel vennernes pengegave på 201,65 kr. Penge, der alene var indkommen ved salget af den trykte sang (jf. i den gamle "Hjemlandstoner"): "Sæt mig, saa jeg ser dig Jesus". Trods den udprægede spartanske levevis på stedet skulle netop dette beløb ganske ekstraordinært anvendes til indkøb af sølvbestik.

Men snart indfandt dagligdagen sig i Handbjerg ganske som på bestyrelsens øvrige hjem, Østergaard og Sølund. Allerede ved årets slutning havde 12 kvinder taget bolig på hjemmet, og trods de ellers tidligere overvejelser mht. aldersspredningen på stedet, var den fortsat stor. Tallene afslørede otte kvinder mellem 14-20 år, en mellem 21-25 år, to mellem 26-30 år samt en enkel på 46 år. Der er ingen tvivl om, at spørgsmålet om en opsplitting af kvinderne, med overflytningen af de ældre og ældste beboere til et anneks trængte sig stadig mere på.

Året 1926, et vigtigt højdepunkt på flere måder

Åbningen af Handbjerg Fredehjem i 1926 blev endnu et højdepunkt for fredehjemsagen, men også for tidens tilhængere af racehygiejnen var året betydningsfuldt, idet den i folkemunde så ofte omtalte "sterilisationskommission" afgav sin betænkning.

Et faldende børnetal blandt den velfungerende del af befolkningen og Verdenskrigens udryddelse af millioner af sunde og formeringsdygtige unge mænd havde givet næring til mange danskeres frygt for, at samfundets "bundfald" ville vokse hæmningsløst og til sidst kvæle civilisationen. Tanken vandt i stigende grad tilslutning blandt læger, jurister, politikere og kendte kulturpersonligheder i hele den vestlige verden efter krigen.

I forbindelse med Fredehjemmene skal herhjemme især fremhæves socialdemokraten K.K. Steincke, "arkitekten" bag Socialreformen i 1933, den allerede omtalte overlæge Chr. Keller i Brejning og dennes 1. reservelæge, H.O. Wildenskov.

Allerede i 1920 formulerede K.K. Steincke sig således i "Fremtidens Forsørgelsesvæsen": "Enhver, der lever, ethvert menneskeligt væsen skal have ret til den lykkeligst mulige tilværelse, og skal, om fornødent beskyttes og plejes. Kun i én henseende må samfundet være på sin post: med

hensyn til forplantningen. Hvis et menneskeligt væsen, der er belastet med arvelige anlæg, nu engang er født, skal han have ret til at leve og glæde sig ved tilværelsen, så vidt han kan, og hensynet til medmenneskers velfærd tillader det, men én ret skal han miste, én mulighed skal berøves ham nemlig at overføre sine mangler til efterkommerne og på den måde at forevige og mangedoble ulykken.”⁵

Den samfundsmæssige udvikling efter Verdenskrigen havde efter mange menneskers mening sat ”den naturlige udvælgelse” ud af kraft gennem øget velstand, udvikling af lægevidenskaben og forbedret hygiejne samt forsørgelsen af syge, fattige og psykisk abnorme. For samfundets svage og uproduktive mennesker blev skabt vilkår, der hindrede, at de bukkede under, og som forbedrede deres formeringsmuligheder.

Også for K.K. Steincke virkede sociallovgivningens tendens fremmede for kulturens uheldige sider, for deres livsbetingelser på bekostning af de gennemsnitligt sunde individer, der blev yderligere svækket af krig og prostitution, idet denne uheldige kombination ofte resulterede i spredningen af kønssygdomme og dermed også ufrugtbarhed.

Hvis man derfor ikke ville risikere den moderne europæiske civilisations gradvise tilbagegang og endelige undergang, måtte man ind på en systematisk modvirken af de nævnte uheldige følger af civilisationen og tillige tilstræbe en forædling af racen. Hertil bemærker Claus Øgendahl i ”Socialpædagogernes Historie” (2000), at en sådan forædling fandt Steincke helt naturlig, da enhver dyreopdrætter, gartner og landbruger også arbejdede med raceforbedring med det sigte at opnå de bedste resultater.⁶

Hvad angår lægerne Chr. Keller og H.O. Wildenskov, så bragte de to kollegaer jævnligt kortere beretninger i ”Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet”, hvilke havde til hensigt at underbygge deres argumenter bl.a. for flere anstaltspladser og indførelsen af en sterilisationslovgivning. For dem begge var internering/sterilisering ganske anvendelige metoder. Interneringen burde ifølge de to foregå under strengt kontrollerede former og centraliseret under åndssvageforsorgen. At internere rundt om på landets fattiggårde duede slet ikke i den sammenhæng. Her var kønnene ikke adskilt, og opsynet var helt utilstrækkeligt, så usædeligheden blot blomstrede videre.

For H.O. Wildenskov var fattiggårdene ganske sammenlignelige med ”avlscentre” tildelt økonomisk samfundsstøtte. Udskrivningen til familiepleje afstedkom også uønskede børnefødsler. Sterilisering blev anset som den mest sikre metode - den ultimative løsning.

Chr. Keller havde derfor meget tidligt krævet nedsat en særlig racehygiejnisk kommission, idet han allerede i 1917 bemærkede, at der allerede eksisterede flere statslige, nedsatte kommissioner, der bl.a. havde til opgave at holde øje med mund- og klovsygen og beskyttelsen af østersbestanden og skovenes vildt.⁷ Hvorfor så ikke nedsættelsen af en kommission, der forsøgte at kontrollere eller ændre det betydelige onde i samfundet – det være sig socialt, moralsk, økonomisk, som ”minusindividernes” anselige omfang gav anledning til?

Keller fulgte sterilisationsspørgsmålet op i sine skrivelser til både Undervisningsministeriet og Socialministeriet i årene 1920-24. Da den socialdemokratiske regering tiltrådte i 1924 blev en af de første handlinger for den udnævnte justitsminister K.K. Steincke da også at nedsætte den længe ønskede kommission ang. foranstaltninger overfor degenerativt bestemte personer, hvis betænkning forelå i 1926.

Keller havde i virkeligheden selv sæde i kommissionen. Han repræsenterede åndssvageforsorgen, og det fremgik ikke overraskende af betænkningen, at alle deltagere hurtigt blev enige om, at de åndssvage herhjemme udgjorde den største andel af de degenererede, og evt. forholdsregler især burde sættes i værk overfor denne gruppe medborgere. Samtlige medlemmer var tillige enige om, at sterilisation og kastration var velegnet i kampen mod degeneration. I denne sammenhæng udgjorde spørgsmålet om arv contra miljø dog et ganske særligt problem. Men i racehygiejnisk sammenhæng

er der ikke megen ide i at ramme de miljøbelastede, hvortil Claus Øgendahl desuden skriver, ”her måtte skytset rettes mod de arveligt belastede.”⁸

Derfor gjaldt det om med stor nøjagtighed at kunne udpege personerne fra hinanden, hvilket ikke var uden problemer, eftersom der dengang var en tendens til at karakterisere bl.a. kriminalitet og usædelighed som arvelige egenskaber. Gennem forsigtige formuleringer antydes da også de store problemer med at indkredse målgruppen, ligesom der afsløres forskellige meninger om, hvor langt samfundet bør gå, men kommissionen endte med at foreslå indgreb overfor bl.a. seksuelt og psykisk abnorme mennesker. Mht. sidstnævnte gruppe skulle kun de anstaltsanbragte komme i betragtning, for kun på anstalterne kunne hvert enkelt tilfælde underkastes en nøje vurdering som grundlag for et evt. indgreb. Der var dog flertal imod tvangssterilisationer og tvangskastrationer. I stedet skulle indgrebene ske efter egen begæring, og var den pågældende person umyndiggjort, måtte indgrebet alene ske efter værgens anmodning.

Kommissionen så dog foreløbig gerne vedtaget en 5-årig forsøgslov, hvorefter erfaringerne kunne danne grundlaget for en mere velfunderet racehygiejnisk lovgivning.⁹

Holmstrupgaard, ”kopieringen” tiltager

Annekset udskydes, anerkendelsen fravælges

Alt imens forsøgsperioden gik i gang fortsatte drøftelserne om oprettelsen af annekset i Lille Karleby. Det var stadig forstanderinden, frk. Marie Jørgensens store ønske at få opført bygningen nær Østergaard, og allerede på bestyrelsesmødet den 31. maj 1927 i Lille Karleby vedtog ledelsen at købe en grund, hvorefter fru A. Neergaard under det næste møde på Sølund den 1. september meddelte, at hun også havde besluttet sig for at støtte projektet økonomisk med 10.000 kr. samt diverse bohaver/udstyr.

Det kommende annekset skulle i så fald have plads til 12-13 kvinder og indeholdende visse lokalteter til supplerende af Østergaards faciliteter. I ledelsen var der samtidig enighed om, at der i annekset bl.a. skulle være badeværelse, centralvarme, elektrisk lys, to trapper op til 1-salen. Hertil kom tilfredsstillende kloakforhold, gode garderobeforhold samt et redskabsrum, og som noget ganske nyt arbejdede man også med planer om tre værelser så store, at der på hvert kunne bo to ældre kvinder.

Desuden burde det kommende annekset give plads til en god og gerne meget rummelig tørrestue til vasketøjet fra Østergaards vaskeri. Som på både Sølund og Handbjerg havde man mht. Østergaard tidligt truffet bestemmelse om vaskeriets oprettelse. Vaskerierne var et tiltrængt supplement til fredshjemmenes indtægter og vigtige i forbindelse med beskæftigelsen og den generelle bedømmelse af kvinderne.

Vaskeritanken var på ingen måde ny. Thora Esche fortæller allerede i sine erindringer vedr. arbejdsplanen fra 1882 om Magdalenehjemmets fremmedstrygeri og fremmedvaskeri: ”Det fremgaar af ovenstaaende, at her foreligger en bestemt Arbejdsplan Ifølge hvilken den enkelte af vore unge Elever uden selv at vide det, gradvis udvikledes, og, som vore Unge selv med Forundring ofte har sagt, endte med at blive dygtige Kvinder.”¹

Fredshjemssagen kopierede på væsentlige punkter Magdalenehjemmets liv og virke. Det gælder mht. søsterbetegnelsen, lønningerne og nu også vaskeritanken, hvilket ikke er overraskende. De to parter havde meget tilfælles bl.a. følgende ord igen fremført af Thora Esche. Ordene passer til Magdalenehjemmets indsats, men i sandhed også til fredshjemssagen: ”Vor Opgave har været at hjælpe dem (kvinderne, red.) til gennem Guds Ords Forkyndelse, Salmer, aandelige Sange og hele vor Omgængelse; at finde sig selv tillige lade sig finde Jesus, vor velsignede Frelser; men saa tillige lade dem møde Livet saa lyst, rigt og skønt som muligt, saa at de kunne tabe Lysten til det onde og faa sand Hjertetrang til at høre Jesus til for Tid og Evighed.”²

Med den planlagte rummelige tørrestue var det tydeligt, at bestyrelsen ønskede de bedste betingelser for Østergaards vaskeridrift, som søster Bodil så dygtigt oparbejdede. Fredshjemmet Østergaard vaskede for egnens beboere og modtog store sendinger fint vasketøj fra hovedstadens herskabshjem. Kvinderne var eksperter i stivningen af kravebryster til kjolesæt og smokinger. Man havde allerede i 1918 set sig nødsaget til at opføre en mindre tilbygning ved hovedbygningens østgavl, og forholdene var blevet yderligere forbedret med indlæggelsen af elektrisk lys i 1925. Dermed var også grundlaget for mekaniseringen og stordriften fremover til stede.

Alligevel, trods alle gode hensigter, blev annekspanerne stillet midlertidigt i bero, og dette var stadig tilfældet, da forretningsudvalget samledes på Diakonhøjskolen i Århus den 6. februar 1928. Tanken om det fjerde fredeshjem trængte sig for alvor på, hvorfor udvidelsen i Lille Karleby gled noget i baggrunden. Hovedbygningen til Holmstrupgaard i Brabrand skulle således tages i øjesyn næste dag af pastor Berthelsen, Hans Lauritzen og fabrikant Ingv. Rasmussen, hhv. bestyrelsens formand, dens juridiske konsulent og kassereren.

Mødereferatet afslører, at et længere forløb om en statsanerkendelse af fredshjemsvirksomheden da havde fundet sin afslutning til almindelig tilfredshed. Faktisk var spørgsmålet om en statsanerkendelse allerede rejst midt i maj 1925. Dette skete navnlig for at sikre uformuende piger og deres forsørgere den begunstigelse, som Fattiglovens § 61 gav åndssvage, sindssyge, døvstumme, blinde og epileptikere. Meget afhængt i virkeligheden af fortolkningen af Fattiglovens § 61. Andragendet blev dog ifølge forhandlingsprotokollens oplysninger først afsendt i november 1925 med denne tilføjelse i protokollen: ”Af Hensyn til Piger under 18 Aar og deres Forsørgere andrages 20. Novb. 1925 om Statsanerkendelse af Fredeshjem saaledes at Fattigloven af 24/3 1924 § 61 kan komme saadanne til Gode.”

Indenrigsministeriet havde siden da, jf. skrivelsen af 18. november 1927, stillet som betingelse, at fredshjemmene indgik som et led af åndssvageforsorgen på de vilkår ministeriet måtte fastsætte og med særlig vægt på: At der kun blev optaget erklærede åndssvage kvinder, og de optagne kvinder blev underkastet et tilsyn af en speciallæge samt at en læge medvirkede ved afgørelsen af hvem, der blev optaget. Krav som man fra bestyrelsens side ikke kunne gå ind på, og som man afslog ifølge svarskrivelsen til ministeriet den 20. januar 1928.

Arbejdet udvides i Jylland som på Sjælland

Som nævnt blev ejendommen Holmstrupgaard i foråret 1928 taget i øjesyn af forretningsudvalget som et muligt fjerde fredeshjem, men også andre tilbud drøftedes bl.a. en toetagers ejendom nær Strib, der ifølge fabrikant I. Rasmussen kunne erhverves for 49.000 kr. Holmstrupgaard blev alligevel foretrukket. Inden længe kunne bestyrelsen aflægge stedet et besøg, og forhandlingerne med sælgeren, proprietær N. Brüel indledtes. Drøftelserne endte med, at Brüel for egen regning ville udføre visse forbedringer som foreslået af arkitekt Klemann, inden Brüel afstod ejendommen for 50.000 kr., med en udbetaling på 25.000 kr. Selve købet blev derfor udskudt, indtil forbedringerne var udført og godkendt.

Herregården Holmstrupgaard, dengang beliggende i Brabrand-Sdr. Aarslev Kommune, blev overdraget den 29. marts 1928. Bygningerne var opført i 1803, men længerne udbrændte den 19. oktober 1927. hvorefter ejeren ønskede at udstykke de tilliggende jorder. Her opførtes 17 statshusmandsbrug og enkelte huse, mens 5½ tdr. land forblev som et tilliggende til hovedbygningen. Et større areal, der nu efter købet stod til rådighed for det kommende fredeshjem, beliggende centralt nær landets næststørste by og den efterhånden velfungerende Diakonhøjskole, hvis første forstandere netop var Asschenfeldt-Hansen og lægen Johannes Hoff.

Da de ti indkomne ansøgninger til den ledige bestyrerindstilling var gennemlæst, bestemte bestyrelsen sig for at ansætte søsteren frk. Karen Munck fra Handbjerg Fredeshjem som daglig leder på Holmstrupgaard, men næppe var købet overstået, før ledelsen på ny besluttede sig for at udvide fredshjemsvirksomheden yderligere. Denne gang på Sjælland.

Dette skete med købet af afdøde vejmand Ole Jensens to faldefærdige, stråttækte rønner i Lille Karleby for 1.510 kr. Der var tale om meget simple bygninger, men centralt beliggende overfor Østergaard. Den ene rønne blev hurtigt nedrevet med hjælp fra Østergaards egne beboere. Af de større sten opførtes et dige ud mod vejen, mens den anden rønne blev skånet og sat nødtørftigt i

stand for i de følgende år at fungere som midlertidigt anneks samtidig med, at der blev indrettet en lille arbejdsstue og et rekvisitrum. Det lille hus, i daglig tale "Hytten", havde været samlingssted for byens ungdom, men fungerede snart som bolig for de to ældre kvinder kaldet "drengen" og "gamle Grethe", som fik følgeskab af søsteren, Ane Kirstine.

Ved at sikre sig grunden overfor Østergaard, med muligheden for senere opførelse af et tidssvarende anneks, indfrie bestyrelsen i virkeligheden overinspektør Skjerbæks gentagne opfordringer til at samle de ældste kvinder i ét separat anneks. Det var dog også forstanderindernes opfattelse, at det ville falde overordentlig vanskeligt at få arbejdet på fredehjemmene til at fungere ordentligt, hvis man havde lutter ældre kvinder gående på ét fredehjem. De ældres indsats i det daglige arbejde var så ringe, at et sådant fredehjem næsten alene med ældre beboere ville blive meget dyrt i drift.

Socialminister Rubows positive udmeldinger

Den markante udvidelse af fredehjemsvirksomheden først med købet af herregården Holmstrupgaard siden med huskøbet i Lille Karleby skete i løbet af 1928, hvor også de årelange forhandlinger mellem bestyrelsen, ministerierne og åndssvageforsorgens eksperter/overlæger tog deres begyndelse.

Bestyrelsen havde således, den 20. januar 1928, blot få måneder før købet af Holmstrupgaard, den 29. marts 1928, indsendt et andragende til Sundhedsministeriet om en forøgelse af driftstilskuddet på dengang 20.000 kr. med 6.000 kr., nu, hvor et fjerde fredehjem stod for at skulle etableres, hvilket Finansministeriet imod forventning afslog.

Efter købet af Holmstrupgaard fik bestyrelsen dog under en ny forhandling (den 29. maj 1928) med daværende sundhedsminister dr. med. Victor Rubow tilsagn om, at andragendet skulle blive genoptaget og søgt gennemført, idet overinspektør Skjerbæk varmt anbefalede bestyrelsens anmodning om en forhøjelse af driftstilskuddet. Sundhedsministeriet var forud blevet underrettet om fredehjemmenes klientel og belægningsforhold.

At Rubow havde stor interesse for bestyrelsens arbejde, og derfor satte sig godt ind i de indberettede forhold, fremgår tydeligt af hans samtidige syv sider lange artikel: "Svagt begavet Ungdom". Et tillæg til "Børnesagens Tidende" no. 20, oktober 1928. Indledningsvis havde bestyrelsens andragende fået ministeren til at se nærmere på hjemmenes formålsparagraf og begrebet "fredehjem" i forsøget på at finde hjemmenes rette placering indenfor ungdomsforsorgen, for som Rubow skriver: "Der er ikke i Værgeraadsloven, Aandssvage Lovgivningen eller Fattig Lovgivningen givet nogen Definition af Begrebet Fredehjem eller Regler for saadanne Hjem Oprettelse, Indretning eller Benyttelse. Men desuagtet er der efterhaanden, ud fra en Trang i Befolkningen, opstaaet adskillige saadanne Hjem, saa at der vel kan være Grund til at undersøge deres Berettigelse og eventuelt nøje at søge bestemt deres Plads i Ungdomsforsorgen."

For ministeren var der ingen tvivl. Der fandtes et ikke ringe antal af en sådan "svagt begavet ungdom", som fredehjemmene tog sig af. Skulle nogen være i tvivl, kunne de blot læse et par af Værneforeningens årsberetninger eller studere elevmaterialet på nogle af de statsanerkendte ungdomshjem. Men ønskede man at vide det konkrete antal, var det straks betydeligt sværere. Sundhedsministeren udtrykte i den forbindelse betydelig skepsis over for intelligensmålingerne: "Der er ganske vist foretaget talrige Undersøgelser for at naa til en exakt Inddeling af Skolebørn efter Intelligensen, og der er gjort mange Forsøg paa at opstille Skalaer herover. Men Udgangspunkterne ved disse Undersøgelser, Fremgangsmaaden og Resultaterne er saa forskelligartede, at man næppe tør benytte dem til en praktisk brugbar Besvarelse af det foreliggende Spørgsmaal."

Efter ministerens mening fik man et langt bedre grundlag ved at gå ud fra den deling af børnene efter deres evner, som skolevæsenet gennem årelange forsøg var nået frem til at anvende i det prak-

tiske arbejde. Skolevæsenet i hovedstaden anvendte en sådan deling i hhv. normalklasser og værneklasser, og for Rubow gav det som udgangspunkt et pænt skøn over antallet af unge mennesker, der måtte henregnes til kategorien "svagt begavet ungdom". For hele landet således anslået til godt 4.200 personer.

Heldigvis trængte langt fra alle til et særligt for dem indrettet værn i ungdomsårene, men der ville være unge personer, som desværre kom fra dårlige hjem, og således manglede den tilstrækkelige støtte. Det gav dårlige fremtidsudsigter, men hvor denne kombination; hjem/støtte fandtes, der lå også efter Rubows mening fredehjemmenes vigtigste virkefelt.

Hjemmenes spartanske drift, en klar gevinst

Mange ville måske mene, at man allerede i Værgerådslovens eksisterende skole- og ungdomshjem havde udmærkede institutioner, som kunne tage sig af disse unge. Hertil måtte ministeren bemærke, at dette i nogen grad beroede på en fejlagtig opfattelse af hensigten med disse skole- og ungdomshjem.

Rubow havde set, at de stærkt underbegavede piger på et sådant hjem modtog en mængde boglig viden bl.a. indenfor fysiologi og samfundslære, hvilket var helt absurd. Hvordan kunne det gå så galt? Hvad var årsagen hertil? Selv peger Rubow i sin artikel på "omstændighedernes magt", da man i virkeligheden ikke havde andre steder at anbringe disse svagt begavede, vanskelige piger end på et "veludstyret" opdragelseshjem.

Ikke mindst Værgerådslovens udformning var skyld i dette. Denne absurde udvikling beroede på to bestemte forhold: "Det ene er det, at Værneraadsløven ikke synes at kende Begrebet svagt begavet Ungdom og dertil meget lidt at regne med en betydende aandssvag Gruppe indenfor denne Ungdom. Værgeraadsløvens § 16a omfatter Børn med en særlig vanskelig Karakter og Børn, der har udvist en meget slet Opførsel, men man synes helt at have glemt den talrige og saare vigtige Gruppe, der omfatter underbegavede eller aandssvage Børn." Det andet forhold, der havde været bestemmende for denne uheldige brug af et ungdomshjem, var pladsmanglen på åndssvageanstalterne.

Ganske vist fik værgerådene og opdragelseshjemmene en hel del at gøre med disse unge mennesker, men det var vel at mærke først, når den svage begavelse havde medført en så ussel opførsel, at de unge af den grund kom under værgerådslovens § 16a og måtte fjernes fra hjemmet.

Rubow var forfærdet over tingenes tilstand på ovennævnte ungdomshjem (navnet oplyses ikke), der tilmed havde vist sig at være landets dyreste både mht. kost- og personaleudgifter. Foruden lederen var der ansat fire lærerinder, alle tjenestemandslønnede, samt underordnet personale til opdragelse og belæring af pigerne.

Det var spild af midler, når man vidste, at hovedparten af den boglige lærdom prellede af på de svagtbegavede og åndssvage piger, hvis undervisning snarere burde bestå i oplæring til manuelt arbejde. Og sundhedsministeren sammenlignede med tre større fredehjems udgifter (navnene oplyses ikke). En sammenligning, der absolut faldt ud til fredehjemmenes fordel: "Udgifterne på Ungdomshjemmet var altsaa henimod 3 Gange større end paa Fredehjemmene. Gennemsnitlig for samtlige Skole- og Ungdomshjem for Piger var Udgiften 1714 Kr. pr. Elev, for de 3 Fredehjem for Piger 902 Kr. pr. Elev." Der var helt sikkert god økonomi i at støtte fredehemssagen, hvor de svagt begavede piger hovedsagelig blev oplært i manuelle færdigheder.

Det var desuden ministerens opfattelse, at opdragelseshjemmene burde følge noget nær den samme vej, som hovedstadens skolevæsen, dvs. at opdele eleverne efter deres begavelse og behandle dem i forhold til denne. Ville man indrømme det rigtige i denne handling, ja, så havde man også med det samme placeret fredehjemmene på den plads, de burde have i ungdomsforsorgen. Da blev

det fredeshjemmenes vigtigste opgave at tage sig af de unge svagt begavede piger og opdragelsen af dem efter skolegangens ophør.

Victor Rubow så dog gerne, at fredeshjemmenes opdragelse foregik i et nært samarbejde med skolevæsenet hurtigt efter, at den unge var konfirmeret – og inden den unge pige var blevet sædeligt fordærvet eller fysisk ødelagt. Han vurderede, at der var tale om mellem 50-100 piger årligt, idet han skriver: ”Man behøvede næppe at frygte, at det vil blive et overvældende stort Antal Elever, Fredeshjemmene maa optage, thi af de 600-700 svagt begavede, der aarlig kan antages at udgaa fra Skolerne Landet over, tilhører dog en stor Del gode Hjem, der selv kan tage sig af Børnene eventuelt i Forbindelse med en Værneforening; og en meget stor Del er Drengene, som kan anbringes i lette Pladser under betryggende Forhold.” Det ville væsentligt, hvad der allerede havde vist sig, blive piger, som trængte til beskyttelse og oplæring på disse hjem.

Mange mennesker mente måske alligevel, at et samarbejde mellem skolevæsenet og fredeshjemmene ville nødvendiggøre oprettelsen af et større antal fredeshjem, hvilket betød øgede udgifter. Hertil måtte han påpege, at opdragelseshjemmene med årene ville blive aflastet så meget, at evt. ét eller flere af de daværende hjem kunne nedlægges og derefter om fornødent omdannes til fredeshjem.

Og ministeren fortsætter: ”Jeg tænker herved paa den betydelige Udvidelse af Aandssvageanstaltens Pladser, som til Foraaret vil finde Sted. Ved Rødby Anstaltens og Løgumgaardsanstaltens Aabning vil der vindes ca. 530 Pladser, hvorved Opdragelseshjemmene og de nu bestaaende Fredeshjem vil kunne befries for de mange egentlige aandssvage, som tynger deres Virksomhed saa haardt. Paa de nuværende Skole- og Ungdomshjem, der rummer ca. 1000 Elever, tør man regne, at der findes mindst 5 pct. aandssvage, og paa de nuværende Fredeshjem, der rummer ca. 160 Alumner,³ findes mindst 20 pct. af samme Kategori, og Overføring af det dertil svarende Antal til Aandssvageforsorg og eventuel Ændring af et Par Opdragelseshjem til billigere Fredeshjem vil derfor uden Nyanlæg efterhaanden kunne fremskaffe det nødvendige Antal Fredeshjemspladser. Dertil kommer saa, at et Samarbejde mellem Skolevæsen og Fredeshjem respektive Aandssvagevæsen, i Fremtiden formentlig i væsentlig Grad vil kunne aflaste Opdragelseshjemmet, idet man paa billigere Fredeshjem eventuelt Aandssvageanstalter under betryggende Forhold vil kunne faa anbragt en Del af den svagt begavede Ungdom, der ellers senere som sædeligt fordærvet maatte anbringes paa de dyre Opdragelseshjem og i stor Udstrækning optager Pladserne her.”

Med gunstigt prisniveau følger berettigelsen

På baggrund af de modtagne opgørelser og beretninger kom sundhedsministeren til det resultat, at et system med fredeshjem som skitseret i et samarbejde med skolevæsenet på flere områder ville være gavnligt for landets opdragelseshjem. Man ville på et tidligt tidspunkt og under betryggende forhold kunne få anbragt en ungdom, der, hvis den alene blev overladt til sig selv, uvægerlig ville fordærves og for samfundet blive ”en Kilde til Ulykke og Formering med endnu flere byrdefulde Minusindivider.”

Men fjernede man disse minusindivider fra opdragelseshjemmene, ville denne aflastning få væsentlig betydning. Hele undervisningsniveauet kunne højnes og arbejdstempoet øges. Opdragelseshjemmene ville med andre ord komme til at virke efter deres hensigt, som var af vanskelige børn at fremskaffe en værdifuld ungdom, mens man af åndssvage og meget svagt begavede overhovedet ikke kunne skabe en værdifuld ungdom, hvorpå ministeren konkluderede: ”Det kan aldrig være nogen Skade at se Sandheden lige i Øjnene. Og Sandheden er den, at Forholdene har medført, at Opdragelseshjemmene er blevet bebyrdede med mange Elever, som overhovedet ikke lader sig opdra-

ge. Hvorfor da ikke skille sig af med disse, naar det kan ske under i øvrigt betryggende Forhold, og rimeligvis uden nogensomhelst forøget udgift for det offentlige.”

En samtidig beretning fra bestyrelsen af Værneforeningen for svagt begavet ungdom i hovedstaden, skrevet af kommunelærerinde Ingeborg Erlang, fortæller bedre end mange ord og teoretiske overvejelser om Rubows skitserede system. Ifølge Rubow afslørede Erlang klart, hvordan det var gået gruppen af svagt begavede piger, efter at Værneforeningen havde måttet slippe dem. Det drejede sig om i alt 123 udgåede piger. Heraf var ti helt forsvundet, tre var døde, mens 20 havde klaret sig ”godt”. De kunne tjene til livets ophold. Desuden klarede 45 sig ”middel”, da de fik hjælp fra deres hjem eller havde invaliderente, mens de sidste 45 klarede sig ”dårligt”. De fik alene hjælp af det offentlige, f.eks. på Ebberødgaard, mens andre var meget fattige eller på vej til at gå til bunds.

Socialministeren var ikke i tvivl. Ingeborg Erlangs beretning var bestemt lærerig, og han fik i høj grad bestyrket sin opfattelse, nemlig, at fredehjemmene havde deres store berettigelse indenfor børne-/ungeforsorgen.

Kunne man gennemføre det skitserede system var Rubow ikke længere i tvivl. Man ville kunne stoppe en af kilderne til fordærvelse, prostitution og sygdom og til formering af befolkningen med endnu større skarer af underbegavede, ulykkelige børn, men gennemførelsen krævede unægtelig forståelse og samarbejde mellem de interesserede parter.

Loven fremsættes, tilhængeren Wildenskov

Socialminister Victor Rubows fokusering på Fredehjemmenes arbejde og deres beboere bør ikke mindst ses i lyset af det fremsatte lovforslag i Folketinget (oktober 1928), der i al væsentlighed følger kommissionens udtalelser fra 1926. Det fremsatte sterilisationsforslag havde opbakning fra samtlige partier i Folketingets partier. Kun otte medlemmer stemte imod, og kun to i Landstinget. De ti modstandere var hovedsagelig teologer tilhørende Det konservative Folkeparti, men uden for Christiansborgs mure faldt der adskillige kritiske kommentarer, især fra kirkelige og medicinske kredse.

Med sterilisationslovens vedtagelse var Danmark pludselig blevet førende i Europa på dette felt, hvis man for et øjeblik vælger at se bort fra den mindre svejtsiske kanton, Vaud. Dog var amerikanerne helt i front mht. sterilisationslovgivningen og racehygiejnen, men tilsammen blev disse lande og kantonen forbilleder for initiativerne i resten af Europa. Således skriver historiker Lene Koch i ”Ugeskrift for Læger” (2000): ”Med sterilisationsloven fra 1929, som indebar lovliggørelse af frivillig sterilisation, havde Danmark erobret en ledende plads i den internationale eugenik. Kun en lille svejtsisk kanton kom Danmark i forkøbet som Europas pioner på sterilisationsområdet. Det endnu ikke nazistiske Tyskland så beundrende til”.⁴

Ret så tankevækkende ord. Herhjemme blev det således til vedtagelsen af et ret så omfattende eugenisk lovkompleks i årene 1929-38 omfattende først sterilisationslovgivning siden ægteskabslovgivning og abortlovgivning. Perioden indenfor dansk socialhistorie, der af Claus Øgendahl benævnes: ”Det sorte kapitel”.⁵

Såvel sterilisationslovens frivillighedsprincip som den kendsgerning, at loven var en 5-årig forsøgslov gjorde, at anstaltslægerne i de første år gik varsomt frem mht. antallet af gennemførte indgreb. Modstandernes antal skulle helst ikke stige pga. beskyldninger om lægernes overdrevne og fejlagtige praksis. Alligevel nåede Justitsministeriet efter åndssvageanstaltnes ønske at tillade 94 sterilisationer i årene 1929-34, hvoraf 88 blev gennemført. Den steriliserede kunne herefter udskrives fra anstalten, hvorfra der normalt ytrede tilfredshed med indgrebet.

Flere fagfolk var dog langt fra tilfredse med denne varsomme fremfærd. Dette gjaldt bl.a. professor Chr. Keller og daværende reservelæge H.O. Wildenskov i Brejning. Wildenskov efterfulgte Kel-

ler som chef for Brejning-anstalten i 1932, og én af de største mangler i lovtæksten for Wildenskov var, at *ikke* anstaltanbragte åndssvage, *ikke* hørte under loven. Lovens frivillighedsprincip gav heller ikke en tilfredsstillende racehygiejnisk effekt, ligesom han gerne så ægteskabslovgivningen yderligere skærpet.

Beboerne testes, hensigten med besøget

De to overlæger så med bekymrede blikke på udviklingen, især da antallet af oprettede fredeshjem var stigende, og allerede omkring det fremsatte sterilisationsforslag i oktober 1928 fandt lægerne det nødvendigt at besøge og intelligensteste Sølunds og Østergaards beboere. Dette skete ud fra ønsket om at påvise, indgrebene var nødvendige også for andre end lige anstaltens klientel, hvilket naturligvis forstærkede ønsket om, at det var udpegede læger fra anstalterne, der havde det overordnede tilsyn med fredeshjemmene. Lægerne var tydeligt af den mening, at der blandt fredeshjemmenes beboere befandt sig ikke så få, som i virkeligheden burde høre til anstaltens klientel og dermed også høre ind under den kommende sterilisationslov.

Lægerne henviste først og fremmest til uklarheden i bestyrelsens regler for optagelse og ophold på fredeshjemmene: ”Fredeshjem antager sig ulykkeligt stillede, ikke fuldt normale, voksne Kvinder, som ikke rettelig hører hjemme andre Steder. Aandssvage og Sindssyge, som hører hjemme på Aandssvage- og Sindssygeanstalter, modtages ikke, saa lidt som normale faldne eller vanskelige Kvinder, der hører hjemme paa Redningshjem og Opdragelsesanstalter. Men ”Fredeshjem” er bestemt for voksne Sinkere, evnesvage, holdningsløse, sjælssløve, villiesyge, aandeligt uudviklede Personer og Særlinge, som ikke kan skøtte sig selv, og som vanskeligt kan være hjemme eller anbringes i privat Tjeneste eller paa Fattiggaardene, særlig da i de Aar, da Barnefødsel kan ventes. Det er saadanne, der gerne gaar som Skumpelskud, og som ofte dels af egen ustyrlig Drift, dels af Mangel paa Ansvarfølelse og Modstandskraft saa let forføres, men som aldrig burde sætte Børn i Verden, fordi de ikke kan tage sig af deres egne Børn, og fordi Afkommet hyppigt vil blive en Række af Svæklinge, Særlinge eller stakkels unormale Mennesker med mange slette Tilbøjeligheder.”

Efter gennemlæsningen af disse regler var lægerne efter sigende i vildrede mht. fredeshjemmenes klassificering af patienterne. Åndssvage og sindssyge udelukkedes i første afsnit. Umiddelbart efter karakteriseredes beboerne som voksne sinkere, evnesvage, holdningsløse, sjælssløve, viljesyge, aandeligt uudviklede personer, som ikke kunne passe på (skøtte) sig selv, ofte lidende af ustyrlig drift, mangel på ansvarfølelse og modstandskraft, en skildring, der for Wildenskov og Keller ret udtømmende passede på åndssvage.

De to overlæger skabte dermed en sådan vildrede, at fredshjemsbestyrelsen i 1928 gav H.O. Wildenskov tilladelse til, på initiativ af Keller, at aflægge besøg på hhv. Sølund og Østergaard, tydeligvis med det sigte at bevise det rigtige i, at beboerne snarere burde være anstaltanbragte. Intelligenstestene skulle klarlægge dette, og således gik det til, at Wildenskov i 1928 først aflagde besøg på Sølund for at intelligensteste hjemmets daværende 20 piger/kvinder.

Hertil anvendte Wildenskov ifølge egne oplysninger ”den Kellerske Anstalts Binet-Simons Skemata”⁶ – for herefter at tilføje de nærmere detaljerede ændringer i forløbet. Ingen skulle tydeligvis kunne komme senere og anfægte lægens videnskabelige konklusion, idet han yderligere tilføjede: ”Til Sætningsdannelse af 3 opgivne Ord har jeg i Stedet for ”Vejle, Fjorden, Penge”, som forekommer mig for vanskelig, anvendt Ordene ”Drengen, Hunden, Benet” samt ”Manden, Vognen, Byen”, men kræver til Gengæld begge Anvendelser. Aldersudregningen er foretaget under 12 Aar efter Binet-Simon, over 12 Aar efter Terman. Er Intelligensalderen = 10 aar eller over, har jeg tillige anvendt Gregors Definitionsmethode. Til hver Elev har jeg desuden taget et Uddrag af Hjemmets Journal.”⁷

Siden gik turen til Østergaard og testningen af hjemmets 21 beboere. Her måtte en patient dog helt opgives pga. trods, mens en anden og ældre, benævnt "privilegeret", beboer nægtede at udtale sig. De 19 resterende beboere deltog imidlertid.

H.O. Wildenskov kunne derefter trække sig tilbage og konkludere følgende mht. sine samlede 39 undersøgelser:⁸

Intelligenskvotient 40-50 =	6 piger/kvinder =	15,4 %
50-60 =	19 do =	48,7 %
60-70 =	12 do =	30,8 %
70-80 =	2 do =	5,1 %

Da Sølund imidlertid havde bestået i en alt for kort periode til, at der kunne "anstilles" undersøgelser over de udskrevne, fokuserede Wildenskov mest på Østergaards 21 fraflyttede beboere i perioden 1913-28. Af disse 21 konkluderede han, at ni var overført til andre anstalter, og i kraft af foretagne forespørgsler kunne han endvidere fortælle, at der i virkeligheden kun var to piger/kvinder, som opførte sig tilfredsstillende ude i livet og kunne klare sig uden støtte.

Wildenskovs dom med baggrund i testene var konsekvent. Fredehjemmene var i virkeligheden at karakterisere som små åndssvageanstalter: "Paa Grundlag af ovennævnte Intelligensundersøgelser, Journalafskrifter og Oplysninger om de udskrevne Patienter, formener jeg, at man med fuld Føje kan karakterisere Fredehjemmene som smaa Aandssvageanstalter."

Dermed gjorde lægen også indirekte krav på, at åndssvageanstalterne fik større indflydelse på udvælgelsen af fredehjemmemnes beboere, selv om han officielt ønskede den fortsatte udvidelse af fredehjemsvirksomheden, men på intet tidspunkt omtales uenigheden med bestyrelsen omkring midlerne for "beskyttelsen" af kvinderne: "For dansk Aandssvageforsorg betyder Oprettelse af Fredehjemmene et skridt fremad mod Maalet: Tilsyn med og Beskyttelse af Aandssvage, som ikke paa egen Haand kan opfylde Samfundets Fordringer. Trangen til Fredehjem er stor, og man maa haabe, det maa lykkes Bestyrelsen at udvide den Samfundsnyttige Opgave, den her har paabegyndt."⁹

Den anvendte Binet-Simon skala (jf. overlæge Wildenskovs udtalelse under et debatmøde i Odense på foranledning af Dansk Børneværnsforening):

- IK 0-35 = dybtstående åndssvage
- IK 35-55 = middelgrad åndssvage
- IK 55-75 = lettere åndssvage
- IK 75-85 = svagt begavede sinker
- IK 85-100 = normale

Navnet indregistreres, konkurrencen tiltager

Selve navnet "Fredehjem" har siden starten i 1906 været årsag til mange spørgsmål. De nærmere omstændigheder bag valget af navnet blev direkte efterlyst 15 år efter det første fredehjems oprettelse. Som daværende sundhedsminister Viktor Rubow bemærkede i 1928, var der hverken i værgerådsloven, åndssvage Lovgivningen eller fattig Lovgivningen givet nogen definition af begrebet "Fredehjem" eller regler for sådanne hjemms oprettelse, selv om der efterhånden ud fra en trang i befolkningen var opstået "adskillige sådanne hjem."

I artiklen "Værneforeningen for svag begavet Ungdom" (1928) kommer den tidligere nævnte lærerinde Ingeborg Erlang også nærmere ind på forholdene for de 45 dårligste piger, som Værneforeningen i hovedstaden havde måttet slippe. En for en bliver deres skæbner omtalt, og to andre private fredehjem bliver samtidig nævnt: Ang. patient no. 7 Fredehjemmet Korsly og no. 29 Karoline Amaliehus.

Bestyrelsen for vore undersøgte fire hjem værnede imidlertid altid intenst over navnet "Fredehjem." Navnet var i dens øjne "fredet", og ønsket om en fredning tiltog kun yderligere, da "truslen" for alvor begyndte at vise sig i form af private, igangsatte efterligninger. Derfor drøftede bestyrelsen en indregistrering af navnet allerede i 1923, men der skulle gå endnu fire år før den handlede, hvilket endelig skete blot seks måneder før købet i marts 1928 af det fjerde og sidste hjem, Holmstrupgaard. Netop her på tærsklen til 1930-erne øgedes konkurrencen markant, hvorefter referaterne i protokollerne med jævne mellemrum omtaler det øgede misbrug af navnet "fredehjem" til trods for, at navnet allerede var registreret.

At konkurrencen tiltog netop i disse år er ikke overraskende. Bl.a. Rubow og Wildenskov efterlyste flere fredehjem, og pladsmanglen på institutionerne var betydelig ikke mindst på landets åndssvageanstalter. Flere private sinkehjem dukkede således op, som kaldte sig "fredehjem", et sprogbrug, der bl.a. fandt støtte hos overinspektionen, der selv anvendte navnet som en fællesbetegnelse. I den forbindelse ønskede daværende overinspektør Skjerbæk overfor registrator en ophævelse af bestyrelsens indregistrering, hvilket man dog ikke mente at kunne efterkomme.

Budskabet var stadig det samme i 1932, da bestyrelsen afslog at indgå i et samarbejde med de af overinspektøren foreslåede 5-6 andre private fredehjem. Antallet af hjem var på dette tidspunkt steget til 9-10 stykker, men hermed stoppede tilgangen ikke. Statistisk Årbog registrerede i 1945 hele 17 sådanne hjem, statsanerkendte eller ej, men alle optrådte de under fællesbetegnelsen: "Fredehjem". (Antallet ses senere i årbøgerne at være faldet til 12 i 1963).

Trods bestyrelsens åbenlyse afslag på samarbejdet med andre lignende institutioner, bemærkes alligevel i kildematerialet adskillige kontakter til konkurrenterne. F.eks. modtog Holmstrupgaard flere beboere fra Sønderborg Fredehjem, ligesom bestyrelsen i september 1947 alvorligt overvejede købet af fredehjemmet Karoline Amaliehus på Fyn. Desuden bemærkes atter de tætte tråde til den hjemlige diakoni ikke kun mht. Diakonhøjskolen i Aarhus, men nu også på Fyn, hvor navnevalget direkte refererer til en af diakoniens store forkæmpere, dronning Caroline Amalie. På samme vis fik Nyborg Fredehjem, oprettet i 1940'erne, fik sit virke i den tidligere forstanderbolig til byens diakonskole på Provst Hjorts Vej – netop forløberen til den i dag eksisterende Diakonhøjskole i Højbjerg

Konkurrenterne. Trods navnebeskyttelsen kunne fredehjemsbestyrelsen i foråret 1930 blot se til, at navnet "Fredehjem" i stigende grad blev anvendt af personer, der intet havde med bestyrelsens arbejde at gøre. Dette var både vildledende og forkert, men for bestyrelsen var lysten hos andre til at anvende navnet alligevel et bevis på, at navnet var godt, og der var et stort behov for arbejdet med de ikke fuldt udviklede kvinder.

Senere i 1930 blev problemet dog tydeligt for bestyrelsen, da efterspørgslen på pladser blev mindre, hvilket ifølge ledelsen formentlig skyldtes de mange opdukkede, private "sinkehjem", der med urette kaldte sig "Fredehjem", en sprogbrug, som endda havde fundet støtte hos overinspektør Skjerbæk som et betegnende artsnavn

At andre institutioner anvendte navnet "Fredehjem" var således til evig ærgrelse for bestyrelsen, der ellers stadig i maj 1932 kunne konstatere, at Guds gode hånd fortsat hvilede over dens fire hjem også selv om konkurrencen var til stede, og det gode navn fremdeles blev misbrugt af udenforstående. Overinspektørens opfordringer til samarbejde med 5-6 andre institutioner blev da også pure afvist bl.a. i henhold til skrivelsen af 20. maj 1932.

Åndssvage eller sinker? Den årelange strid

Tendens, afhængigheden af lægernes accept

Andragendet om forhøjet driftstilskud til fredeshjemmene havde fået sundhedsminister Rubow til at fokusere alvorligt på sagen, og samtidig fortalte Rubow bestyrelsen, at han igen ville søge andragendet om forhøjet statstilskud gennemført efter afslaget i foråret 1928.

Ministeren anerkendte bestyrelsens arbejde, ligesom overinspektør Skjerbæk anbefalede andragendet, og på den baggrund sammenkaldtes bestyrelsen i slutningen af november 1928 til en fornyet drøftelse omkring reglerne for en tilskudsordning. Fra fredeshjemmenes side ønskede man, at nå til en forståelse med såvel læger som ministerium, men ledelsen ville som altid hævde sin selvstændighed. I henhold til tidligere aftale med ministeriet og overlægerne Keller og Wildenskov samt en erklæring fra de to sidstnævnte af 14. august skulle spørgsmålet om det fornødne tilsyn med fredeshjemspigerne være tilfredsstillende løst med ansættelsen af åndssvagespecialisten fru Bodil Block-Hjorth, Korsevad, Ringsted, men at Wildenskov herefter havde foreslået nye regler, var for bestyrelsen uforståeligt.

Det er tydeligt, at der allerede her på tærsklen til året 1929 lægges op til en uenighed mellem bestyrelsen, der vedholdende hævdede sin selvstændighed, og lægerne fra Brejning, der vedholdende fordrede nye tiltag. Pressionsmidlet, der kunne sikre lægerne den øgede indflydelse på fredeshjemsarbejdet, blev dermed bestyrelsens ønske om det øgede statstilskud. Forhalingen af bevillingen havde taget sin begyndelse, mens sundhedsministeriets rolle nærmere blev at finde et kompromis, der kunne forlige parterne.

I skrivelsen af 30. januar 1929 meddeler Sundhedsministeriet således bestyrelsen som svar på dens fornyede andragende i anledning af fredeshjemsvirksomhedens udvidelse med det fjerde hjem, Holmstrupgaard, at ministeriet for det første ville foretrække fremover at beregne tilskuddet med et vist beløb pr. beboer, og for det andet, at man som betingelse for et forhøjet statstilskud måtte kræve, at de pågældende fire hjem blev undergivet tilsyn efter nærmere forhandling med ministeriet.

Hertil svarede bestyrelsen, at den helst ville blive stående ved ministeriets tidligere praksis (det faste årlige beløb, red.), men man var villig til at drøfte hele fredeshjemspørgsmålet i ministeriet sammen med overlæge Keller. Mødet blev fastsat til den 6. marts 1929, men forhandlingen måtte denne dag aflyses pga. isforholdene.

I stedet mødtes medlemmer af bestyrelsen på Østergaard den 7. marts, hvor man pga. det fortsat udeblevne tilskud til Holmstrupgaard blev enige om, hurtigt at søge foretræde hos Rubow. Dette skete allerede den 8. marts. Tilstede denne dag var også ministerens højre hånd, kontorchef Fenger, men Rubow og Fenger kunne kun henstille til de fremmødte om atter at søge kontakt med overlægerne Keller og Wildenskov for sammen med dem at forsøge at aftale en moderat form for tilsyn, som ministeriet derefter antagelig ville godkende.

Med ministeriets ønske om lægernes accept inden dets egen godkendelse, øgedes lægernes mulighed for at trække beslutningerne i langdrag.

Personalet, krav og henstillinger fortsætter

Den 23. maj 1929 samledes bestyrelsen igen. Denne gang på sin nyerhvervede ejendom, Holmstrupgaard. Mødeindkaldelsen skal ses i lyset af kravet fra ministeriet om specialisttilsyn og fastsættelsen af et vist beløb som tilskud til hver enkelt beboer. Emnerne blev drøftet, og man enedes om at svare ministeriet, at man dels indvilgede i det ønskede specialisttilsyn på statens regning dels androg man om det årlige tilskud pr. elev, der nu var ansat til 400 kr. i overensstemmelse med en forhandling med overlæge Keller.

Opnåede bestyrelsen statstilskuddet var man enig om at nedsætte den årlige betaling for hver pige fra 600 til 500 kr. Statstilskud og betaling, tilsammen 900 kr., hvilket er pænt i overensstemmelse med Rubows tidligere anførte 902 kr. og de faktiske udgifter pr. elev i 1927: 904,34 kr. og 1928: 847,33 kr.¹

Dermed ses i slutningen af maj 1929 en tendens fra bestyrelsens side til opblødning, og umiddelbart syntes modparten at følge eksemplet, da ledelsen godt tre måneder senere, den 28. august 1929, samledes på Sølund. Her var også Wildenskov til stede, da man forhandlede en forudgående henvendelse fra overlægerne til ministeriet. Under drøftelsen erklærede Wildenskov sig imidlertid villig til at frafalde den fremførte bestemmelse om en 75 % intelligensgrænse for fredeshjemspigerne, ligesom Wildenskov heller ikke fandt det nødvendigt at fastholde bestemmelsen om, at indlæggelsespapirerne skulle forelægges det ministerielle tilsyn. Mht. udskrivningen af pigerne på tilsynets forlangende, ville overlægen være tilfreds med, at udskrivning alene kunne forlanges, når det drejede sig om familiepleje, idet overlægen ville finde det forsvarligt om de ældre beboere, der ikke ønskedes udskrevet, blev samlet på ét enkelt, separat hjem.

Lægen ville orientere ministeriet om dagens drøftelse. Han mente samtidig, at sagen kunne ordnes således, at fredeshjemmene antog en psykiater som konsulent for bestyrelsen - f.eks. dr. Larsen fra Brejning, idet tidligere omtalte fru Block-Hjorth ikke var decideret psykiater, men åndssvageuddannet. At Wildenskov netop foreslog en lokal "Brejning-specialist" er nok ingen tilfældighed. Med dr. Larsen som konsulent ville anstalten kunne modtage megen intern viden om fredeshjemsagens kvinder.

Bestyrelsen forsvarede dog fortsat sin selvstændighed. Dette bemærkedes tydeligt i forbindelse med det ekstraordinære bestyrelsesmøde på Missionshotellet i Århus den 5. december 1929. Her var også fru Bodil Block-Hjorth tilstede, idet hun på dette tidspunkt havde fået overdraget tilsynet med alle fire fredeshjem. Ledelsen havde altså ikke rettet sig efter Wildenskovs råd mht. ansættelsen af dr. Larsen fra Brejning. I stedet havde bestyrelsen nu modtaget en henstilling fra såvel overinspektionen for opdragelseshjemmene, Sundhedsstyrelsen som ministeriet. Denne gang gjaldt det ansættelsen af sygeplejeuddannet personale. Hertil måtte mødedeltagerne hævde, at man ikke ville forpligte sig til ansættelsen af sygeplejeuddannede medhjælpere på hjemmene, men skulle én sådan egnede person ansøge en ledig stilling, ville man selvfølgelig gerne antage hende.

Om perioden 1925-31 konkluderede formanden J. Chr. Berthelsen i jubilæumsåret 1931: "Men da vi i 1925 ansøgte Indenrigsministeriet om Statsanerkendelse navnlig for at sikre uformuende Piger og deres Forsørgere den Begunstigelse, som Fattiglovens § 61 giver aandssvage, sindssyge, døvstumme, blinde og Epileptikere, og da vi i 1928 ansøgte Sundhedsministeriet om forøget Driftstilskud i Anledning af Oprettelsen af vort 4. Fredeshjem, saa maatte der føres mange og lange Forhandlinger gennem flere Aar for at faa klart Begrebene, om Fredeshjems Alumner kunde kaldes aandssvage eller Sinkere, og hvilke Piger Fredeshjem kunde og maatte tage imod. Det var ikke let at opnaa Enighed, nærmest fordi vort højt udviklede, moderne Aandssvagevæsen afgrænser de aandssvages og Sinkernes Gruppe noget anderledes, end vi populært gør det, idet vi lægger mere Vægt paa de praktiske og sociale Muligheder end paa Intelligensmaalinger."²

Ventetiden, vanskelig, lang og krævende

Året 1929 ebbede ud, men allerede den 8. januar 1930 mødtes de implicerede parter. Forsamlingen talte for fredehjemmenes vedkommende: Berthelsen, Lauritzen og fru A. Neergaard, for overinspektionens, inspektør Skjerbæk og for åndssvageforsorgens Wildenskov. Drøftelserne, der hovedsagelig drejede sig om den fortsat udeblevne tilskudsordning, foregik på Missionshotellet i København, og atter benyttede repræsentanterne fra bestyrelsen lejligheden til at pointere kravet om selvstændighed. Man havde principielt intet mod et specialisttilsyn, særlig af en kvinde, ligesom man selvfølgelig ikke ville udsætte et sådant tilsyn for noget pres, men man ønskede alligevel ”rimelige” fastsatte grænser indenfor hvilke, bestyrelsen kunne bevare selvstændigheden og dermed undgå yderligere tilsyn af andre åndssvageeksperter.

Desuden blev Wildenskov direkte spurgt, om der virkelig fandtes nogen ministeriel skrivelse med krav om, at fredehjemmenes klientel skulle begrænses til sinker efter videnskabelig definition. Dette var åbenbart ikke tilfældet, hvorfor man fra bestyrelsens side mente, at Wildenskovs skrivelser til ministeriet om sagen måske var lidt for tendentiøse, og fastsættelsen af intelligensgrænsen, IK 75, for beboere syntes ganske uberettiget både af praktiske og saglige grunde.

Ved en senere forhandling hos kontorchef Fenger i ministeriet enedes man imidlertid om grænsen IK 65 nedad og ingen grænse opad, dvs. ti IK mindre end Wildenskovs oprindelige krav. På mødet med Fenger enedes man tillige om et årligt statstilskud til fredehjemsagen ydet pr. alumne – alene ydet på basis af den sagkyndige læges særlige indberetning og regnet fra det tidspunkt, hvor den nye tilskudsordning trådte i kraft.

I tiden efter mødet med Fenger førtes en længere meningsudveksling mellem Wildenskov og Berthelsen. Parterne skulle i fællesskab forsøge at udfærdige nye regler for optagelsen, der efterfølgende skulle have ministeriets godkendelse. Resultatet blev, at Berthelsen og resten af bestyrelsen tiltrådte følgende fem paragraffer:

”§ 1: Fredehjemmene er beregnet for ikke fuldt normale Kvinder, hvis Tilstand og Forhold ikke kræver Anbringelse paa Aandssvageanstalter, Sindssygeanstalter eller Psykopathjem, og hvis Intelligensquotient ligger omkring 75 med en Margin nedad, dog ikke udover 65, bestemt a.m. Brejning II.

§ 2: Fredehjemmene forpligter sig til at antage en af Socialministeriet godkendt sagkyndig Læge, uden hvis Godkendelse ingen Indlæggelse i Fredehjem maa finde Sted

§ 3: Den fornævnte Læge skal mindst 2 Gange aarligt aflægge Besøg i hvert Hjem, for der at undersøge Pigernes Forhold. Han skal henlede Bestyrelsens Opmærksomhed paa de Piger, som ikke længere har deres rette Plads i Hjemmet og derfor bør fjernes derfra, for at anbringes i det frie Liv, eventuelt i familiepleje, eller overflyttes til Aandssvageanstalt eller Psykopathjem. Aarligt skal nævnte Læge til Socialministeriet indsende en samlet Bedømmelse af de i Aarets Løb indkomne Piger.

§ 4: Under Forudsætning af, at ovenstaaende regler iagttages, ydes der Hjemmene et Statstilskud beregnet med 400 Kr. aarlig pr. Elev indenfor det af Socialministeriet godkendte Pladsantal paa hvert enkelt Hjem.

§ 5: For tidligere anbragte Alumner – anbragte før Tilskudsordningen træder i Kraft – ydes lignende Statstilskud, selv om deres Intelligensquotient er lavere end ovenfor angivet, med mindre den sagkyndige Læge anbefaler Overførelse til Aandssvageanstalt, og Pladsforholdene der tillader det.”³

Det fremgår tydeligt, at den tilsynsførende læge fremover ville få store beføjelser. Derfor var det heller ikke ligegyldigt, hverken for bestyrelsen eller lægerne, hvem der tildeltes pladsen. Der omtales i forhandlingsprotokollen en mulig mandlig læge, men fra bestyrelsens side var sagen klar. Ledelsen fastholdt, at stillingen som sagkyndig læge fortsat burde tilfalde fru Bodil Block-Hjorth i

Ringsted under forudsætning af, at den anbefalede tilskudsordning trådte i kraft og således, at stats-tilskuddet blev fastsat som af lægerne ifølge skrivelserne af 14. og 20. august 1929 – dvs. til 400 kr. årlig pr. alumne. Efter at have modtaget bestyrelsens følgeskrivelse, sendte ministeriet denne videre til overvejelse hos de tre læger: Keller, Wildenskov og Norrild.

Derpå gik behandlingen af sagen i stå. Bestyrelsen forventede, at det forøgede statstilskud ville træde i kraft pr. 1. april 1930 på grundlag af de nye tilsynsregler, bestyrelsen havde accepteret på årsmødet d. 19. marts 1930, men sådan gik det ikke.

Så længe der ikke forelå meddelelse om et forøget statstilskud, kunne Berthelsen heller ikke indgå den endelige aftale med fru Block-Hjorth om at overtage det særlige tilsyn med fredeshjemmenes beboere. Dr. Johannes Hoff havde en tid fungeret som bestyrelsens lægekyndige medlem, men også ham måtte man undvære, idet forstanderjobbet hjemme på Diakonhøjskolen krævede al hans tid. Desuden svigtede Hoffes helbred mere og mere. Derfor ventede Berthelsen utålmodigt på, at fru Block-Hjorth kunne overtage hvervet, så snart tilskudsordningen gik i orden.

Den gode nyhed kom imidlertid først bestyrelsen for øre under mødet på Østergaard den 10. september 1930. I en telefonsamtale med kontorchef Fenger kunne denne meddele, at Social- og Finansministeriet var blevet enige om på Finanslovsforslaget 1931-32 at foreslå en bevilling til fredeshjemmene på 400 kr. årlig pr. alumne, hvilket med de dengang godt 100 beboere betød et statstilskud på ca. 40.000 kr. årlig. Beslutningen forudsatte, at bestyrelsen tiltrådte de anførte tilsyns- og tilskudsregler, og ledelsen pr. 1. april 1931 nedsatte betalingen for beboerne til 500 kr. årlig. Bestyrelsen skulle desuden indgive indstilling om normeringen af pladser på det enkelte hjem.

Berthelsen takkede for den fremskaffede bevilling, hvorefter bestyrelsen tiltrådte reglerne og opgav følgende normering: Østergaard 25, Sølund 25, Handbjerg 24 samt på Holmstrupgaard 25 pladser. Desuden blev fru Block-Hjorth ansat som tilsynsførende læge. Betalingen herfor lød på 300 kr. pr. hjem + samlede rejseudgifter 200 kr., samlet 1.400 kr. årlig.

Med indførelsen af de nye tilsyns- og tilskudsregler udfærdigede Berthelsen følgende opgørelse pr. 31. marts 1931 over hjemmenes samlede antal piger/kvinder i perioden 1913-31:

Optaget 223, udgået 126, heraf var 25 anbragt i plads, 46 vendte tilbage til deres hjem, 12 blev overført til andet fredeshjem, 4 rejste på fattiggård, 19 overførtes til åndssvageanstalt, 8 til sindssygeanstalt, mens 10 udgik på anden vis og 2 døde.

Hertil bemærkes, at adskillige af de 126 udgæede kvinder allerede var blevet fjernet fra fredeshjemmene i prøvetiden, mens andre havde været beboere på bestyrelsens hjem i op til 17 år. Desuden havde de 25 piger, som var anbragt i plads som regel været på fredeshjemmet fra seks til ti år.⁴

Bestyrelsesmedlem, læge og forstander Johannes Hoff

Den voksende anerkendelse af Fredeshjemsagens resultater fik i foråret 1927 den tidl. tilknyttede læge Johannes Hoff til at foreslå oprettelsen af lignende hjem for unge mænd. Uden tvivl så lægen store muligheder i stiftelsen af sådanne mindre institutioner, der hver efter hans mening højst skulle tage imod 12 beboere. Dr. Hoff blev netop i 1927 eneforstander på Diakonskolen i Århus, som dengang alene uddannede mandlige diakoner. Større og flere ansættelsesmuligheder øgede normalt søgningen til den pågældende uddannelse. Derfor anmodede bestyrelsen også Berthelsen om at søge en drøftelse med overinspektør Skjerbæk omkring mulighederne for oprettede Fredeshjem for unge mænd. Med sin nære tilknytning til Diakonhøjskolen talte også Asschenfeldt-Hansen varmt for oprettelsen af et Fredeshjem for mandlige sinker. Selv havde han den tanke, at Sølund udmærket kunne overgå til mændene, så snart bestyrelsen kom i besiddelse af et nyt godt hjem til kvinderne. Til Sølund var netop tilknyttet et landbrug, der, efter hans mening, "var en betingelse for at have mandlig ungdom." Dr. Hoffes forslag blev dog skrinlagt, da bestyrelsen i stedet valgte at fokusere på det længe ønskede annekset i Lille Karleby

Festdeltagerne samles på Magdalenehjemmet

Året 1931 gør sig således bemærket ved at danne rammen om de tre større begivenheder, dels indførelsen af de nye tilsyns- og tilskudsregler pr. 1. april 1931, dels regnskabets omlægning, da det fremover ville følge finansåret, men heller ikke festlighederne den 25. april 1931 i forbindelse med sagens 25 års jubilæum bør glemmes.

Bestyrelsen samledes i den anledning på Magdalenehjemmet, ganske som i 1906. Stedets daværende forstanderinde frk. Marie Rasmussen tog imod gæsterne og indledte festligheden med en hyldesttale til bestyrelsens arbejde, idet hun tog udgangspunkt i Judit 9,11: ”Du, Herre, er de ringes Gud og de smaas Hjælper og de skrøbeliges Forsvar, de fortvivledes Beskytter, deres Frelse, som ikke have Haab.”

Berthelsen takkede herefter på de fire hjemms vegne og lagde ellers i sin tale vægt på det fælles sigte, der gjaldt for både Menighedshjemmet og fredeshjemsagens virke under henvisning til 1. Joh. 1,7: ”Dersom vi vandrer i Lyset, ligesom han er i Lyset, da har vi Samfund med hverandre, og Jesu, hans Søns Blod renser os fra al Synd.”

Dagen efter, den 26. april, begav alle sig til festgudstjenesten i Lyndby Kirke. Her talte sognepræst Jespersen over dagens tekst Joh.16,16-22: ”Gennem sorg til Glæde”, hvorefter pastor Berthelsen fortsatte med en tale over Sl.116,6: ”Jeg var hjælpeløs, men han frelste mig.” Herefter begav gæsterne sig af sted til den forestående middag på Østergaard. Her fulgte flere taler, bl.a. af overretssagfører Hans Lauritzen, dr. Neve fra Kirke Hyllinge, frk. O.B. Knudsen og pastor Gade, inden søndagen sluttede med kaffebord i missionshuset. De forsamlede hørte atter nye indlæg, denne gang både af den lokale missionær Olsen og pastor Brask, ligesom der blev vist en række lysbilleder af livet på de fire hjem til stor glæde for de forsamlede.

Drømmen realiseres, annekset indvies

Som nævnt trådte statstilskuddet, 400 kr. pr. alumne, i kraft pr. 1. april 1931. Samtidig var ministeriet, åndssvagevæsenet og bestyrelsen blevet enige om, at fredeshjemmenes kommende beboere begrænsedes til kvinder med en IK på ikke under 65. Én af den nyudnævnte, tilsynsførende læge Block-Hjorts første opgaver var derfor at besøge samtlige fire fredeshjem i den hensigt at foretage de fornødne IK-tests med kvinderne. På det pågældende tidspunkt drejede det sig om 101 kvinder.

Resultatet viste et ret så broget billede. Flere kvinder balancerede på grænsen til det ”normale” med en IK på 83-85, mens godt halvdelen (52) bevægede sig under den magiske grænse, IK 65. Dette skyldtes hovedsagelig de mange ”dårlige” kvinder ankommet i starten af fredeshjemmenes virke, og som stadig var en væsentlig del af klientellet. Skulle aftalen mellem parterne derfor holdes, var det tydeligt, at spørgsmålet om en samling af de ældre og dårligste beboere i et anneks trængte sig mere og mere på, og efter de nye retningsliniers indførelse og Block-Hjorts IK-målinger skærpedes da også atter interessen for et nyopført anneks nær Østergaard.

Fru Block-Hjorts resultater (jf. forhandlingsprotokollen 1923-33, årsmødet den 19. maj 1932):

	Beboere med over IK 65:	Under IK 65:
Østergaard	12 (maks. 85)	13 (deraf 4 ”på vippen” 63-64)
Sølund	8 (maks. 75)	17 (deraf 3 ”på vippen”)
Handbjerg	18	7 (deraf 2 ”på vippen”)
Holmstrupgaard	11 (maks. 83)	15 (deraf 5 ”på vippen”)

Nybyggeriet måtte gerne rumme værelser til 15 ældre kvinder og to søstre, foruden en arbejds- og dagligstue samt i kælderetagen; vaskeri, tørrestue og badeværelse. Der burde indlægges centralvarme i hele huset, mens der på 1-sal gerne måtte tilføjes et syge-/gæsteværelse.

Fru Block-Hjorth sørgede nu for overholdelsen af reglerne for værelsernes størrelse og kubikmeterindhold, men inden den endelige beslutning blev taget om at påbegynde byggeriet, spøjte tanken om den alternative løsning fortsat. En overtagelse af Diakonissestiftelsens ejendom Helsebod i Hjalte ved Odense var således på tale. Resultatet blev dog nedsættelsen af byggeudvalget den 23. september 1932, hvorefter man gik i gang med selve bygningen af annekset, tegnet af arkitekt Hammer i København og opført i gule sten med grønt icopaltag. Murermester Jens Jensen i Kirke Hyllinge og tømrermester Otto Brandt i Lyndby stod for alt det håndværksmæssige, og snart anedes opridset af de mange rum, de otte enkelt- og to dobbeltværelser til de ældre kvinder, vævestuen med plads til tre væve, systuen, den fælles spisestue samt en bolig til den tilsynsførende søster. Antallet af beboere var siden de første tanker blevet nedjusteret til 13 personer. Køkkenet var tillige udeladt, idet al mad fremover skulle bringes over vejen fra Østergaard.

Oprindelig skulle indvielsen finde sted den 18. september 1933, på Østergaards 20 års fødselsdag, men arbejdet blev forsinket og højtideligheden udsat til den 20. oktober, der siden skulle vise sig at blive en rå og kold efterårsdag, men alligevel var annekset i dagens anledning blevet smykket med blomster og guirlander.

Indenfor tog Østergaards daværende forstanderinde, frk. Karen Engholm, imod gæsterne, bistået af søster Ane Kirstine. Festligheden indledtes med salmen: ”Til himlene rækker”, hvorpå pastor Berthelsen talte, idet han indledte med ordene: ”Når vi i dag oplever den glæde at skulle indvie dette nye dejlige hus til Fredehjem, må jeg mindes et ord af Den hellige Skrift: ”Jeg kender de Tanker, jeg tænker angaaende Eder, siger Herren, Tanker om Fred og ikke om Ulykke for at give Eder en Fremtid og et Haab.” Han syntes ordene fra Jerimias 29,11 passede godt for indvielsesdagen. Det havde i mange år været et stående spørgsmål, om man skulle nå at få opført annekset. Det havde også været afdøde forstanderinde, frk. Jørgensens yndlingstanke, en tanke som hun desværre ikke selv fik realiseret. Jerimias ord passede også godt på dem, som skulle bo på stedet.

Pastor Berthelsen afløstes af kollegaen Kaj Brask fra Getsemane Kirke i København, der som udgangspunkt valgte følgende sentens fra Sl.118,8-9: ”Det er bedre at sætte sin Lid til Herren end at forlade sig paa Mennesker – ja Fyrster.” Gæsterne tog herefter ejendommen i øjesyn, inden de alle atter samledes omkring de dækkede kaffeborde – for at blive ”underholdt” af flere, lokale talere hhv. pastor Th. Willer, gdr. Carl Nielsen, Kyndeløse og rentier Peter Christensen, Biltris.

Adskillige havde i dagens anledning medbragt gaver til annekset bl.a. mejerist Smedegaard, der kom med billeder, fra seks udskrevne piger stod Thorvaldsens Kristusfigur, mens fru Neergaard i forvejen havde afsendt et fyldt bogskab.

Bestyrelsesmedlem A. Neergaard:

Fru Neergaard døde på Lukasstiftelsen og blev begravet på Søllerød Kirkegård den 25. januar 1934. Pastor Kaj Brask udtalte i den anledning: ”Den, der skriver disse Linier, vil sent glemme det Øjeblik, da Fru Neergaard i den treenige Guds Navn nedlagde Grundstenen (til annekset, den 22. april 1933, red.) og derefter tegnede den med Korsets Tegn, den Sten, der skulle bære det Hus, skulde være en korstegnet Sten, ligesom alt Arbejde skulde være i den Korsfæstedes Navn.”⁵

Annekset, indviet 20. oktober 1933:

I dagens anledning smykket med blomster og guirlander. Bygningen med sine gule sten og grønne tagbeklædning kunne ses langvejs fra. Annekset var efter sigende det første hjem i landet, der primært skulle sikre ældre, svagt begavede kvinder et opholdssted. Ejendommen var tænkt som en aflastning for genboen, fredehjemmet Østergaard, der inden anneksets indvielse husede beboere, hvis alder befandt sig i en bred vifte mellem 15 og 58 år.⁶

Vaskeridriften. I håbet om at lette det hårde manuelle arbejde for kvinderne og øge driften fulgte installeringen af kraft og indkøbene af de første elektriske vaske- og vridemaskiner omkring 1930.

Reformens konsekvenser, mødet med Fenger

De årelange forhandlinger ebbede ud. Overlægerens intense fokus på fredehjemsagen aftog i starten af 1930-erne. Måske fordi Wildenskov i 1932 overtog Kellers lederjob? Måske fordi Sprogøanstalten åbnede i 1932? Eller skyldtes det Steinkes forestående socialreform? De undersøgte kilder giver intet entydigt svar på spørgsmålene.

Derimod betegnes året 1932 som et både roligt og godt arbejdsår, men allerede i 1933 stod bestyrelsen overfor nye trængsler. Vedtagelsen af loven om offentlig forsorg af 20. maj 1933 skabte tvivl hos flere, bl.a. hos overinspektør Skjerbæk. Ville alle de fire fredehjem få lov til at fortsætte arbejdet som hidtil?

Skjerbæk mente nej, idet bestyrelsen efter hans mening måtte affinde sig med at søge ét af de fire hjem anerkendt under Børneværnet, mens de tre øvrige kom ind under åndssvagevæsenet. Eller blot to, og bestyrelsen da beholdt et enkelt hjem uden statsbidrag beregnet for sådanne kvinder, der modtog invaliderente, kunne få kommunehjælp eller betale selv, og som således ikke kunne inddrages under åndssvageforsorgen trods deres fyldte 21 år.

I øvrigt måtte bestyrelsen gerne fortsat hævde sit navn og selvstændighed i religiøs og administrativ henseende, men Skjerbæk mente, at bestyrelsen næppe blev fritaget for at indlemme et ministerielt valgt medlem i kredsens eller/og et medlem af det sociale udvalg i hvert enkelt fredehjems sogn. Samtidig måtte bestyrelsen nok belave sig på et nærmere samarbejde med åndssvageforsorgen, men formentlig kunne ledelsen beholde fru Block-Hjorth som tilsynsførende læge.

Overinspektøren ville i så fald foreslå en årlig betaling for hver beboer på 900 kr. samt sygekassebidrag, rejseudgifter o.l. – alt sammen udredt af staten. Skjerbæk antog, at den skitserede ordning ville blive gunstig for bestyrelsens hjem. Derved åbnedes også mulighed for, at ledelsen måtte beholde sine egne ældre kvinder, der ellers ikke kunne klare sig i livet. Ja, bestyrelsen ville på sin vis få sit eget åndssvagevæsen for kvinder med en intelligenskvotiens på 65 – og derover.

Skjerbæks skrivelse af 4. juli 1933 blev derfor gransket nøje, men også sterilisationsspørgsmålet fyldte bestyrelsens tanker, idet Socialministeriet ønskede en forhandling om emnet. Inden da gennemgik fru Block-Hjorth sagen, da hverken hun eller Skjerbæk kunne udtale sig til gunst for sterilisation, som efter deres mening ikke helbredte for usædelighed, men snarere fremmede den og gav anledning til smittefare. Fruen havde i den forbindelse anmodet overlæge Wildenskov om at blive nærmere orienteret vedr. sterilisationsvirkningen, men forgæves. Desuden måtte hun afvise tanken om det daglige psykiatriske lægetilsyn med fredehjemmenes kvinder. Det var ganske unødvendigt. I Sverige kunne åndssvageforsorgen således udmærket drives gennem mange mindre hjem – spredt viden om.

Den ønskede forhandling med ministeriet fandt sted den 15. august 1933 i forbindelse med det afholdte ekstraordinære bestyrelsesmøde på Hebron i København. I godt 1½ time talte man med kontorchef Fenger, der indrømmede det uheldige i, at fredehjemmenes beboere efter skrivelsen af 4. juli 1933 og loven af 20. maj 1933 om offentlig forsorg skulle opsplittes/klassificeres enten som børn under 21 år, eller som voksne, der ved 21-års alderen enten skulle erklæres for åndssvage eller udskrives som normale mennesker.

Fenger så tillige det uheldige i at få en af ministeriet valgt mand ind i bestyrelsens midte, men han mente, at der ville blive oprettet en direktørpost for en mand, som skulle føre tilsyn med hjemmene, og at denne post nok ville blive besat af – Fenger selv!

Kontorchefen nåede på mødet også at give en orientering om, hvordan staten fremover havde tænkt sig at dække fredshjemmenes udgifter, men som det fremgår af forhandlingsprotokollen, var der blot tale om en både løselig og ret uklar skitsering af Fenger. Bestyrelsen havde da også hævdet, at dens fire fredshjem ville stå tryggest og bedst, hvis man ellers måtte fortsætte som et selvstændigt arbejde inden for menigheden med et årligt passende statstilskud, f.eks. 800 kr. årlig til hver beboer. Hvilket også var billigst for staten. Desuden havde bestyrelsen forsikret, at den med bistand af den statsanerkendte tilsynsførende læge fru Block-Hjorth naturligvis stadig ville søge overført til åndssvageforsorgen alle de klienter, som trængte til anstaltsbehandling.

Fenger pointerede i den forbindelse, at det vel måtte være fredshjemssagens formål at kunne udskrive så mange beboere som muligt til privat tjeneste eller familiepleje, men at bestyrelsen af hensyn til faren for belastet afkom måtte være varsomme med udskrivningerne. Det var også derfor, at overlægerne krævede sterilisation.

Inden mødet sluttede, nåede Fenger dog at give de fremmødte et skulderklap med på vejen, idet hans overordnede, K.K. Steincke, i starten af juli havde aflagt et uanmeldt besøg på Holmstrupgaard for derefter skriftlig overfor ministeriet at udtale sin anerkendelse af forholdene på stedet.

Med reformen følger klassificeringen

Kontorchef Fenger måtte da også senere meddele bestyrelsen, at den hidtidige tilskudsordning ikke længere kunne opretholdes som følge af den vedtagne socialreform, idet betingelserne for statsanerkendelsen i henhold til lovens § 66-67 bl.a. var Sundhedsstyrelsens og Sundhedsministeriets godkendelse af de lokale forhold, en indsigt i belægningstal, plejepersonalets tal og uddannelse, lønnings- og personregulativer, regnskabsform og revisorforhold. Desuden skulle ministeriets tilsynsførende aflægge uanmeldte besøg.

Accepterede bestyrelsen, ville vedtagelsen af socialloven medføre en betydelig kontrol med fredshjemmenes daglige drift. Fenger rådede i denne situation bestyrelsen til at søge en ordning med åndssvageforsorgen, således at der blev stillet et vist antal pladser til rådighed for forsorgen på Østergaard, Sølund og Handbjerg. De tre hjem ville da modtage beboere, som i betalingsmæssig henseende kunne kaldes åndssvage.

Parterne forhandlede, og på bestyrelsesmødet den 20. oktober 1933 blev man enige om at prøve kontorchefens nævnte udvej for de tre hjem vedkommende, mens bestyrelsen ville forsøge at få Holmstrupgaard anerkendt under Børneværnet. Dermed endte forhandlingerne, og fremover ændredes opgaverne på det enkelte hjem, da forholdene måtte tilpasses den nye lovgivnings krav for at opnå statsanerkendelse og dermed tilskud.

Pastor Berthelsen argumenterede ellers stærkt for, at hjemmene skulle forblive uden for statens nye tilskudssystem, men det accepteredes ikke af ministeriet. Resultatet blev, at fredshjemmene blev godkendt ud fra separate paragraffer i lovgivningen. Sølund og Handbjerg modtog herefter klienter visiterede gennem åndssvageforsorgen. Opholdet skete under betegnelserne ”ventelisteforsorg” og ”ophold i kontrolleret familiepleje.” Derimod anerkendtes Holmstrupgaard efter § 157 i Loven om offentlig forsorg til at modtage piger i alderen 14-17 år (evt. 21 år). Pigerne visiteredes gennem Børneforsorgen, og Holmstrupgaard var herefter ”underskudsdekke”, idet staten betalte for klienter over 15 år efter et forud lagt budget, og udbetalingen fandt sted gennem Landsnævnet for Børneforsorg. Endelig blev Østergaard, som det eneste af bestyrelsens fire hjem, frit stillet uden overenskomst.

Tvangssterilisationerne, en del af hverdagen

K.K. Steincke omtales som ”arkitekten” bag 1933-loven, og de racehygiejniske ideer blev et integreret led i den socialpolitiske reform. Baggrunden var bl.a. det tidligere omtalte kommissionsarbejde, som flere af landets førende forskere fra den lægelige (eks. Keller og Wildenskov), naturvidenskabelige og juridiske verden deltog i. Snart havde alle folketingets partier været parate til at acceptere racehygiejniske argumenter som begrundelse for gennemførelsen af sterilisationsloven af 1929. Kun enkelte medlemmer stemte imod. Sterilisationen var vel at mærke baseret på frivillighedsprincippet, men dette ændredes væsentligt med vedtagelsen af sterilisationsloven af 1934, da muligheden for tvang indfandt sig i lovgivningen. Alligevel voldte vedtagelsen ingen problemer. Kun ét folketingsmedlem stemte imod, tre i Landstinget.

Det var nu hovedtanken i 1934, at den åndssvage skulle udskrives. Ja, udskrivningen blev ifølge Claus Øgendahl ligefrem gjort betinget af sterilisation.⁷ Året før havde den tyske rigsdag gennemført sin sterilisationslov, som vakte stor begejstring herhjemme. Nu fulgte danskerne så efter, og racehygiejnen herhjemme fik en pæn opblomstring i løbet af 1930-erne, ganske som den gjorde i en række andre vestlige lande.

Som Lene Koch (mangeårig forsker i den hjemlige racehygiejne og tvangssterilisations historie), skrev i ”Ugeskrift for Læger” (2000), så udgjorde de åndssvage den største risiko. Blandt disse var de lettere åndssvage den allerstørste og akutte fare for befolkningskvaliteten, fordi det var deres lidelse, der var stærkest arvelig, men samtidig var de lettere åndssvage de sværeste at få ”kontrol” med.

”Lettere åndssvage”, her menes ifølge Binet og Simons skala IK-tallene liggende mellem 55-75, hvilket i høj grad også inkluderede beboerne på såvel Sølund som Handbjerg, hvor den omtalte kontrol sikredes gennem institutionernes nære samarbejde med de jyske åndssvageanstalter.

Spørgsmålet om identifikationen af de arveligt belastede lettere åndssvage blev derfor centralt i debatten, og opgaven blev alene overladt til den lægelige ekspertise.

Under en samtale med de tidligere ansatte på Handbjerg Fredehjem, Karen Halkjær og Rigmor Christensen (forstander 1960-70) fortæller de to i forbindelse med emnet sterilisation, at IK-skalaen altid gjorde udslaget. Fredehjemmenes ansatte ville gerne have haft en finger med i spillet, idet der efter deres bedste overbevisning til tider blev udvalgt de forkerte kvinder i forbindelse med indgrebet, selv om de ansatte ellers kendte de unge fra dagligdagen. Generelt gik åndssvageforsorgen ellers meget ”stille med dørene”, og de to er den dag i dag således stadig meget i tvivl om, hvor selve indgrebene fandt sted. På åndssvageanstalten i Ribe eller Holstebro Sygehus? Begge er dog enige om, at beboerne udmærket vidste, hvad der ventede dem. Beboerne vidste, at IK-testen var af afgørende betydning for deres fremtid, og såvel Karen Halkjær som Rigmor Christensen har fortsat et godt kendskab til flere tidligere beboere, der senere hen havde det psykisk rigtig svært efter indgrebet.

Spørgsmålet rejses: Er IK-testen pålidelig?

Karen Halkjær og Rigmor Christensen er i dag stadig rystede over datidens kendelser, men allerede længe inden tvangssterilisationslovens afskaffelse i 1954 blev der stillet spørgsmål ved IK-testenes pålidelighed. Dette skete bl.a. på et større, afholdt debatmøde i Odense 14 år tidligere, samlet på foranledning af Dansk Børneværnsforening.⁸

Forsamlingen talte en del tvivlende medlemmer, heriblandt forstander Erik Askegaard fra Klin-tebjerg Børnehjem, der bl.a. stillede spørgsmålene: ”Kan en sådan Kendelse afsiges fuldt ud paali-

delig, efter at Eksperten i 1 á 2 timer har foretaget sine Undersøgelser med et Barn, der ganske vist kun havde smaa Evner, men om hvilket der f.eks. fra Skolens Side hævdes, at det ikke er aandsvagt?" Kunne eksperter i løbet af den korte tid få et gunstigt indblik i barnets evne til praktisk arbejde og til manuelle færdigheder? Det var dog såre vigtige spørgsmål for barnets senere fremtid i samfundet. Når en afdelingslæge således havde afsagt dommen, barnet er åndssvagt, kunne denne ikke appelleres.

For Askegaard som flere andre syntes det umuligt, at et fremmed menneske, der end ikke havde bedt skolen eller de mennesker, der kendte barnet, om en fyldig erklæring vedr. den unge, kunne dømme den ulykkelige under åndssvageforsorgen på et så spinkelt grundlag. Ville det ikke være mere passende, om der fandtes en appelinstant sammensat af bl.a. en læge i psykiatrien, en pædagog og én repræsentant for det praktiske arbejde, hentet fra det miljø barnet tilhørte?

Som leder af anstalten i Brejning var også Wildenskov til stede på mødet i Odense. Hans opgave var primært, at give deltagerne en orientering omkring IK-testene og den anvendte IK-skala. Testene anvendtes over hele verden, men skulle han endelig svare på spørgsmålet om testen var fuldt pålidelig, måtte han svare nej, men samtidig ville han pointere, at testene var den bedst kendte og mest pålidelige måde, hvorpå man aktuelt kunne udskille de åndssvage.

Sagen var snarere den, ifølge overlægen, at de egentlige og naturlige bedømmelsesfaktorer; skolen, forældrene og embedslægerne, svigtede, men der var ved prøverne helt sikkert visse "fejl billeder", som man måtte tage højde for. Der var simuleringen, men der skulle forstand til at simulere. Dertil kom "senmodningerne", ligesom man ikke måtte glemme de såkaldte "salonåndssvage". De verbale typer, "distanceblænderne", som afslørede sig ved at være ganske uegnede til praktisk arbejde og manuelle færdigheder.

Som Wildenskov opridsede, var der adskillige "fejl billeder", undersøgerne altid burde være på vagt overfor, og han indrømmede, at selv trænede undersøgere til tider måtte opgive. Alligevel fastholdt Wildenskov, at fejkilderne spillede så sjældent ind, at man med fuld ret godt kunne sige, at IK-målingerne var det mest pålidelige grundlag, man havde, for bedømmelsen; åndssvag eller ej. Det havde således vist sig at være overraskende vigtigt, at grænsen mellem lettere åndssvage og sinker lå ved IK 75. Tvivlstilfældene burde henvises til fredehjemmene, men det havde vist sig, at disse institutioner ofte havde måttet bøje sig for kravet om at få hjemgivet den unge, hvad der senere havde vist sig at være forkasteligt.

Hertil ville docent R.H. Pedersen dog hævde overfor overlægen, at først og fremmest miljøet måtte fremhæves som en fejkilde ved IK-målingerne. Om et barn var åndssvagt eller ej var i mange tilfælde en skønssag. I det hele taget skulle man efter Pedersens mening ikke tage IK-målingerne så højtideligt, som man hidtil havde gjort. Selv om de selvfølgelig også havde deres værdi.

Flere tilstedeværende lærere blandede sig i debatten, vel ikke overraskende, idet Wildenskov havde udtalt, at skolen svigtede omkring bedømmelsen af børnene. Overlærer Edvard Nielsen, Gladsaxe, havde da også bemærket, at Wildenskov selv var i tvivl. Herskede der således nogen tvivl hos overlægen? Var det ikke mærkeligt, at man tvivlede på testenes værdi i børneværnene? I virkeligheden kunne ingen test erstatte den direkte samlevn med børnene selv. Kollegaen, Johs. Pedersen fra Rødovre, var enig. Lærerne havde ofte forstået at danne sig et billede af, hvorledes børnene kunne klare sig ude i livet, og den bedømmelse var mindst lige så vigtig som målingen af intelligensen.

Flere var således utilfredse med, at kendelserne skulle bygge på en isoleret intelligens. Testene burde i stedet underbygges af folk, der til daglig levede sammen med barnet og derigennem fandt ud af dets indhold, men som også forstander Knudsen fra Roskilde Hvile bemærkede. Dertil krævedes tid. Mere tid end man ofte forstod fra børneværnenes side, hvorefter Knudsen kom med denne opfordring: "Vi skal arbejde i Samarbejde med Psykiateren, som er afhængig af vor Dom." Ønsket om mere samarbejde var et gennemgående træk i dagens drøftelser, mens andre skolefolk bl.a. hav-

de bidt mærke i testenes anvendte billedstof, hvilket skoleinspektør Arnvig betegnede som ”mærkværdig gammeldags.”

Til stede denne dag i Odense var tillige overinspektør Skjerbæk, der nok mente, at IK-testene for øjeblikket var et af de bedste hjælpemidler man havde til rådighed i bedømmelsen åndssvag ikke åndssvag, men han måtte alligevel henstille til eksperterne, at det ville være af stor betydning, hvis man blandt lægerne kunne komme til enighed om de anvendte udtryk. De vilkårlige anvendelser skabte forvirring og utryghed.

Heller ikke Skjerbæk undlod at inddrage fredehjemmenes arbejde på mødet. Der måtte udvises lidt tålmodighed med dem. Hvis der således fra åndssvageforsorgens lægers side var nogen skepsis overfor fredehjemmene, måtte lægerne forstå, at det endnu var noget nyt indenfor Børneforsorgen, og at disse hjem endnu savnede den støtte, de burde have fra psykiatrisk uddannede læger.

Ved mødets slutning kunne daværende socialminister Ludvig Christensen opsummere. Han forstod udmærket den modsætning, der var opstået omkring emnet; intelligenstestene, mellem børneværnene og åndssvageforsorgens læger. Christensen var dog overbevist om, at et afholdt møde som dette i Odense havde sin betydning derved, at både børneværnene og lægerne ved at tale rent ud om problemerne, kom til at forstå hinanden bedre. Ministeren forstod, at der var forskellige spørgsmål indenfor børneforsorgen, som trængte til en løsning. Ministeriet var allerede i færd med at løse problemerne, men navnlig af hensyn til landets uheldige økonomi, 1930-ernes depression, måtte man ikke forvente, at spørgsmålene blev løst på én gang.

Hustugtprotokollerne afslører ustabiliteten

Som Wildenskovs IK-målinger fra Sølund og Østergaard sidst i 1920erne giver også de bevarede hustugtsprotokoller fra Holmstrupgaard et værdifuldt indblik i datidens intelligenstests, foruden mange oplysninger vedr. børnenes hjem, forældrenes erhverv, anbringelsesgrunde, rømningsforsøg, og alder.

Specielt mht. Holmstrupgaard eksisterer fortsat godt 15 års optegnelser fra perioden 1. april 1937 til 31. marts 1952. Det drejer sig om 208 anførte stambogsnumre/navne, 202 med anført IK-tal. Heraf er 100 piger kun blevet testet én gang under opholdet, der normalt varede ca. 3-4 år, 82 blev testet to gange, 19 tre gange, mens pige nr. 55 nåede at tage testen hele fem gange under opholdet på fredehjemmet i Brabrand.

Sidstnævnte pige udviste en forbavsende stabilitet i alle målingerne foretaget 1937-42 dvs. kun med et udsving på + 0,8 (IK 86,3 – 87,1), men for andre piger tilknyttet Holmstrupgaard var der anderledes tale om betydelige udsving under opholdet. Seks eksempler:

Pige nr. 53	IK 83 – 62,5 =	udsving - 20,5
” nr. 67	” 85 – 67,5 =	” - 17,5
” nr. 90	” 84 – 65,0 =	” - 19,0

Tre beboere, hvis intelligens ifølge testen i løbet af kortere tid bevægede sig fra nærmest ”normale” (jf. Binet-Simon 85-100) til ”lettere åndssvage” (55-75), mens andre beboere bevægede sig i modsatte retning, fra ”lettere åndssvage” til nærmest ”normale”.

Pige nr. 76	IK 77 – 91,0 =	” + 14,0
” nr. 161	” 69 – 78,7 =	” + 9,7
” nr. 185	” 82 – 92,0 =	” + 10,0

At IK-testene desuden kunne være umiddelbart uforståelige og betydelig omskiftelige viser andre eksempler. IK-målinger af en beboer med ca. ét års interval - ja selv under ét år, kunne udvise markante afvigelser, hvilket kun sætter alvorligt spørgsmål ved metodens nøjagtighed:

Eks. I: Pige nr. 56, ankomst 30. november 1937 (17 år), afrejse 1. november 1940. Anbragt af Bramminge Børneværn.

Foretagne test: 1937-38 april 1938 april 1940
Udsving: IK 76 62,5 73,8 (svingning over ca. tre år – 13,5; + 11,3)

Bemærkninger:
April 1938 Udviklingen god, vil gerne lære, opførslen upåklagelig.
” 1939 Fremgang, god opførsel.
” 1940 Flittig og interesseret i sit arbejde, livsglad.
Nr. 56 afrejste som nævnt 1. november 1940, kom i tjeneste og klarede sig godt indtil jul, men efter juleferien hjemme, mindre heldig, kom tilbage gravid, herefter intet hørt.

Eks. II: Pige nr. 127, ankomst 13. april 1944 (16 år), afrejse 1. november 1947. Anbragt af Viborg og Aalborg amters Plejehjemsforening.

Foretagne tests: 1944-45 april 1945 april 1947
Udsving: IK 75 68,8 81 (svingning over ca. tre år – 6,2; + 12,3)

Bemærkninger:
April 1945 Er meget barnlig, udygtig til alt arbejde, man regner med hun går på åndssvageforsorg.
” 1946 Ustadig ved al praktisk arbejde. Stærkt seksuelt interesseret, går antagelig under åndssvageforsorg.
” 1947 Troede pigen skulle gå under åndssvageforsorgen, men hendes IK var pludselig gået op (IK 81) samtidig med, hun arbejdsmæssig set havde gjort særdeles gode fremskridt. Hendes karakter var desværre stadig svag, men hun gjorde virkelig noget for at bekæmpe dette – Kom i tjeneste.

Eks. III: Pige nr. 142, ankomst 4. juli 1945 (17 år), afrejse 1. maj 1948.

Foretagne tests: 1945-46 april 1947 april 1948
Udsving: IK 74 60 70 (svingning over ca. tre år – 14,0; + 10,0)

Bemærkninger:
April 1946 Betegnedes som meget hæmmet af sin tunghørhed, måtte ofte til behandling for det dårlige øre, men var ellers en flink og rar pige, men meget dum.
” 1947 Nr. 142 havde på en særdeles glædelig og forbavsende måde vist fremgang (til trods for en Ik-nedgang på 14, red.). Hun var blevet en dygtig pige både til praktisk arbejde og syning – Altid let at omgås.
” 1948 En god praktisk udvikling, men karakteren slap – Kom i tjeneste.

Eks. IV: Pige nr. 172, ankomst 3. november 1947 (17 år), afrejse (dato ukendt) 1950.

Foretagne test: april 1948 april 1949 igen april 1949
Udsving: IK 86 76 91 (svingning over 1-2 år – 10,0; + 15,0)

Pigen bevægede sig således fra i april 1948 fra at være ”meget barnlig og uselvstændig” til i april 1949 at blive noteret for at have ”virkelig begyndt en udvikling den senere tid” – til trods for det tydelige fald på 10 point i mellemtiden. Dermed tog pigen på blot et enkelt år et dyk på Binet-Simon skalaen fra ”normal-stadiet” (85-100) til ”svagt begavet sinke” (75-85) for straks igen at returnere tilbage til niveauet ”normal”.

Krigens triste følger, nyt hjem overvejes

De ansattes organisering, krigens opsving

Igennem de første år klarede fredeshjemmenes personale sig med meget beskedne lønninger, ganske som søstrene på Skovtoftehjemmene. Hvor bestyrerinden på Østergaard således i starten blev aflønnet med 40 kr./md. og søstrene modtog 22 kr./md. blev forstanderindens løn i 1919 fastsat til 1.200 kr. årlig, søstrenes løn noget mindre – nemlig 720 kr. I en periode ydedes tillige et dyrtidstillæg, ligesom de ansatte fra 1931 begyndte at blive indmeldt i ”Pensionskassen for Børnesagens Arbejdere”. Præmien deltes ligeligt mellem bestyrelsen og den pensionsforsikrede.

Men med det stigende ansvar og det voksende antal privatdrevne fredeshjem rundt om i landet voksede også antallet af medarbejdere, hvilket resulterede i dannelsen af ”Foreningen af Medarbejderne ved Fredeshjemmene”. En fusion med ”Foreningen for Medarbejdere ved Skole- og Ungdomshjem” var da til drøftelse på denne forenings afholdte årsmøde den 12-13. oktober 1940 på Kvindehjælpens Husholdningsskole i Viborg.¹

Her gjorde lærerinden, frk. Agnete Voss, fra Hylleholt Fredeshjem rede for fredeshjemmenes arbejde. Frk. Voss kunne bl.a. oplyse forsamlingen, at der på dette tidspunkt eksisterede syv fredeshjem – alle anerkendte af Socialministeriet. Hjemmene havde klienterne boende indtil de fyldte 21 år. Dog lå elevmaterialet intelligensmæssigt under ungdomshjemmenes, idet fredeshjemmenes opgave var at aflaste ungdomshjemmene for sinker. Opholdet på f.eks. Hylleholt Fredeshjem var den sidste chance de unge fik, før de enten gik videre ud i livet eller endte på en åndssvageanstalt.

Generelt var uddannelsen af de sociale medarbejdere taget til, hvorfor også fredeshjemmenes ansatte burde have en god uddannelse pga. det vanskelige elevmateriale, personalet til daglig arbejdede med. Det var også en væsentlig grund til, at frk. Agnete Voss i 1940 appellerede til en godkendelse af fusionen med ”Foreningen for Medarbejdere ved Skole- og Ungdomshjem”

Flere delegerede støttede straks tanken, hvorefter de forsamlede på formanden, snedkeren på Børgildgaard Statsungdomshjem, N.E. Legind Hansens anbefaling blev enige om en sammenlægning. Samtidig ændredes ”Foreningen for Medarbejdere ved Skole- og Ungdomshjem” hidtidige formålsparagraf til fremover at gælde for såvel statsanerkendte skole- og ungdomshjem - som fredeshjem.

Antallet af fredeshjem steg hurtigt til ni, hvilket dog blot svarede til 1-2 % af landets samlede antal institutioner (772) til værn for børn og unge.² Hertil kan tilføjes få andre kendte hjem i anden sammenhæng, men dette ændrer intet ved det lave procenttal:

De nævnte ni hjem i 1940 var:

Hillerød Fredeshjem, Hylleholt Fredeshjem, Kirkedal, Karoline Amaliehus, Holmstrupgaard, Skarridshus, Bakkebo, Thorslunde og Kjærgaard. Hertil kan tilføjes de tre andre fra denne undersøgelse kendte: Østergaard, Sølund, og Handbjerg, foruden Nyborg Fredeshjem, Grøngrøft, Snepsgaard samt Sønderborg Fredeshjem .

Antallet af Fredeshjem steg således under 2. Verdenskrig. Endvidere kan ”Statistisk Årbog” (1947) melde om 12 anerkendte fredeshjem pr. 31. marts 1945, med samlet 322 pladser og 306 beboere. Desuden noteres fem ikke- anerkendte hjem med samlet 137 pladser og 138 beboere.³

I alt 17, nærmest en fordobling i forhold til 1940, men fremgangen var forventet, idet Holger Horsten i udgivelsen: "Børneforsorgen i Danmark" (1948) netop beretter om den stærke stigning i antallet af børn og unge under krigen, som måtte anbringes uden for hjemmet.⁴ Dette medførte en akut pladsmangel rundt om på landets børne- og ungdomsinstitutioner, men da de usædvanlige gunstige beskæftigelsesforhold for unge i de sidste krigsår bevirkede, at flere oprettede ungdomslejre under Arbejdsministeriet pludselig kunne rømmes og anvendes til andet formål, overtog Børneforsorgen allerede i 1943 to af disse tidligere ungdomslejre for straks at indrette dem til fredshjem. Dette gjaldt Snepsgaard ved Ribe (til drenge) og Kjærgaard ved Bramminge (til piger).

Efter besættelsen faldt antallet af anbragte børn og unge udenfor hjemmet atter, og ifølge ovennævnte oplysninger skulle bestyrelsens fire fredshjem således under krigen have oplevet adskillige gode år i form af en pæn tilgang af elever samt evt. en gunstig beskæftigelse. For at undersøge om dette er tilfældet, vendes blikket for en stund mod bestyrelsens bevarede regnskaber på Erhvervsarkivet i Aarhus.

Fremgangen fortsatte, "gevinsten" udeblev

Ved første øjekast syntes udviklingen på bestyrelsens fire institutioner at følge de gode takter, dvs. der meldes ikke om ledige pladser, ligesom indtjeningen var pæn i årene 1939-45. Der noteres således en fremgang for de vigtige indtægtskilder: Vaskerierne og væveriarbejdet. For vaskeriernes vedkommende var der endda tale om en betydelig vækst for alle fire hjem:

Indtægt (hele kr.)				
Vaskeri :	Østergaard	Sølund	Handbjerg	Holmstrupgaard
1939-40	9.000	4.915	1.182	114
1940-41	10.047	6.065	2.071	-
1941-42	13.217	7.600	8.345	-
1942-43	14.446	9.922	10.292	-
1943-44	15.238	9.958	13.160	116
1944-45	15.532	11.335	11.544	1.027
Væveri:				
1939-40		2.479		
1940-41		3.670		
1941-42		2.680		
1942-43		5.758		
1943-44		7.512		
1944-45		5.912		

Derimod kneb det lidt med at holde indtægtsniveauet på systemerne inkl. kniplearbejdet på Handbjerg:

Indtægt (hele kr.)				
	Østergaard	Sølund	Handbjerg	Holmstrupgaard
1939-40	236		2.280	150
1940-41	93		2.745	127
1941-42	144		3.085	-
1942-43	95	305	3.705	-
1943-44	191		3.824	731
1944-45	60		2.572	1.255

Men støtten i form af høstoffer og gaver til de fire hjem svigtede heller ikke under krigen:

Indtægt (hele kr.)		
	Høstoffer	Gaver
1939-40	2.286	557

1940-41	3.090	592
1941-42	3.338	771
1942-43	4.135	711
1943-44	5.181	545
1944-45	6.252	730

Også de indbetalte plejpenge/opholdshonorarer afslørede pæne stigninger:

(Indtægt (hele kr.))	Østergaard	Sølund	Handbjerg	Holmstrupgaard
1939-40	27.817	35.194	27.150	28.110
1940-41	27.578	34.434	31.133	30.453
1941-42	32.304	38.772	37.285	34.688
1942-43	32.995	43.025	44.272	40.676
1943-44	38.946	50.308	49.425	49.275
1944-45	44.886	66.021	65.527	40.500

Gennemgående er der tale om et positivt indtægtsbillede, der normalt også ville afspejle sig i en voksende formue, men dette var ikke tilfældet. Snarere prægedes besættelsesårene af en mindre nedgang fra 1939 (ca. 211.000 kr.) til 1945 (ca. 194.000 kr.). Grunden hertil skyldes ikke mindst de stigende fødevarer- og energipriser, idet gennemsnitsudgiften pr. beboer i perioden 1939-45 voksede til nye højder:

Udgift (hele kr.)	Østergaard	Sølund	Handbjerg	Holmstrupgaard
1939-40	6,00	6,70	7,80	13,52
1940-41	10,98	11,20	7,03	19,52
1941-42	14,38	8,30	8,33	14,65
1942-43	10,42	10,01	8,37	26,69
1943-44	20,16	15,33	9,61	25,98
1944-45	23,35	27,81	24,27	27,70

Det større antal tvangsfjernede børn og unge fra hjemmet i løbet af krigen blev således ikke nogen økonomisk gevinst for bestyrelsens fire fredshjem. Formuen dalede, mens priserne på de daglige fornødenheder steg. Desuden voksede arbejdet og bekymringerne for de ansatte, især på Holmstrupgaard i Brabrand, bestyrelsens senest erhvervede hjem, der nu arbejdede tæt sammen med Børneforsorgen.

Usædeligheden florerer, rømningerne tiltager

Som Holger Horsten bemærker i "Børneforsorgen i Danmark" (1948) faldt antallet af børn og unge anbragt udenfor hjemmet igen efter besættelsen. Dette gjaldt navnlig for de større pigers vedkommende.

Tilstedeværelsen af de tyske soldater har haft deres del af skylden for pigernes voksende tvangsfjernelser. Dette bemærkes tydeligt under læsningen af Holmstrupgaards bevarede hustugtsprotokoller. Her henvises ved pigernes anbringelse i flere tilfælde direkte til pigernes usædelighed med tyske militærpersoner, eks.:

Pige nr. 104 "Løb med tyske soldater".
" nr. 112 "Pige og moder sigtet af den tyske værnemagt for strafbar samkvem med tyske soldater".
" nr. 145 "På vej til prostitution (tyske soldater)".
" nr. 148 "Lever med tyske soldater".
Samtidig steg antallet af rømninger fra Holmstrupgaard.

Også i bestyrelsens forhandlingsprotokol 1943-51 omtales den stigende usædelighed. Dette gør sig bl.a. gældende under mødet på Holmstrupgaard den 9. maj 1944, hvor forholdene på stedet var til debat. Alle var enige om, at tilgangen af de mange vanskelige og misbrugte piger navnlig skyldtes de sørgelige moralske forhold i tiden, og anbringelsen af disse psykopatiske piger betød, at

mange af dem efter kort tid atter måtte fjernes fra Holmstrupgaard. Da årsberetningen 1944-45 senere blev aflagt på Handbjerg Fredehjem den 10. november 1944, blev emnet da heller ikke udeladt.

Tilgangen af piger havde været ”rigelig”, hvilket var helt i tråd med Holger Hansens udsagn, at et voksende antal børn og unge blev tvangsfjernet fra hjemmet under krigen. Desværre syntes man fra ”visse sider” at være inde på at henvise særligt vanskelige piger til bestyrelsens fire hjem, hvilket havde resulteret i ”mange pinlige rømninger” og stadige indsigelser mod overinspektionens fremgangsmåde, men som det også fremgår, havde både overinspektionen for Børneforsorgen og åndssvageforsorgen fortsat svært ved at skaffe plads til tidens mange ”forvildede” og ”defekte” unge mennesker, hvorfor bestyrelsens oprettede byggefond da også tilskyndede til, at man var på ud-kig efter enten en passende ejendom/egnet byggegrund til et kommende femte fredehjem. Eller kunne der måske i stedet blive tale om oprettelsen af et nyt anneks for ældre piger/kvinder i nærheden af Sølund – i lighed med det eksisterende anneks i Lille Karleby? Ideen var fremme.

At der virkelig var behov for flere fredehjem understreges af beretningen, dateret september 1943. Heri fortælles om overinspektionens mislykkede planer vedr. etableringen af et nyt fredehjem på det sydfynske Ølstedgaard, et såkaldt ”Husholdnings-Fredehjem”, men Socialministeriet havde ikke kunnet få bevilget det fornødne statstilskud på 172.500 kr.

Helt anderledes positivt var det gået i Sønderborg. Her var det lykkedes at få oprettet et nyt stats-fredehjem for unge sinker på Askovhus.

Bestyrelsen var således udmærket orienteret om det stigende behov for flere fredehjemspladser, hvorfor bestyrelsen også reagerede med tanken om det femte hjem, hvis ikke konkurrenterne helt skulle hægte bestyrelsen af. Flere seriøse tilbud var derfor under overvejelse bl.a. i slutningen af 1945 med overtagelsen af hvilehjemmet ”Fredensbo” ved Mørke, men samtlige udvidelsesplaner måtte efterhånden skrinlægges pga. den akutte materialemangel. Bestyrelsen måtte altså slå sig til tåls med at udføre de mest nødvendige reparationer på deres i forvejen fire hjem. Også planen om annekset ved Sølund, ja selv opførelsen af udhuset med tørrerum på Handbjerg blev henlagt – foreløbig.

Dog, kunne ledelsen ikke købe nyt, kunne den måske opkøbe? Og, hvorfor ikke en konkurrent, da muligheden viste sig i september 1947 i forbindelse med ejendommen ”Karoline Amalielund” nær Gudme. Samtidig overvejedes købet af en ekstra tønde land til Handbjerg – pris 5.000 kr., men også disse planer blev skrinlagt.

Måske heldigt nok, idet der i november 1949 i stedet meldtes om begyndende ledig kapacitet på Sølund.

Steriliseringen fortsætter, også efter krigen

Den stigende tendens til usædelighed under krigen gav ikke overraskende sterilisationens tilhænger vind i sejlene, og i 1943 opstod da også tanken om at lade Sølund eller Handbjerg blive et ”overgangshjem” for disse piger, et direkte benævnt ”sterilisationshjem”. Selve indgrebet på pigen/kvinden skulle foregå på åndssvageanstalten for derefter at sende vedkommende tilbage på fredehjemmet, hvorfra den senere udsendelse skulle ske til enten job eller plejefamilie.

Tanken om et sådant sterilisationshjem blev dog ganske forkastet af bestyrelsen på mødet den 30. september 1943. Mødet blev afholdt på Østergaard i forbindelse med hjemmets 30 års dag. Bestyrelsen kunne på ingen måde tiltræde forslaget om at lade ét af dens jyske hjem agere som et ”overgangshjem”, således at bestyrelsen selv sammen med personalet måtte være med til at anbefale og tilskynde nogen til at lade fortage den efter medlemmernes opfattelse så tvivlsomme sterilisation, idet man frygtede for, at sterilisationen kunne være et farligt indgreb i Guds skaberordning og bl.a. give anledning til voksende uterlighed med smittefare og anden elendighed. I stedet mente

man, at enten et forlænget ophold på fredehjemmet eller et andet passende sted for en del af pigerne turde være mere human, samfundsnyttigt og kristeligt forsvarligt.

Trods den klare afvisning fortsatte åndssvagevæsenets fokusering på både Sølund og Handbjerg i årene fremover. Dette ses bl.a. i overlæge Wads, Vodskov, skrivelse af 7. juni 1950, dvs. næsten syv år senere. I brevet fremsatte Wad tanken om at afhænde Sølund til åndssvagevæsenet, hvortil bestyrelsen besluttede at se tiden an, idet der på dette tidspunkt var udsigt til, at hele åndssvagevæsenet om godt ½ år ville blive organiseret som et samlet direktorat - et såkaldt "Forsorgsdirektorat".

Der gik herefter næsten et år inden emnet sterilisation atter blev debatteret på bestyrelsesmøderne. Dette skete i forbindelse med aflæggelsen af beretningen for 1950-51 på årsmødet den 29. maj 1951. Under overskriften "Vore Fredehjems fremtid" diskuterede de forsamlede, hvorvidt man skulle acceptere, at de kvinder åndssvagevæsenet forlangte steriliserede, kunne blive dette uden at blive overført til anstalterne og således, at fredehjemmene blev dem, der efter indgrebet anbragte kvinderne i pladser, sådan at forbindelsen med dem kunne bevares.

Det blev dog gjort stærkt gældende, at man netop ved at acceptere denne ordning handlede imod det gældende princip for fredehjemsagen, at man ikke anså det for forsvarligt at sterilisere nogen, der ikke selv havde forudsætningerne for at give deres samtykke til indgrebet. Til gengæld blev man enige om, at søge en forhandling med overinspektøren om muligheden for, at Handbjerg i fremtiden kunne tage imod og særlig være indstillet på at modtage sinker, der under det fyldte 21 år ikke var egnede til at gå ud i pladser, så at man på den måde efterhånden undgik at have nogen anbragt af åndssvagevæsenet. Sølund og Østergaard skulle så tage sig af dem over 21 år.

Også de tilstedeværende forstanderinder udtalte sig. De bakkede op om ledelsens planer og fremhævede samtidig, at ikke så få klienter, der egentlig var fredehjempiger, men ikke åndssvage, blev anbragt på andre fredehjem, hvilket kun skete, fordi der nu ikke var plads på bestyrelsens fredehjem, idet pladserne blev optaget af åndssvagevæsenets anbragte piger.

Der var imidlertid det problem i forbindelse med bestyrelsens skitserede ordning, at sinker under 21 år ifølge de gældende regler normalt ikke kunne anbringes på ikke-statsanerkendte fredehjem. Den skitserede plan måtte altså forudsætte en statsanerkendelse af Handbjerg og dermed også muligheden for en kommende ombygning af stedet samt ansættelsen af andre og helt anderledes uddannede medhjælpere/søstre.

Som sagt så ledelsen med bange anelser på sterilisationen, ligesom ledelsen og de ansatte altid gjorde sig store anstrengelser for at følge den enkelte beboer i deres nye omgivelser efter afrejsen fra hjemmene. Man måtte dog i 1947 med sorg indrømme, at dette blev sværere og sværere eftersom antallet af udgåede fredehjempiger steg gennem årene. Man måtte erkende, at trods alle gode bestræbelser lykkedes det ikke at bevare forbindelsen med alle de tidligere beboere, men alligevel var antallet af observationer stadig tilstrækkelig til, at de forsamlede på mødet i maj 1951 konkluderede: "Med Hensyn til de Piger, der er steriliserede og med hvilke Fredehjem har Forbindelse, har man kun delvis haft daarlige Erfaringer i de senere Aar".

Jubilæumsfesten, traditionsrig og velbesøgt

Alt imens krigen rasede, dyrtiden florerede, varemanglen tiltog og bestyrelsen overvejede oprettelsen af sit femte hjem, kunne Sølund fejre sit 25 års jubilæum den 23. januar 1944, hvilken var en kold januardag, hvor stormen piskede, og regnen først stilledede af op ad dagen. Alligevel fik festligheden stor opmærksomhed.

Det daværende forstanderpar Hartvigsen og hjemmets 36 beboere begav sig denne formiddag sammen med bestyrelsen og gæsterne til festgudstjenesten i Gødvad Kirke. Her talte pastor Berthel-

sen ud fra dagens tekst Lk.17,5-10 om tro og fortjeneste, efterfulgt af altergangen, som i dagens anledning havde stor søgning.

Derefter vendte alle, inkl. udsendingen fra Silkeborg Avis tilbage til Sølund, hvor Hartvigsens tog imod blomster og telegrammer, samt bestyrelsens specielle gave – et klaver. Festlighederne fortsatte med en indendørs gymnastikopvisning under ledelse af frk. Olga Andersen.

Så var det tid til kaffebord - og nye taler. Denne gang af pastor Brask, der dvælede ved Hebr. 11, 1-6 – om tro og fortrøstning. Brask talte om biblens gamle troshelte, at troen var en fortrøstning til det, som håbes, og en overbevisning om ”ting”, der ikke ses. Pastoren nævnte tillige, hvordan den sande levende tro ser fremover mod den kommende kærlighedsverden på den nye jord og i den nye himmel og lever af den usynlige verdens kraft, uden derfor at være blind for opgaverne her i livet og sluttede med at stille det spørgsmål til sine tilhørere: ”Har I saa denne Tro?” Også Berthelsen talte - igen, mens beboerne afsluttede eftermiddagen med sang.

Det var nu muligt for gæsterne at fordele sig i stuer og sale, inden aftensmaden blev serveret, og endnu engang stod talerne næsten i kø. Blandt disse også bestyrelsesmedlem Poul Sørensen, Vejle, der talte ud fra ordene i Sl.73,28: ”At leve Gud nær er min Lykke.” Sørensen pegede på, hvori den egentlige lykke består. For det første deri at leve Gud nær i bøn, f.eks. gennem bibelordet, under forkyndelse etc., for det andet at sætte sin lid til Herren og for det tredje mindet om alle Guds gerninger.

Derpå blev aftenkaffen serveret, og ordet var frit, hvilket hurtigt affødte nye taler, heriblandt pastor Thun fra Gødvad, der benyttede lejligheden til at takke for hjemmets gæstfrihed ikke mindst i forbindelse med afholdelsen af de lokale møder og fester – hjemmets vægtige bidrag til det åndelige liv i sognet. Også en tidligere beboer nåede at få ordet, inden forstander Hartvigsen afsluttede festdagen med en kort andagt, bøn og sangen: ”Alt staar i Guds Faderhaand.”

Endnu en både traditionsrig og velbesøgt festdag var dermed ovre, og gæsterne drog atter hjemad.

Mod nye tider, nye pædagogiske tanker

Ledelsens glimtvisе tiltag varsler nye tider

Der tales i slutningen af 1940'erne om en svigtende tilgang af nye beboere, ganske som det begyndte at knibe med at skaffe den fornødne søsterhjælp. Uddannelseskravene tiltog, lønningerne steg, og hele åndssvageforsorgen stod for at skulle omstruktureres. Overalt gærede nytænkningen og omvæltningerne.

Udviklingen bemærkedes glimtvis i bestyrelsens førte forhandlingsprotokoller. Pigernes selvstændighed blev langsomt øget, som da bestyrelsen i 1944 enedes om, at pigerne selv skulle forsøge at administrere deres egne lomme penge. I forsøget skulle afsættes to kroner månedlig til hver beboer til porto og andre små udgifter. Desuden ansattes sommervikarer, da hjemmenes 33 fastansatte skulle sikres deres ferier, en ansat fra Sølund gennemgik et fem måneders kursus på Hindholm Højskole, og købet i 1947 af Hartvigsens sommerhus, beliggende i Grønbæk, betød bedre fritidsmuligheder for Sølunds piger i årene fremover.

Disse nye, mindre tiltag skal alle ses i lyset af den stadig stigende utilfredshed med forsorgssystemet, der startede i slutningen af 1930'erne. I 1937 vedtog "De samvirkende Forældreforeninger" (DsF) således på deres årsmøde en resolution til Folketinget, hvori de udtrykte ønsket om en gennemgribende forandring af det hjemlige børneværnsarbejde, gerne i form af en opprioritering af det forebyggende arbejde frem for flere opdragelseshjem.¹ Hertil kom ønsket om mere retsbeskyttelse af forældrene – foruden ønsket om en nyorientering på hjemmene således, at de unge fik mere fritid og blev behandlet med pædagogisk og psykologisk indsigt og oplært i et arbejde, de kunne anvende senere hen.

Og kravene blev fastholdt gennem 1940'erne, fordi mange forældre følte sig mere og mere magtesløse, idet adgangen til den enkelte sags akter om deres egne eller barnets forhold var umulig. På samme vis var oplysningerne i bestyrelsens stambøger og hustugtsprotokoller alene forbeholdt ledelsen og inspektørerne, hvorfor mange børnesagsarbejdere i årene 1940-45 begyndte at indstille sig på større forandringer, når krigen var ovre.

Måske arbejdede bestyrelsen for fredehjemmene med de små tiltag også hen imod at sikre dens egne fire hjem et godt omdømme, når situationen ændredes? Langsomt fokuseredes der således på mere fritid til beboerne, bedre arbejdsforhold og bedre uddannelse for de ansatte, mens pigerne ved at administrere selv de mindste beløb bedre ville kunne klare sig senere hen uden for fredehjemmenes mure.

I takt med den øgede kritik mistede børne- og ungeforsorgen dog megen goodwill i befolkningen. Dette skulle der gerne rettes op på, også hvis bestyrelsens fire hjem i fremtiden skulle sikre sig en andel af de kommende beboere.

Nytænkning og omvæltninger toner frem

Som sagt voksede kritikken af forsorgssystemet op gennem 1940'erne. Efterhånden debatteredes åbenlyst "samlebåndsoptagelsen", brevcensuren og de unges isolation på hjemmene. Manglen på udlært personale voksede, og mange debattører stillede sig kritiske over for "den tunge dyne" af

kristendom, som efter deres mening prægede flere hjem. Desuden havde den landsdækkende presse hidtil nærmest overset forholdene indenfor forsorgen, men billedet ændrede sig markant i årene 1947-49, da bl.a. Politiken, Information og Land og Folk skrev om flere alvorlige sager i forbindelse med den legemlige revselse og de forældede opdragelsesmetoder. Nu, skulle der i stedet gives plads til nye psykologiske og psykiatriske metoder.

På tærsklen til 1950'erne var der således lagt op til et markant opbrud indenfor børne- og ungeforsorgen, og allerede den 17. januar 1950 nedsatte daværende socialminister Strøm en kommission, der bl.a. fik til opgave at undersøge de gældende opdragelsesmetoder og anvendte hustugsregler. Strøms hurtige indgriben afslørede, at det efterhånden hastede med en modernisering, hvis ikke hjemmenes anseelse skulle lide ubodelig skade.

Generelt havde indholdet i det daglige arbejde for medarbejderne på landets institutioner langsomt udviklet sig gennem de seneste 20-30 år, ja faktisk siden oprettelsen af fredeshjemmet Østergaard i 1913. Søstrenes arbejde var i starten mest af opsynsmæssig karakter, men langsomt ændredes holdningen op gennem 1930/40-erne, hvor de pædagogiske opgaver blev opgraderet. Langsomt vandt tanken frem, at også sinken og den åndssvage var individer med rettigheder, som alle andre mennesker i samfundet. Derfor skulle arbejdet også i højere grad dreje sig om at forberede beboerne til en tilbagevenden til samfundet – f.eks. gennem en bedre omgang med pengene.

På samme vis bredte tanken sig, at beboerne ikke længere blot skulle udøve et tvangsarbejde indenfor institutionens landbrug, gartneri eller på værkstederne af hensyn til institutionens økonomi, men det skulle nu ske først og fremmest af pædagogiske hensyn. Arbejdspligt blev for flere og flere mennesker en uting, idet pligten gjorde fritiden mindre og hæmmede de unge menneskers muligheder for at gennemleve en naturlig barn- og ungdom med aktivering af den enkelte beboers egne kræfter.

Pligtarbejdet havde været midlet til at sikre de værdier, der bl.a. dækkes af ordene; orden, pligt-opfyldelse, sparsommelighed og samvittighedsfuldhed, men i takt med samfundets almindelige velferdsstigning fik pligtarbejdet en anden betydning. Den almindelige underklassedisciplinering syntes ikke længere rimelig. Den ydre afretning med betydeligt pligtarbejde, lydighed og stram, regelbundet kollektivitet, der ellers hidtil havde været så karakteristisk, skulle efterhånden blive afløst af en helt anden livsstil på institutionerne.

Pligtarbejdet begrænsedes til nogle få timer daglig, og de unge sikredes mere fritid. Problemet var imidlertid, at adskillige hjem hverken havde den nødvendige plads eller én ide om, hvad man egentlig skulle stille op med de unge, hvis ikke de lige arbejdede. Resultatet blev, at befolkningen i løbet af det næste tiår kunne begynde at opleve de nødvendige ombygninger af institutionerne, som gav mange beboere enkeltværelser frem for sovesale, bedre fritidsaktiviteter og langt hyggeligere opholdsrum end tidligere.

Den forstående, årsagssøgende pædagogik

Betænkningen fra Strøms nedsatte kommission forelå den 4. april 1952,² og dens medlemmer var ikke i tvivl. På nogle institutioner herhjemme oplevede man en vis stivhed, for lidt friskhed og glæde hos de voksne, hvilket hæmmede og gjorde beboerne ufrie. Hverdagen var ganske enkelt for stereotyp. Kommissionen savnede positive foranstaltninger og mere nutidige arbejdsformer.

Betænkningen i 1952 anvendte derfor en del plads på at beskrive de nye principper for opdragelsen – nemlig i form af den forstående, årsagssøgende pædagogik. Nok havde flere mandlige medarbejdere (de kvindelige udtalte sig dengang sjældent) siden århundredskiftet talt for en mere forstående holdning til de unge mennesker, men i praksis bevarede den enkelte institution normalt den restriktive og dømmende opdragelse. Straf blev dengang ikke opfattet som noget odiøst, men snare-

re som en legitim reaktion overfor et uartigt barn eller ungt menneske. Man tog som oftest dets adfærd som pålydende, da dets handlinger afspejlede, at det gode og det onde, viljen og drifterne altid kæmpede om magten over dets sind. Det var opdragerens/plejerens opgave at hæmme det onde og fremme det gode gennem henholdsvis straf og belønning.

Disse tanker forandredes op gennem 1930/40-erne. Den moderne pædagogik nåede frem til et ganske andet resultat, idet den baseredes på, at beboerens handlinger burde fortolkes og forstås ud fra den enkeltes psykiske konstitution. Beboerens handlinger kunne være præget af tidlige psykiske skader, der måtte klarlægges før de kunne behandles, enten pædagogisk eller terapeutisk. Fysisk straf blev derimod omfattet som uheldig for klienten, det var en hæmning af naturlige udladninger.

De nye tanker slog således igennem omkring 1950 indenfor forsorgen, godt 15 år efter, at landets første skolepsykologiske kontor begyndte dets arbejde.. (I 1934 åbnede tillige børneambulatoriet ved Rigshospitalets psykiatriske afdeling). Mange behandlere og plejere var i begyndelsen meget skeptiske overfor initiativerne, men dette ændrede sig markant gennem de næste 15 år. Psykologerne og psykiaterne stod overfor et markant gennembrud.

Børnesagsarbejderen, fra kald til profession

De nye retningslinier fordrede et bedre uddannet personale, hvis dets kompetence skulle udgå fra et kendskab til de moderne videnskabelige teorier om psykologi, psykiatri og pædagogik. Modsat tidligere kom kravet nu oppefra og udefra, da der i 1952 påbegyndtes en særlig uddannelse af landets børnesagsarbejdere.

Allerede tre år senere fordobledes studietiden, men skulle de dygtige medarbejdere tiltrækkes og bibeholdes, måtte arbejdsforholdene nødvendigvis forbedres. Det gjaldt såvel bedre boligforhold, bedre aflønning som mere fritid. Ifølge Claus Øgendahl markerede det statslige indtog på uddannelsesområdet nærmest forsorgens overgang fra kald til profession.³ Mange af de ansatte på institutionerne havde således længe opfattet sig selv som en del af en tradition med dybe rødder i den kristent prægede filantropi, der ikke mindst voksede frem gennem 1800-tallet overfor forsømte børn og unge. Den kristne etik havde længe været selve grundlaget for filantropien, og på den baggrund syntes det naturligt, at de ansatte og deres ledelser opfattede deres daglige indsats som et kald. Det var troen på, at deres gerning havde et højere mål, som på trods af en dårlig aflønning, spartanske boligforhold og minimal fritid alligevel gav mening med at leve det krævende liv blandt beboerne.

På den anden side havde kaldstanken gjort det vanskeligt for de faglige organisationer at kræve højere lønninger og bedre arbejdsforhold for disse ansatte, der også helst undgik organiseringen. Kaldstanken gik imidlertid fint i spænd med den udbredte patriarkalske ledelsesstil. Mange af lederne var godt nok frøkner som på fredehjemmene, der ofte opfattede sig som værende ”hyrder” for den lille flok, en erstatning for de forældre, beboerne var fjernet fra.

I sådanne tilfælde sad hjemmets matriarkalske leder med en betydelig ”magt” overfor sine beboere, men hun havde normalt også med en betydelig kærlighed overfor de børn og unge, der var overladt i hendes varetægt. Frøknernes arbejde var desuden meget selvstændigt, alsidigt og ansvarsfuldt, modsat havde de normalt kun små midler til rådighed. Dette gjaldt også for fredehjemmenes forstanderinder, der blot 2-3 gange om året aflagde en større beretning overfor bestyrelsen, ligesom man fra offentligt side kun blandede sig ganske lidt i det enkelte hjems drift. Afholdelsen af et årligt bestyrelsesmøde på hjemmet var almindeligt, mens statens inspektør kun dukkede op et par gange om året. Da kontrollerede han, tit ganske kort, hygiejnens standard, pasningen af skolegangen og besigtigelsen af hustugtsbogen med efterfølgende underskrift.

”Systemet” med de private initiativer, inkl. fredehjemmene, der fordrede minimal administration, var imidlertid billigt for staten. Dette er tydeligt, når blot to inspektører og en overinspektører

havde opsyn med hundredvis af institutioner, men de stadig voksende økonomiske ressourcer efter 2. Verdenskrig, og det stigende politiske krav om mere social lighed skulle ændre billedet markant. Den moderne velfærdsstat var under hastig udvikling.

På spørgsmålet om, hvad der mere specifikt satte gang i udviklingen og moderniseringen af børne- og ungeforsorgen er dog vanskelig at sige, men meget tyder ifølge Anette Faye Jacobsens undersøgelser omkring dansk børneforsorgs historie (1989) på, at der i virkeligheden var tale om et sammenspil af faktorer.

Hvor det således i længere tid var forældreforeninger uden slagkraft og autoritet, der stod bag kritikken, var det nu mere de veluddannede eksperter, der udtalte sig kritisk. Eksperterne var ikke på forhånd bundet af loyalitet med forsuren, ligesom de havde andre idealer end de ansatte, og deres vurderinger kunne ikke blot afvises som inkompetente.

Samtidig støttede en betydelig del af dagspressen de moderne opdragelsesmetoder. Denne presion fra eksperternes og pressens side vurderes af Anette Faye Jacobsen som værende en meget vigtig drivkraft bag reformprocessen, men hun gør samtidig opmærksom på, at man heller ikke bør glemme den nye generation af embedsmænd, som arbejdede for en objektivisering af forsuren. Disse embedsmænd ønskede ofte en videnskabeliggørelse af kontroltiltagene, hvilket betød en ny legitimering, der ikke baserede sig på en indiskutabel, moralsk autoritet.

Anette Faye Jacobsen konkluderer, at for børnesagsarbejderne betød den offentlige kritik først og fremmest et pres udefra. Ideologisk var standen trængt på sine opdragelsesidealere, der allerede var udhulet indefra, og ikke mindst følte arbejderne et pres på den daglige gerning. Man oplevede kravene fra forsurens ledelse om uddannelse, ekspertinddragelse mv. som mistillid. Det skabte en del utilfredshed og ofte uløselige problemer med de faciliteter, man havde på opdrageshjemmene. Men kritikken bidrog også til, at børnesagsarbejderne skærpede deres egne faglige krav, og den gav nye muligheder for at skaffe lydhørhed hos de bevilgende myndigheder. Det satte alt sammen gang i professionaliseringsbevægelsen med uddannelse og mere regulerede arbejdsforhold, som børnesagsarbejderne selv delvist havde ønsket.

Den mindre spartanske, autoritære og håndfaste behandling af børnene på hjemmene, som bl.a. kom til udtryk i 1950'ernes opdragelsesvejledninger, virker umiddelbart som et klart fremskridt, men hertil bemærker Anette Faye Jacobsen også, at kaldbevidstheden hos børnesagsarbejderne og den gradvise udvikling af en professionel behandlergruppe kan have givet børnene en mindre tryk og stabil hverdag på institutionerne med deres stadigt skiftende personale, med opdelingen i aftenhold og daghold, tillige med den ofte hurtigere udskiftning blandt børnene.

Tydelig opsplittning, regnskabets afsløringer

I årene 1949-50 berettes der fra bestyrelsens fire fredehjem om tiltagende sygdom blandt de ansatte og søstermangel. Samtidig faldt de egnede beboeres antal for flere hjems vedkommende, og pigerne optagelsespapirer viste en stærk, moralsk nedadgående tendens. Til gengæld var lønningerne stigende, hvorfor der op gennem 1950-erne meldes om gentagne drøftelser omkring plejepengenes størrelse. Tidens nye tendenser begyndte for alvor at vise sig på bestyrelsens fire hjem, der også indbyrdes begyndte at skille sig mere og mere ud fra hinanden.

Formanden J. Chr. Berthelsen trækker sig

Udfordringerne for bestyrelsen og de ansatte var i efterkrigsårene åbenlyse og krævende. Dette gjaldt også for den efterhånden aldrende formand, pastor J. Chr. Berthelsen, der valgte at fratræde posten den 1. oktober 1950, hvorefter han blev udnævnt som æresmedlem, efter 44 års trofast tjeneste.

Den dybt troende Berthelsen syntes også på dette tidspunkt at have det svært ved at forlige sig med tidens mange forandringer, ikke mindst den omtalte moralske nedadgående tendens. Som han selv bemærker i 1950: "Giften i Tidens Vejr og Vind har mærket og vildledt mange. Og Cigaretter og Biografer, Bal og Halløj er for mangfoldige af vor Tids unge bleven den slagne Vej til Nederlag og Skændsel. Og hvor er det dyrt og skæbnesvangert, naar Livets Gud og hans hellige, velsignede Bud lades ude af Betragtning, ja, haanes og hades og spottes."⁴

Bestyrelsens mangeårige næstformand, den 52-årige pastor Kai L.A. Brask var dog klar til at afløse Berthelsen som formand, en post, Brask beholdt indtil 1973, hvor han afløstes af pastor H.C. Johannesen.

Pastor Kai L.A. Brask (1898-1976), Zions Sogn i Esbjerg. Formand for fredshjemsbestyrelsen 1950-73)

Et venligt og imødekommende menenske, særdeles vellidt også uden for de indremissionske kredse. Brask deltog i fredshjemsarbejdet fra 1928, flere år som næstformand, inden han i 1950 afløste Berthelsen som formand.

Som det ellers fremgår af beretningen 1944-45 havde vor Herre ladet bestyrelsen fortsætte sin fredshjemsvirksomhed væsentlig som hidtil i det ellers så truende femte besættelsesår, blot med de besværligheder og afsavn der ramte alle danskere pga. varemanglen og dyrtiden. Tilgangen af beboere havde desuden været "rigelig", og driftsresultatet var derfor pænt, da det blev fremlagt på årsmødet den 15. august 1945 visende et samlet overskud på 69.256,48 kr., hvoraf de 50.000 kr. straks blev henlagt i byggefonden. Der blev meldt om overskud på alle fire hjem, mens formuen havde rundet 194.000 kr.. Kun tre år senere var denne imidlertid faldet til ca. 161.000 kr., for i 1950/51 at lyde på godt 121.000 kr. Der var således i efterkrigsårene tale om betydelige rokeringer i regnskaberne, forandringer, der også skulle fortsætte i årene fremover.

Årsagen var atter et sammenspil af faktorer bl.a. reduceres tilgangen af piger. Hvor de fire hjem i 1940-erne havde plads til 135 beboere (Østergaard 38, Sølund 37, Handbjerg 34 og Holmstrupgaard 26) var tallet i 1948 faldet til 131. Samtidig var der især på de jyske hjem en betydelig fra- og tilflytning. Efterkrigstidens stigende folkemangel havde medført en efterspørgsel på fredshjempigeres hjælp udenfor institutionen til forholdsvis høje lønninger, hvilket resulterede i en større udskrivning. Først i 1955 meldes igen om et nogenlunde stabilt elevtal.

I årene 1946-50 tiltog også indkøbene betragteligt af hårde hvidevarer, selv om der var tegn på en begyndende afmatning indenfor strygningen og vaskeriet for fremmede. Der var tale om dyre investeringer i vaskemaskiner, centrifuger, el-ruller og el-strygejern, ligesom hjemmene snart fik hvert sit køleskab til godt 5.000 kr. stykket.

Men den måske største ændring i regnskaberne mange konti var de stadig voksende lønudgifter. På såvel Østergaard, Sølund som Handbjerg blev der allerede i 1948-49 foretaget nye lønreguleringer, hvorefter lønnen til søsteren begyndte med 230 kr./md. for at stige til 270 kr. i det 7. ansættelsesår, mens forstanderindelønnen begyndte med 280 kr./md., for at slutte med 330 kr. i det 8. år.

Den 29. maj 1951 ændredes lønningerne på ny, idet de nu lød; søstre på 1-2. år 287,50 kr./md. stigende til 337,50 kr. i det 7. år. Forstanderinder på 1-2. år 350 kr./md., stigende til 412,50 kr. på 8. år.

Også den 1. oktober 1957 meldes om nye satser; søstre på 1-2. år 500 kr./md. stigende til 600 kr. i det 7. år. Forstanderinder på 1-2. år 675 kr./md., stigende til 800 kr. på 8. år.

I forbindelse med ovennævnte beløb skal bemærkes, at lønningerne på Østergaard, Sølund og Handbjerg, ifølge referatet fra bestyrelsesmødet den 30. maj 1956, alle lå lavere end på Holmstrupgaard.

"Opsplitningen" af bestyrelsens fredshjem i relation til Socialreformen i 1933 havde efterhånden givet åbenlyse forskelle i lønningerne. På mødet den 3. maj 1957 var lønforskellen blevet så

omfattende, at hvis der skulle betales samme løn til alle ansatte, ja, så ville det for ledelsen medføre en årlig merudgift på godt 50.000 kr. årligt.

Fredehjemmet Holmstrupgaard i Aarhusforstaden, Brabrand, gik på flere måder sine egne veje (eks.; pigernes lommepenge var her betydelig højere end på de tre øvrige hjem), og det blev snart tydeligt for enhver, at der var alvorlig forskel på, om det enkelte fredehjem samarbejdede med åndssvageforsorgen eller børneforsorgen.

Forskellene var i 1955 blevet så markante, at der på bestyrelsesmødet der 13. maj 1955 blev rettet en forespørgsel om en delvis opsplnitning af regnskabet, idet forholdene på Holmstrupgaard nu vurderedes som ganske anderledes. Kassereren havde dette år derfor forsøgt sig med en delvis udskillelse af Holmstrupgaard.

Samtlige 26 piger i Brabrand var således i 1947 anbragt af børneværnene, mens de resterende 108 kvinder på bestyrelsens andre tre hjem fordelte sig med 24 anbragt af de sociale udvalg, 10 af private og diverse foreninger, mens hele 74 var anbragt af åndssvageforsorgen. Med den fordeling var det åbenlyst, at Holmstrupgaards økonomi skilte sig væsentlig ud fra de øvrige, idet Børneforsorgens plejepenge i 1947 udgjorde 1.512 kr. årligt pr. pige, mens De jyske Åndssvageanstalter betalte 1.362 kr., men Østifternes Åndssvageanstalter blot 1.200 kr.

Umiddelbart syntes det økonomisk mest fordelagtigt for fredehjemmet at være bosiddende i hovedlandet, men sværere for Østergaard i Lille Karleby nær Roskilde. Forskellen i betalingen fra åndssvageforsorgen øst og vest for Store Bælt var mærkbar, hele 162 kr. mindre årligt pr. beboer. At modløsheden begyndte at indfinde sig blandt de ansatte i Lille Karleby føles ganske forståelig.

Gennemsnitsudgiften pr elev var markant stigende i efterkrigsårene 1945-50:⁵

1945-46	1.765,34 kr.
1946-47	2.342,39 kr.
1947-48	2.368,49 kr.
1948-49	2.441,34 kr.
1949-50	2.776,16 kr.

Modløsheden indfinder sig på Østergaard

Det var da heller ingen positiv beretning den daværende forstanderinde, frk. Karen Engholm aflagde på bestyrelsesmødet den 27. maj 1953. Det kneb efterhånden alvorligt for fredehjemmet Østergaard at tiltrække nye beboere og medhjælpere, muligvis fordi hjemmet fortsat husede så relativt mange ældre kvinder. Derfor var det også vanskeligt at holde fremmedvaskeriet i gang, og bedre blev fremtidsudsigten ikke, da formanden, pastor Brask den 29. august 1953 meddelte, at han og bestyrelsesmedlemmet Theresia Berthelsen på et møde med tillidsmænd fra Østifternes Åndssvageanstalter havde erfaret, at de ikke længere var interesseret i at anbringe piger på Østergaard.

Den manglende interesse resulterede i en længere drøftelse blandt bestyrelsens medlemmer om de særlige forhold på Østergaard, især de mange ældre piger, der i væsentlig grad betød, at åndssvagevæsenet var utilbøjelig til at anbringe sine alumner der. Således var der allerede to ledige pladser, og man blev enige om, at det var bydende nødvendigt at skaffe klarhed over, om der blandt beboerne fandtes nogle, som var egnede til at kunne anbringes udenfor hjemmet – enten i tjeneste eller familiepleje, ligesom det var vigtigt at skaffe klarhed over deres åndsevner, arbejdsevne og alder.

Den tilsynsførende overlæge, fru M.L. Dickmeiss fra Dianalund skulle i så henseende aflægge rapport, og før denne forelå, ville man ikke se videre på Østergaards fremtid. Til den tid ville man også lettere kunne tage en forhandling med overinspektøren, men enhver tanke om at overgå til statsanerkendt institution var på forhånd utænkelig. Ifølge overinspektøren var der i forvejen nok af

disse på Sjælland. Han havde derfor ikke umiddelbart nogen løsning på Østergaards problemer. Derimod foreslog fru Dickmeiss, at institutionen burde overgå til et hjem for væsentlig ældre kvinder, der bl.a. var udskrevet fra andre fredshjem og ikke egnede sig for at komme ud i det frie erhverv. Disse ældre kvinder skulle så søge invaliderente. På samme vis kunne der udgå skrivelser til kommunerne og måske præsterne, at ældre kvinder kunne modtages på Østergaard. Situationen var dog blevet så kritisk i maj 1955 for fremmedvaskens vedkommende, at en del faste kunder måtte opsiges.

Udviklingen, de stadig ældre kvinder og de manglende kunder og medarbejdere havde i oktober gjort forstanderinden så syg og modløs, at bestyrelsen drøftede muligheden for at få hjælp til hende udefra med det rent manuelle arbejde, men forstanderinden, Karen Engholm var imod tanken. Antagelig fordi hun alligevel tænkte på at trække sig fra stillingen i 1956 som 65-årig.

Sølund, afhændes til åndsvagevæsenet?

Også på Sølund gik fremmedvasken tilbage, planerne om det tilstødende anneks var henlagt, og efterhånden havde en del beboere tidligere haft ophold på Vodskov Åndssvageanstalt. Således var pigerne på Sølund efter forslag af overlæge Gunnar Wad (Vodskov) og dr. Wildenskov (Brejning) pr. 1. april 1947 gået ind under Vodskovs fororg. Og da bestyrelsen få år senere kunne berette om ledige pladser på Sølund som på Østergaard, henvendte den sig naturligvis til overlæge Wad, der i brevet af 17. februar 1950 meldte tilbage, at Vodskov for øjeblikket næppe havde egnede piger at sende til Sølund, men det kunne ændre sig med kort varsel. Wad havde yderligere forhørt sig i Brejning og Ribe, men forgæves, hvorimod han i sin privatpraksis havde tilrådet 2-3 piger en anbringelse i sinkegruppen.

Den triste udvikling gjorde, at Wad senere i en skrivelse af 7. juni 1950 direkte opfordrede bestyrelsen til at afhænde Sølund til åndssvagevæsenet, men forslaget blev forkastet, da der i nær fremtid var udsigt til at hele åndssvagevæsenet skulle samles i det såkaldte Forsorgsdirektorat, men meget bedre blev situationen ikke i første halvdel af 1950'erne. Kassereren meldte bl.a. i 1952 og 1954 om direkte underskud på Sølunds drift, ligesom han for et enkelt år udregnede underskuddet pr. Sølund-pige til 136 kr.

Der berettes tillige om nogen vanskeligheder med beboerne, hvoraf godt 20 var under 20 år, og et par stykker var desuden sendt videre til sindssygehospitalet. Parallelt hermed kæmpede Sølunds landbrug med underskud, ligesom frugthøsten, man ellers havde satset meget på, fejlede alvorligt.

”De kommer med Taarer og gaar med Taarer”

Èt er imidlertid, hvad de interne kilder afslører, noget andet er ofte, hvad den brede offentlighed erfarer. Ikke at det ”triste” nødvendigvis udelades, men dét kan nedtones alvorligt for i stedet at fokusere det mere på de positive takter.

Et eksempel herpå er Anna Margrethe Rasmussens beretning, bragt i Silkeborg Avis den 11. februar 1955, skrevet efter et besøg på fredshjemmet Sølund og en længere samtale med daværende forstanderinde frk. Olga Andersen. Frøknens havde i sin tid opgivet sin stilling i firmaet Peter Jessen for at gå ind i den krævende, men også særdeles taknemmelige opgave, først som medhjælper og i 1947 som leder af hjemmet. Til daglig havde frk. Andersen nu ansvaret for sine 37 beboere, de syv ansatte kvindelige assistenter samt den mandlige landbrugsmedhjælper.

Men oplysningerne om stedets vanskelige økonomi udelukkes nærmest, selv om frøknens ganske kort indrømmer, at det godt kunne knibe lidt, idet hver pige i årlig udgift kostede ca. 3.000 kr.,

hvoraf hjemmet forventedes selv at kunne fremskaffe en 1/3 i kraft af indtægterne fra vaskeriet, gartneriet etc. Altså lød der intet specifikt om det godt 45 tdr. land store landbrugs eller den 12 tdr. land store frugtplantages problemer. Mht. sidstnævnte bemærkes i stedet opførelsen af lagerhuset, der ifølge frk. Andersen var stort nok til at rumme 60 tons æbler, i virkeligheden en ret overdimensioneret bygning, da høsten f.eks. i 1951 lød på samlet 6 tons. Forstanderinden valgte snarere at dvæle ved det positive, måske også fordi Sølund havde så stor betydning i lokalsamfundet.

Fredehjemmet Sølund var landets næstældste. I den tidligere lystgård, Peter Sabroes og forlagsdirektør Chr. Ericksens barndomshjem, havde de 37 piger nu fundet deres hjem. Allerede skiltet derude ved vejen med den symbolske flyvende lærke over navnet Sølund mindede straks gæsterne om, at på dette hjem ville man træffe en glad flok unge piger. Ikke en flok piger, der syntes, de havde det tomt og trist, mens livet derude gled dem forbi, men en skare, der havde et hjem, hvor de blev modtaget med kærlighed og forståelse, og hvor de fik lært arbejdets glæde og kammeratskabets værdi at kende.

Frk. Andersen kunne desuden fortælle Anne Margrethe Rasmussen, at Sølunds piger kom fra alle samfundslag. Her undlader hun til gengæld at sætte tal på den enkelte samfundsgruppes størrelse. Ikke i sig selv forkert, men hidtidige undersøgelser afslører, inkl. de anvendte stambøger fra Holmstrupgaard, at langt hovedparten af fredehjemmenes beboere havde deres rødder i arbejderklassen.

Det oplyses tillige i artiklen at Sølund-pigernes alder på dette tidspunkt var mellem 16-50 år, og gennemgående lå deres IK på 65-85 (Jf. Binet og Simon; lettere åndssvage og svagt begavede sinker). At der var adskillige ældre beboere på hjemmet skyldtes, at Sølund ikke var statsanerkendt, hvorfor man ikke var forpligtet til at sende pigerne bort, når de fyldte 21 år. Dette havde medført, at bestyrelsen beholdt mange af beboerne til de kom langt op i årene.

De fleste piger kom fra hjem, hvor der herskede ulykkelige forhold. I enkelte tilfælde havde forældrene selv ønsket barnet anbragt på fredehjemmet, men hovedsagelig skete anbringelsen via Børneværnet eller anden offentlig myndighed. Derefter blev de indlogeret så længe ledelsen selv fandt det rigtigst at beholde dem. Her er det tydeligt, at frk. Andersen fremhæver fredehjemmets selvstændighed. Efter pigernes fyldte 21 år kunne man imidlertid ikke beholde dem mod deres vilje, men mange ønskede også i virkeligheden at blive boende på Sølund.

Netop beskrivelsen af klienternes store tilfredshed med forholdene på institutionen er hovedsagen i frk. Andersens udtalelser. Nok ikke overraskende i betragtning af, at fredehjemsvirksomheden var ret så privat drevet og derfor afhængig af sit gode rygte. Desuden spillede Sølund, som allerede nævnt, en ikke ubetydelig rolle i lokalsamfundet.

På spørgsmålet om de fleste beboere alligevel ikke glædede sig til at rejse fra institutionen, var det let for interviewer Anna Margrethe Rasmussen at se, hvordan forstanderinden havde ventet på dette spørgsmål, idet hun blot smilte, og det samme gjorde de to tilstedeværende hjælpere, Emma og Aase. Det var tydeligt, at de havde hørt spørgsmålet før, hvorefter forstanderinden bemærkede: ”Jeg kan bedst udtrykke det saadan, at de kommer med Taarer og gaar med Taarer. De fleste er kedde af det, naar de kommer her – og de fleste længes tilbage hertil, naar de forlader os enten for at komme i Arbejde andet Sted eller for at komme hos en Familie. Mange har vi maattet følge langt ud ad Vejen for at hjælpe dem over Afskeden.”

Men skete det ikke, at nogen alligevel rømmede? Jo, frk. Andersen måtte indrømme, at det var hændt enkelte gange, men altid inden for få dage efter ankomsten. Når de havde været på hjemmet en tid, forsøgte de aldrig – ikke fra Sølund i hvert fald! Det skete mere, når pigerne var hjemme på ferie. Desuden havde man aldrig aflåste døre på hjemmet, og klokkesystemet havde for øvrigt ikke virket i årevis. Man efterlevede i stedet princippet: Ville beboeren ikke være der frivilligt, måtte vedkommende hellere flytte. Olga Andersen havde den klare opfattelse, at jo mere man strammede

tøjlerne, jo mere protest affødte det. Man ville gerne, at beboerne havde det så frit som muligt, og desuden var det sjældent, at nogen skuffede de ansattes tillid.

Der var dog få undtagelser, således havde man en beboer: ”for en Tid siden, som sprang ud ad Vinduet, skønt Døren ikke var laaset. Hun slog Ryggen saa slemt, at hun maatte ligge en hel Sommer paa Sygehuset.” Pigen kom ikke tilbage til Sølund, men man fik siden at vide, at hun havde forsøgt det samme andre steder, og hun erklærede, at hun ville gentage det, hvis lejligheden bød sig.

I dette tilfælde var det ikke lykkedes personalet at komme i ordentlig kontakt med den unge, men andre gange lykkes det bedre. Som da en lille, urolig 16-årig pige var ankommet til hjemmet, med hvem man havde svært ved at komme nogen vegne. Her anvendtes et nyt pædagogisk tiltag med stor succes. Indkøbet og overdragelsen af et gedekid havde fået pigen til at blomstre op i omsorgen for dyret, hvorfor hjemmet havde anskaffet både hunde, katte og andre kæledyr, hvorpå forstanderinden tilføjede: ”Vi nænner ikke at skille os af med vore Husdyr, naar vi har dem fra smaa. Med Grisene maa vi dog gøre Undtagelse. Dem spiser vi, naar de er store nok til det Brug!”

Der blev i starten af 1955 generelt fokuseret meget på den enkelte beboers ønsker. Det var tydeligt, at beskæftigelsen ikke længere blot var et spørgsmål om indtjening, men mere et led i den enkelte beboers udvikling og uddannelse. Allerede ved ankomsten blev den nye pige spurgt, hvad hun helst ville: ”Vi spørger dem, hvad de kan tænke sig at arbejde med, og de faar Lov at følge deres Lyst.” Mange ville gerne i gartneriet, og i køkkenet befandt de fleste sig godt, især var de glade for at bage.

Pigerne skulle i det hele taget ikke være længe på Sølund, før de klarede sig godt. Det var ganske enkelt blevet en fornøjelse at se, hvordan de tog fat med liv og lyst, når de mærkede, at der ikke blev stillet større krav til dem, end de kunne honorere. I øvrigt var pigerne usædvanlig hjælpsomme og søde overfor hinanden. Der kunne selvfølgelig opstå gnidninger som i ethvert hjem, men større disciplinære vanskeligheder havde man ikke. Kammeratskabet var godt, og omsorgen for hinanden var til stede. Bl.a. glædede det forstanderinden meget at se, hvordan de alle så smukt tog sig af en kammerat, der med en rygskade var kørestolsbruger. Beboerne ligefrem kappedes om at hjælpe hende.

Artiklen giver tillige flere gode eksempler på, hvordan hjemmet hastigt havde ”åbnet” sig op for omverdenen ved midten af 1950’erne. Stedets trofaste ven, kredslæge Maxgaard Nielsen i Silkeborg gav nu hvert år hver enkelt pige en julegave, og havde man råd, skete det, at alle tog en tur i biografen, eller det hændte, at alle blev inviteret til f.eks. en generalforestilling på en komedie. Desuden tog flinke silkeborgensere hvert år alle med ud på en længere køretur i omegnen, ligesom det var en oplevelse for alle, når Sølunds gymnastikhold gav opvisning i forsamlingsbygningen, Sønderport i Silkeborg.

Jo, frk. Andersen var tilfreds: ”Folk forstår mere og mere det arbejde, vi gør her, og det glæder os meget.” Større åbenhed, større forståelse, større tilfredshed, og hun så gerne åbenheden til omverdenen øget yderligere, dels ved anskaffelsen af en bil, ikke noget prangende køretøj, blot en lille varevogn på sorte plader, dels gennem anskaffelsen af mere læsestof – gerne mange bøger. Det var tydeligt, at tidens nye tanker havde holdt deres indtog på Sølund. På samme måde blev der efterhånden lagt mere vægt på den teoretiske indlæring. Dette skete endnu ikke med ansættelsen af faste lærerkrafter, men gennem aftenundervisningen. Timerne blev ledet af den lokale lærerinde fra Gød-vad. Og de nye tanker og undervisningen syntes at bære frugt, idet frk. Andersen tilfreds kan afslutte samtalen med ordene: ”Vi synes i det hele taget, de bliver dygtige i den Tid, de er her.”

Interviewet havde nu afsløret, at biograffure og ”halløj” ikke altid var den slagne vej til nederlag og skændsel, som udtalt af pastor Berthelsen blot fem år tidligere.⁵

Afholdelsen af konfirmationer og bryllupper blev efterhånden ikke ualmindeligt på fredehjemmene. F.eks. afholdt Sølund bryllup for en ung forældreløs pige i 1955. Pigen havde haft sine ungdomsår på hjemmet, og siden havde man holdt kontakten med beboeren, der nu ønskede hjælp. Efter brylluppet skulle den nygifte pige på husholdningsskole. Opholdet betalte hun selv, skønt hun kun var 23 år. Hun havde 2.000 kr. på sparekassebogen, hvilket var noget af en præstation.

Arbejde; ikke en indtægt, mere en uddannelse

Indkøbet af elrulle, centrifuge og ny vaskemaskine på Handbjerg fik heller ikke hér fremmedvaske-riet til at blomstre i efterkrigsårene. Økonomisk set blev situationen på hjemmet ret så problematisk, da regnskaberne viste underskud bl.a. i 1953-54. De hidtidige indtægtskilder fra vaskeriet og væve-riet svigtede, hvor indtægten dette år kun beløb sig til hhv. 5.435 og 714 kr. Bestyrelsen mente, det burde have været væsentlig mere. Desuden var systuens indtjening på 3.145 kr. forholdsvis lille set i forhold til tidligere, især når man tog i betragtning, at otte piger daglig var beskæftiget på stuen fra morgen til aften.

For tiden var systuen frk. Sørensens domæne, men i bestyrelsen var der bred enighed om, at det ikke længere var rationelt at holde stuen i gang alene af hensyn til frk. Sørensen – der tilmed havde svært ved at omgås sine kollegaer. Systuen skulle i stedet nedlægges, hvorfor hjemmet ikke længere skulle modtage nye ordrer, men sørge for at afslutte dem, man allerede havde.

Her er i virkeligheden tale om et væsentligt vendepunkt i hjemmenes historie. Bestyrelsesfor- manden, pastor Kai Brask gjorde således i maj 1954 opmærksom på, at fredehjemmenes indtje- ningsmuligheder (gartneri, landbrug, vaskeri, strygning, sy- og kniplearbejde) vanskeligt kunne holdes på det nuværende stade. Fra primært at have været en betydelig indtægtskilde, skulle arbej- det på hjemmene fremover mere være et led i pigernes uddannelse.

Handbjergs nedadgående indtjening havde dog vist sig katastrofal allerede i slutningen af 1952, da kasseren opgjorde årets underskud pr. Handbjerg-pige til 468 kr. – over tre gange mere end de tidligere 136 kr. for Sølund. Fremskaffelsen af de manglende penge måtte fremover søges dels gen- nem vedvarende forhandlinger med de jyske åndssvageanstalter, dels en forhøjelse af plejepengene, hvilket især betød gentagne kontakter til anstalten i Ribe, idet dens afdelingslæge Frida Lassen hav- de været tilsynsførende læge for Handbjerg siden 1944.

De økonomiske problemer synes dog ikke umiddelbart at have haft den store indflydelse på stemningen blandt de ansatte og beboerne. På bestyrelsesmødet den 27. maj 1953 kan den daværen- de forstanderinde frk. Christa Strand Christensen således melde om et roligt år på hjemmet. Pigerne havde været rolige og tilfredse, og det samme gjorde sig gældende året efter. Endnu gik det daglige arbejde stille og godt, kun havde en enkelt pige været rømmet for siden at sendes til anstalten i Ri- be.

Hensigtsmæssighed og hygge på Handbjerg

Forstanderindens udsagn om de rolige dage på hjemmet understøttes af hendes næsten samtidige samtale med Skive Folkeblad. Alene artiklens overskrift: ”Hensigtsmæssighed og hygge – skønt og harmonisk forenet” afspejler situationen på Handbjerg Fredehjem anno 1950. Udefra var stedet til- talende for den besøgende, som det lå der, lige ud til vejen ikke langt fra jernbanestationen. Det samme måtte siges om det indre. Den udsendte rapporter bemærkede hurtigt den pinlige renlighed overalt, men snart opdagede vedkommende også, at pigerne her havde fået et hjem, hvor hyggen spillede en afgørende rolle i hverdagslivet. Alt var harmonisk og smukt indrettet, og hensigtsmæs- sigheden havde ikke taget livet af det menneskelige.

Besøget var nok til at gæsten kunne konstatere, at pigerne befandt sig godt i disse omgivelser sammen med deres dygtige og hjælpsomme ”lærerinder” og den forstående leder, forstanderinden Christa Strand Christensen, der var sit ansvar bevidst.

Handbjerg Fredehjem var åbnet i november 1926 med 18 beboere. Tallet var nu 34, hvoraf de fleste var mellem 14-21 år, enkelte var ældre. Antallet af hjælpere var fem, foruden flere svejtsiske studerende. Ingen piger blev udskrevet før de var 18 år, undtagen i enkelte tilfælde, hvor deres hjem atter var klar til at tage sig af den unge pige.

På spørgsmålet, hvori den daglige undervisning af de svagt begavede elever bestod, kunne Christa Strand fortælle, at for tiden var der kun tale om praktisk arbejde indenfor husgerningen. Den teoretiske undervisning havde beboerne endnu ikke - der fandtes heller ingen lærebøger på området. Derimod lærte man de unge at synge og dyrke gymnastik.

Forstanderinden måtte tillige indrømme, at der fra de ansattes side krævedes en god portion tålmodighed, men det var man jo indstillet på, inden man påtog sig opgaven. Almindeligvis var beboerne da også flinke og rare, humøret kunne dog svinge betydeligt - en dag tilfreds, den næste dag utilfreds. Men, som Christa Strand tilføjede: ”Mon dette kun gjaldt de unge piger? Stort set var alle dog fyldt med livsglæde, og humøret plejede at være godt.

At der åbenbart herskede stor harmoni på Handbjerg Fredehjem kom også frem, da hun fortalte, at der i de to år hun hidtil havde været på hjemmet kun var sket en enkelt rømning. Der var dengang tale om en absolut impulsiv handling fra pigens side, som havde sovet ude i skoven om natten, for af egen fri vilje at vende tilbage næste morgen. Hvorfor hun var rømmet, vidste hun ikke - men utilfreds havde hun ikke været!

Forstanderinden undgik imidlertid ikke spørgsmålet: Hvordan klarede man hjemmets drift? Her lød svaret, at det offentlige gav plejpenge til hver pige. Hertil kom høstofrene og gaverne gennem Missionen, men det var ikke nær nok, så man måtte arbejde for fremmede dels på vaskeriet, den endnu eksisterende systue og vævestue. Der var for gæsten ingen antydning af de vanskelige økonomiske forhold på hjemmet. Økonomien forblev et meget internt anliggende.

Beskrivelse af 1. salen (1950): Det, der for gæsten på Handbjerg Fredehjem mest mindede om, at det var en institution, var den lange gang på 1. sal, hvor pigerne boede. Gangen strakte sig fra den ene ende af bygningen til den anden. Værelserne var ellers hyggelige og tiltalende, bedre end gennemsnittet af pigeværelser i datidens landbrug, og eleverne pyntede selv op på værelserne med deres personlige ejendele.

Beskrivelse af stueetagen (1950): I stueetagen var der bl.a. en smukt indrettet opholds- og dagligstue foruden de lokaler, hvor arbejdet blev udført. Fredehjemmet var rummeligt og havde en god gymnastiksal, som mange landsbyskoler dengang ville misunde.

Handbjerg Fredehjem (1950): Til sommerbrug var der et badehus ved stranden, og i øvrigt var der ofte lejlighed til lange traveture. Således havde 25 piger en Langfredag travet 15 km. i omegnen.

Holmstrupgaard, ofte belastende forhold

Som en følge af Socialreformen i 1933 med ”specialiseringen” af fredehjemmene, var Holmstrupgaards 14-17-årige piger i modsætning til beboerne på bestyrelsens tre øvrige hjem alene visiteret af Børneforsorgen jf. § 157 i ”Lov om offentlig Forsorg”.

Forstanderinden, frk. Karen Munk, havde ledet hjemmet siden starten i 1928, men måtte i 1937 trække sig tilbage, psykisk belastet af byrderne og det store ansvar, hvorpå lærerinden Ingrid Moustgaard afløste. Frk. Moustgaard var ifølge kilderne både bydende og krævende, ikke særlig praktisk anlagt, men til gengæld havde hun et vindende væsen. Pigerne var glade for deres plejemor, men heller ikke hun sparede sig selv, og i 1943 valgte Inger Moustgaard at rejse til det etable-

rede fredshjem i Sønderborg. Livet på Holmstrupgaard havde således under krigen været særdeles krævende for de ansatte. Økonomien var trang, der var pladsmangel, og problemerne forværredes af de såkaldte ”tyskerpigens” tilstedeværelse. Forstanderindens trængsler fortsatte imidlertid i Sønderborg med tyskernes overtagelse af hjemmet og den følgende evakuering til Bramming.

Også Holmstrupgaards tredje forstanderinde, frk. Christa Aakjær f. Andersen (1943-58) var lærerinde. Hun blev gift med en lærer fra Brabrand, og parret boede siden med deres to børn meget trangt på fredshjemmet i en toværelses lejlighed på blot 37 m². Det blev kendetegnende for årene under frk. Aakjærs ledelse, at ønsket om en gennemgribende renovering tiltog i styrke. Der blev rigtignok udført adskillige bygningsændringer indtil midten af 1900-tallet. Herom vidner endnu tegningerne over tørverum, grisesti, hestestald, hønseri og dueslag, men tanken om at få hovedbygningen renoveret trængte sig på. Det fortælles, at den stakkels arkitekt måtte aflægge godt 40 besøg på stedet, endda uden at få sit honorar udbetalt, indtil manglende materialebevillinger satte en foreløbig stopper for planerne.⁶

De ansatte måtte således endnu en tid nøjes med de ret kummerlige personaleforhold, som så mange andre af datidens institutionsmedarbejdere. Hvor slemt det stod til på Holmstrupgaard afslører en vurdering foretaget i 1958 af Direktoratet for Børne- og Ungeforsorgen i forbindelse med en landsdækkende institutionsundersøgelse. Trods betydelige mangler placeredes Holmstrupgaard i midtergruppen, hvilket i virkeligheden betød, at forholdene andre steder var betydeligt værre.

Der manglede især en decideret skolestue, et skolekøkken og gymnastiksal. Elevværelserne beskrives som værende gammeldags møblerede uden håndvask, men alligevel hyggelige. Alle værelserne lå ud til den lange og mørke gang. De sanitære forhold var dårlige, og medarbejdernes egne værelser lå ”klemte inde” på elevgangen. Kun to ansatte havde efter direktoratets skøn egnede værelser, og stedets fjerde forstanderinde, Christa Stands (1958-79), egen lille bolig fordelte sig endda på to etager. De syv ansatte måtte tillige dele toilet- og vaskerum med eleverne, ligesom et ringe kælderrum fungerede som hobbyrum, hvilket ikke kunne accepteres.

Men selv om pladsen var trang gik livet sin gang på Holmstrupgaard, det være sig i 1936 som i 1958, ifølge de eksisterende skemaer. Den teoretiske undervisning spiller dog hér, hvor hjemmet er nært knyttet til Børneforsorgen, en større rolle end på bestyrelsen tre øvrige hjem, men selv om udsvingene i hverdagens timeplan gennem 20 år er mindre, er der alligevel åbenlyse udsving.

Livet afspejler sig i hjemmets dagsplaner

I den fremsendte undervisningsplan, dateret september 1936 til Overinspektionen for Børneforsorgen fortælles bl.a., hvordan Holmstrupgaards daværende 20 piger i alderen 14-17 år (21 år) ved praktisk arbejde blev opdelt i fire hold omfattende enten rengørings – eller køkkentjenesten, arbejdet i gartneriet eller vaskeriet, mens de mht. skoleundervisningen opdeltes i to klasser.

Skolegangen foregik i de syv måneder fra september til april indeholdende fagene; dansk, skrivning, regning, håndarbejde, sang og gymnastik. Den daglige undervisning i 1936 strakte sig over ca. tre timer daglig fra mandag til fredag, mens de praktiske gøremål optog 5½-6 timer dagligt.

Dagsplan 1936: 6,³⁰ – 21,³⁰	
6, ³⁰	Kaldes op
6, ³⁰ -7, ⁰⁰	Påklædning, sengeredning
7, ⁰⁰ -7, ³⁰	Praktisk arbejde
7, ³⁰ -8, ¹⁵	Morgenmad, andagt
8, ¹⁵ -9, ³⁰	Praktisk arbejde
9, ³⁰ -9, ⁴⁵	Frokost
9, ⁴⁵ -12, ⁰⁰	Praktisk arbejde
12, ⁰⁰ -12, ³⁰	Middag
12, ³⁰ -14, ⁰⁰	Praktisk arbejde
14, ⁰⁰ -15, ⁰⁰	Skoletime
15, ⁰⁰ -15, ³⁰	Kaffe
15, ³⁰ -16, ³⁰	<u>Fritime</u>
16, ³⁰ -18, ³⁰	Skoletimer
18, ³⁰ -19, ⁰⁰	Aftensmad
19, ⁰⁰ -20, ³⁰	Fritid
21, ³⁰	Aftensang

Den indlagte fritime om eftermiddagen skulle tilbringes som hviletid på værelserne. Derimod var aftenerne forbeholdt fællesskabet i opholdsstuen. Her var der tid til læsning, sang og håndarbejde altid under opsyn af en voksen, idet pigerne beskrives som både vanskelige og særprægede. De skulle normalt hjælpes til den bedste anvendelse af fritiden. Mens skolegangen i ugens fem første dage optog 15 timer, var lørdagen helt skolefri. I stedet afholdtes ”store badedag”, ligesom pigerne havde flere praktiske gøremål, da alle forberedte helligdagens komme. Først efter aftensmaden kl. 19 kunne eleverne normalt holde fri og trække sig tilbage til deres værelser. Således foregik livet fra mandag til lørdag på institutionen, mens livet ”udenfor” hovedsagelig var forbeholdt søndagene med kirkegang (frivillig), udflugter, leg og forskellig underholdning.

I et par manuskripter, det ældste fra 1938, fortæller daværende forstanderinde frk. Ingrid Moustgaard, at især boldspillet og de lange traveture var populære, ligesom man denne sommer havde været otte dage ved Saxild Strand.

Dagsplanen fra 1936 kan i dag synes både lang og krævende for de unge 14-19-årige piger, der ellers kun havde få muligheder for at kunne trække sig en stund helt tilbage fra fællesskabet. Og det viser sig, at havde overinspektionen ikke grebet ind, så havde muligheden for privatliv i virkeligheden været næsten udelukket. Således havde daværende inspektør i Børneforsorgen, frk. Gregersen i 1936 forud kommenteret en anden fremsendt plan, hvor man fra Holmstrupgaards side havde udformet arbejdsdagene således, at pigerne slet ingen fritid havde haft mellem 6,³⁰ – 18, ligesom der efter aftensmaden to gange ugentlig blev arrangeret gymnastikundervisning, en aften var på forhånd forbeholdt KFUK, en aften skulle gå med strømpestopning, mens den femte aften var tilegnet sang.

Stod det således til fredshjemmet selv, var dagene altid fuldt skemalagte. Hertil mente overinspektionen, at det alligevel var en for stærk belastning for de unge piger, også selv om man tog i betragtning, at arbejdstempoet blev afpasset efter de unges ringere evner. I stedet foreslog overinspektionen altså muligheden for at eleverne benyttede værelserne en kortere stund midt på dagen. Resultatet blev indførelsen af fritimen 15,³⁰-16,³⁰. Dog gik overinspektionen ud fra, at opholdet på værelserne i sommertiden blev væsentlig mindre, når vejret tillod ophold i det fri, ligesom aftenerne burde tilbringes i fællesskab med bl.a. højtlesning - og ikke mindst ved samtaler med de voksne.

Umiddelbart havde meget ikke ændret sig 22 år senere – i 1958. Hverdagene på Holmstrupgaard begyndte fortsat med vækningen kl. 6,³⁰, derefter ventede den kolde dusche, selv om pigerne gerne ville snyde udenom. Klokkeren otte spiste pigerne morgenmad, hvorpå skole- og arbejdsdagen be-

gyndte og fortsatte indtil kl. 18, kun afbrudt af spise- og kaffepauserne kl. 12-13,³⁰ og 15,⁴⁵. Efter aftensmaden stod det imidlertid frit for den enkelte beboer at lave forskellige aktiviteter bl.a. håndarbejde indtil kl. 22, hvor det var sengetid.

Samtidig var lørdagen fortsat forbeholdt den grundige rengøring overalt på institutionen for at fortsætte med den personlige hygiejne efter kl. 17, hvor det varme bad ventede, og pigerne herefter frit kunne vælge om de ville tilbringe resten af dagen på værelserne eller tilbringe tiden sammen nede i opholdsstuen, men muligheden for den enkelte pige at trække sig lidt tilbage og være uden det direkte opsyn var nu større efter dagens arbejde end i 1936, hvor også aftenerne på forhånd var planlagte med nye gøremål. Tendensen til større frihed bemærkes samtidig med, at betækningsrummet på Holmstrupgaard blev afskaffet, og de hidtidige klokker på pigernes værelser blev taget ned på foranledning af forstanderinden frk. Strand. Lyden af klokker, der skulle markere pigens evt. bortgang fra hjemmet, ophørte. Dørene var nu åbne, og selv om antallet af rømninger til tider var stigende, forblev dørene åbne.

Mht. det praktiske arbejde var beboerne i 1958 stadig opdelt i de fire hold, der tog sig af hhv. rengøringen, køkkenarbejdet, haven og vaskeriet. Den enkelte pige tilbragte fire måneder på hvert hold for derefter at være klar til at bestride et job udenfor Holmstrupgaards beskyttende mure. Der var som regel tale om husligt arbejde, men altid med bopæl på fredshjemmet.

Princip; den positive afventende holdning

Om dagligdagen på Holmstrupgaard i slutningen af 1950'erne kunne forstanderinden, frk. Christa Strand supplere i forbindelse med et interview til bladet "Holmen" i 1984. Set med hendes øjne var det ganske almindelige piger, som ankom til institutionen af mange forskellige årsager. Nogle kunne måske ikke enes med forældrene, andre manglede måske støtte hjemmefra, men en del havde fået en ganske ringe skolegang. Ikke så få mennesker havde stadig den meget forkerte opfattelse, at hvis barnet ikke havde lært at læse og skrive i de første klasser, så kunne vedkommende heller ikke lære det senere. Altså var barnet en "sinke" og blev placeret på klassens bagerste række. Her kunne vedkommende så bare sidde for sig selv og skrive i en bog, og den ulykkelige fik en yderst mangelfuld undervisning.

Forstanderinden fik ved samme lejlighed mulighed for at fortælle om sin egen dagligdag på Holmstrupgaard. Hun var således fyldt 41 år, da hun startede på stedet i 1958 efter i en årrække at have været leder på fredshjemmet i Handbjerg. I virkeligheden var hendes arbejdsdag i længde meget lig pigernes – fra 6,³⁰ morgen til godt 21,³⁰ aften. Hun havde haft en ugentlig eftermiddag fri, men ellers deltog hun, så længe hun havde kræfterne, i al slags arbejde; det være sig rengøring, vævning, undervisning foruden de nødvendige vagter. Der havde været tale om lange og krævende dage, men på den måde opnåede hun at have et godt kendskab til både beboere og medarbejdere.

På et direkte spørgsmål: "Hvordan var dit forhold til eleverne?", svarer Christa Strand efter en mindre pause: "Mit forhold til dem... ja, nogle havde tillid til mig, og andre ønskede mig ti mil væk. Men tit var det i virkeligheden de sidst nævnte, jeg til sidst fik det tætteste forhold til, for bag konflikter ligger ofte et kontaktforsøg." Hvorefter Christa Strand supplerer: "Mit princip var, at man altid skulle have en positiv afventende holdning til eleverne. Forstået på den måde, at man altid skulle have tillid til dem, tro på dem, tro at de kunne og ville noget – indtil man oplevede noget andet. Når eleverne startede herude, skulle de have chancen for at starte på en frisk – både i forhold til deres baggrund og i forhold til forældrenes forventninger til dem."

Under sit virke på Holmstrupgaard havde hun desuden lagt megen vægt på, at de unge piger altid sagde sandheden. Uærlighed havde hun svært ved at acceptere. Om forholdet mellem de unge og de ansatte kunne hun ellers fortælle, at tonen mellem parterne efterhånden blev mere og mere

uformel. Hvor beboerne i 1950'erne havde tiltalt hende og personalet med "De" eller "Frøken", blev det senere til "Du", eller pigerne foretrak snarere at anvende de ansattes fornavne.

Storhedstiden; den større synliggørelse

Moderniseringen af forsorgen efter 1960

Nedlæggelsen af betækningsrummet, klokkernes afskaffelse og den større opmærksomhed omkring pigernes fritid er tydelige tegn på, at tidens nye pædagogiske tanker også indfandt sig på fredshjemmet Holmstrupgaard.

Op gennem 1950-erne var der således løbende sket ændringer på børne- og ungdomsforsorgens område. Hvor man tidligere havde opfattet problembørnene som syndige, vanrøgtede og kriminelle, opfattede efterhånden flere og flere borgere børnene og de unge som individuelle og måske psykisk syge mennesker, hvor adskillige havde behov for psykologisk/psykiatrisk ekspertbistand for at kunne helbredes eller bringes på ret køl.

Som Christa Strand bemærkede, kom pigerne på Holmstrupgaard af mange forskellige årsager, heriblandt den manglende støtte hjemmefra og problemer med forældrene, hvorfor Børneforsorgsloven af 1958 også lagde op til både en større differentiering af institutionerne og en større vægtning af egentlige behandlingshjem. Børneforsorgen blev efterhånden mere anset som værende et familiepolitisk anliggende, hvilket var et synspunkt, der også i høj grad kom til udtryk i loven af 1964 med dens tilbud om støtte og rådgivning af familierne. Ved midten af 1960-erne blev der således lagt op til forebyggelse med udstrakte hjælpeforanstaltninger til både børn og forældre. Målet var, at landets problembørn i langt højere grad end tidligere skulle kunne forblive i deres hjem, og for at fremme processen indførtes familievejledningen, ligesom der blev ansat et antal pædagogisk-psykologiske konsulenter.

Børneværn og institutioner havde nu pligt til at samarbejde med forældrene til de børn, der blev fjernet. Samtidig fik forældrene mulighed for at indgå i en forhandling om varigheden af fjernelserne. Dette var i sig selv et afgørende brud med det tidligere synspunkt, at barnet burde fjernes fra hjemmet "til det havde hjulpet", den tidsubestemte faktor, ligesom det var en hidtil uset erkendelse af forældrenes betydning for barnet – mange gange på trods af de problemer, der havde ført til fjernelserne.

Hertil bemærker Anette Faye Jacobsen (1989), at man med 1958-lovens vedtagelse helt havde opgivet at opbygge et alternativt hjem for de fjernede børn, da man var gået bort fra en generel stempling af forældrene som uduelige opdragere. I stedet var det meningen, at forsorgen skulle fremstå som et tilbud for problemfyldte familier og ikke som en tvangsforanstaltning.

Anette Faye Jacobsen angiver i den forbindelse flere grunde til, at moderniseringen af forsorgen virkelig satte i gang omkring 1960. Det var ikke længere forældreforeninger uden slagkraft og autoritet i ryggen, der førte an, men veluddannede eksperter, navnlig psykiatere og socialrådgivere, der havde fået indblik i forsorgens arbejde, og som nu offentligt kritiserede den traditionelle pædagogik.

Men hovedårsagen til forsorgens modernisering tilskrives, at en stor del af både den liberale og socialdemokratiske orienterede presse nu også støttede de mere moderne opdragelsestanker, der vandt fodfæste i takt med, at de samfundsmæssige ressourcer var stigende, og det politiske krav om lighed voksede. Store dele af befolkningen ville ikke længere finde sig i at blive behandlet som et

proletariat. Ikke engang børn fra arbejderklassens laveste lag ville man byde dette. Det kunne ikke forsvares i den velfærdsstat, som var under opbygning.

Hertil kom den nye generation af embedsmænd, der arbejdede for en objektivisering af hele forsorgen. Disse embedsmænd ønskede en videnskabeliggørelse af kontroltiltagene, og det betød en ny legitimering, der ikke længere baserede sig på en indiskutabel moralsk autoritet.

For de ansatte i forsorgen betød den offentlige kritik et stigende pres udefra på den daglige gerning. Nogle ansatte oplevede kravene om mere uddannelse og inddragelsen af eksperter som mistilid til deres virke. Dette affødte utilfredshed, men kritikken betød også, at mange medarbejdere skærpede deres egne faglige krav, ligesom kritikken øgede chancen for at skabe mere lydhørhed hos de bevilgende myndigheder.

Den mindre spartanske, autoritære og håndfaste behandling af børnene og de unge, som det bl.a. kommer til udtryk i opdragelsesvejledningerne gennem 1950'erne virker da også umiddelbart som et klart fremskridt, men hertil minder Anette Faye Jacobsen os om, at udviklingen også kan være uheldig. Den tidligere så udbredte kaldsbevidsthed blandt medarbejderne, der ikke mindst var til stede på bestyrelsens fredshjem, og den gradvise udvikling af en professionel behandlergruppe kan have givet beboerne en mindre tryk og stabil hverdag på institutionerne med stadigt skiftende personale, aftenhold, daghold og kantinemad.

Hertil kom en hurtigere udskiftning blandt beboerne, men som sagt øgedes forsogets muligheder for at skaffe lydhørhed hos de bevilgende myndigheder, og ifølge Claus Øgendahl¹ oplevede åndssvageforsoget sin storhedstid i 1960'erne. Aldrig før havde åndssvageforsoget fået så mange midler stillet til rådighed, aldrig før skete der så mange nyskabelser over så kort en periode, og aldrig tidligere havde man set en så markant bevidsthedsændring.

Tresserne blev årtiet, hvor de åndssvage billedlig talt igen blev synlige i hverdagen. Gennem mange årtier havde man fortsat med at samle landets åndssvage på anstalter beliggende i passende afstand fra større byer. De åndssvage var blevet meget isoleret af hensyn til deres eget bedste. Sådan forlød det ofte, men i virkeligheden skete isoleringen primært af hensyn til samfundet og de såkaldte normale borgere.

De åndssvage skulle nu i stedet integreres i samfundet efter årtiers "glemsel". Tiden var kommet, hvor et voldsomt nybyggeri blev sat i gang, og nye boformer udvikledes i håb om at kunne fremme integrationen. Denne "normaliseringsproces" indebar tillige en større kontakt mellem kønnene.

To forskellige holdninger til økonomien

Moderniseringen og omlægningen tonede hurtigt frem i bestyrelsens mødereferater. Allerede på årsmødet den 7. juli 1958 drøftede man planen om indretningen af en bygning ved Holmstrupgaards vestre ende med plads til et såkaldt "industrilokale" og to lejligheder på 1. sal. Industrilokalet øgede mulighederne for pigernes arbejde med mindre "samleopgaver" for interesserede firmaer. Dette skete på bekostning af det hidtidige arbejde i landbrug og have, men tidens nye tanker betød også, at uenigheden mellem fredshjemmenes bestyrelse og åndssvageforsoget atter blussede op.

Det ses tydeligt i referatet fra besøget på Vodskov den 25. august 1958. Bestyrelsen var inviteret til Vodskov af overlæge Wad, og næsten alle i bestyrelsen deltog. Efter en rundvisning på anstalten begyndte forhandlingerne, idet Wad fortsat ville være interesseret i anbringelsen af pigerne på Sølund, hvilket i så fald skulle ske efter samråd med ham og bestyrelsen.

Hertil valgte bestyrelsen ikke at svare endegyldigt på mødet. I stedet tog man sagen op til diskussion senere på Sømmandshjemmet i Ålborg, hvor man blev enige om ikke at gøre nogen ændring i den sædvanlige praksis, hvor det alene var bestyrelsen, der var bestemmende mht. anbringelsen.

På Vodskov-mødet havde overlæge Wad desuden gjort gældende, at det antageligt ville være af interesse, om der som noget nyt på Sølund kunne ansættes en køkkenskolelærerinde og etableres et skolekøkken. Der ville formodentlig også blive tale om ansættelse af flere medhjælpere, ligesom det var dejligt, hvis der kom bedre og mere moderne møbler i dagligstuen. Forslagene ville naturligvis kræve bygningsmæssige udvidelser, men overlægen mente, at de udgifter som fredshjemmet påtog sig ved at gennemføre planen, måtte åndssvageforsorgen dække jf. de tildelte større ressourcer fra statens side. Således måtte forsorgen også kunne dække udgiften til skolekøkkenets lærerinde, mens det, måske ment som et plaster på såret, måtte være bestyrelsens ret at vælge og antage denne lærerinde.

Bestyrelsen var ikke direkte imod de nye toner fra overlægen, men de privatdrevne fredshjem havde umiddelbart en ganske anderledes holdning til økonomien. Billigere alternativer var ikke ukendte fra hverdagen, og derfor blev sagen indgående diskuteret. Fandtes der en anden og billigere løsning? Den bygningsmæssige udvidelse kunne måske ske i samklang med opførelsen af en ny gymnastiksal? Måske kunne pigerne sammen med en lærerinde benytte skolekøkkenet i Gødvad? Måske kunne kommunens ansatte lærerinde også klare hele undervisningen af pigerne fra Sølund? Forstanderinden, frk. Olga Andersen skulle i hvert fald undersøge mulighederne.

Allerede i slutningen af 1958 var fredshjemmenes økonomi imidlertid blevet så trykket i det jyske, at man ansøgte det jyske åndssvagevæsen om en forhøjelse af elevbetalingen, gerne til 4.700 kr. årlig pr. beboer. Betalingsspørgsmålet var endnu ikke afgjort sidst i juli måned 1960. Derimod var økonomien betydelig forværret, og kassereren måtte den 27. juni meddele ledelsen, at regnskabet viste et minus på godt 53.000 kr., hvorved kapitalen var svundet ind til ca. 33.000 kr.

Mange måneder fulgte nu præget af lange og besværlige forhandlinger om betalingen med åndssvageforsorgen, alt imens der blev sparet. Større reparationsarbejder blev udskudt. Alle besparelser, store som små, var velkomne. Bestyrelsen blev på årsmødet den 23. juni 1961 således orienteret om følgende mulighed: Vaskemaskinen på Østergård i Lille Karleby krævede en dyrere og bedre olie, som følge deraf brugte man også denne olie til varmeanlægget, idet der til begge dele blev taget olie fra den samme tank. Men ved benyttelsen af separate tanke og dermed indkøb af den billigere olie til varmeanlægget kunne spares 3-4 kr. pr. liter.

At økonomien var i centrum, synes kun naturlig. Resultatet af forespørgslen om højere plejehjælp lod vente på sig, og da bestyrelsen samtidig modtog meddelelsen om, at omlægningen af hele åndssvageforsorgen betød et farvel til samarbejdet med såvel Vodskov som Ribe stod spørgsmålet tilbage, hvorledes arbejdet på dette område kom til at forme sig i fremtiden. Meget var på dette tidspunkt usikkert.

Først i april 1962 nåede man frem til en ordning af hele betalingsspørgsmålet. Forhandlingerne endte med, at forsorgen fremover betalte de ønskede 4.700 kr. årligt til hver beboer samt 600 kr. til lomme penge. Men samtidig havde omlægningen medført, at Østergaard nu blev tilknyttet Forsorgscentret for Nordsjælland, mens Sølund og Handbjerg tilknyttedes Forsorgscentret for Midtjylland. Spørgsmålet om de kommende tilsynsførende psykiatriske læger var dog stadig ikke afklaret.

Fokus på uddannelse og boligforhold

Netop i disse uvisse tider, præget af omlægninger og moderniseringer omtaler forstanderinden på Holmstrupgaard, frk. Christa Strand overfor sin bestyrelse pastor Haldor Halds (tilknyttet Kirkens Korshær) forslag om, at landets forskellige foreninger, som arbejdede på kristelig grund for bl.a. børn og unge, skulle forsøge at opnå et samarbejde. Formanden, pastor Brasck lovede ved samme lejlighed at sætte sig i forbindelse med kollegaen, idet bestyrelsen var meget interesseret i, at tanken blev realiseret. For som pastor Brasck sagde i sin beretning til årsmødet på Holmstrupgaard den 2.

juni 1964, virkede tidens krav og forandringer også ind på fredehjemmene. Måske var man ikke nået så langt endnu, men det skulle nok vise sig, det blot var begyndelsen til flere ændrede forhold på hjemmene.

Det gjaldt vedr. en kortere arbejdstid, og interessen for de ansattes uddannelse var stadig stigende. F.eks. gennemførte frk. Rigmor Madsen, tilknyttet fredehjemmet i Handbjerg, allerede i 1961/62 en ti måneders børneforsorgsuddannelse, hvilken var af et omfang, der havde været ganske utænkelig tidligere.

Fortaleren for mere uddannelse til personalet var så absolut bestyrelsesmedlemmet, Theresia Berthelsen, J. Chr. Berthelsens datter, der i slutningen af 1964 talte varmt for at afholde kurser til de ansatte. Hun opfordrede bl.a. de fire forstanderinder til at komme med forslag til kursusemner, og det viste sig hurtigt, der var emner nok at tage fat på. Ved samme lejlighed udtalte pastor Brask, at kurser for de ansatte gerne måtte være obligatoriske fremover, og snart kunne personalet med bestyrelsens accept søge optagelse på forsorgens skoler.

På samme måde blev der på Theresia Berthelsens initiativ afholdt det første fælleskursus på Sølund for forstanderinder og ansatte, hvilket var til alles glæde og tilfredshed, og søgningen var siden hen god til disse kurser. Snart var tilslutningen endda så stor, at det blev nødvendigt at tage hotelpladser i brug for at huse deltagerne.

Også de ansattes boligforhold stod overfor store forandringer. Personalet krævede bedre faciliteter, og tilførtes hjemmene ikke mere nybyggeri, medførte det en reducere i antallet af beboere. Færre piger betød færre plejepenge, og dårlig økonomi ville blive følgen, som det f.eks. var tilfældet for Sølund i regnskabsåret 1964-65. Sølund modtog således ikke plejepenge for de pladser, der var reserveret åndssvageforsorgen, hvis pladserne ikke var belagt med elever. Men ellers forsøgte man ihærdigt på alle de fire fredehjem at få en lille lejlighed etableret til hver medarbejder, om end dette til tider skete under beskedne former, som på Sølund, hvor en mindre medarbejderbolig endog blev indrettet i frugthuset.

Sagens centrale ord:

”At ville og virke”

Onsdag d. 18. september 1963 kunne man på Østergaard fejre hjemmets 50 års jubilæum. Forinden havde dagbladet, Roskilde Tidende i en længere artikel fortalt sine læsere om hjemmets historie, bestyrelsens aktuelle sammensætning og programmet for festdagen. Dette skete under overskriften, ”Danmarks første fredehjem i Ll. Karleby fylder 50 år.”² Fredehjemmet havde gennem de 50 år oplært og dygtiggjort pigerne til det arbejde, som passede den enkelte, og mange var siden rejst ud i pladser forskellige steder, mens andre havde fået deres hjem på enten selve Østergaard eller i det tilstødende annek. Beboernes alder strakte sig i øjeblikket fra 20 til 70 år, og deres daglige gerning bestod i husførelse, havearbejde, håndarbejde og vævning, ligesom et vaskeri og strygeri fortsat var tilknyttet stedet.

Fire forstanderinder havde indtil nu ledet Østergaard; frk. Louise Jørgensen i årene 1913-15, frk. Marie Jørgensen, 1915-32, frk. Karen Engholm 1932-58, mens den fjerde, tidl. hospitalsmissionær frk. Edele Myltoft først var tiltrådt for fem år siden. Altså blev det frk. Myltoft, der på denne festdag fra tidlig morgen til sen aften måtte tage imod gaverne, blomsterne og telegrammerne.

Beboerne var i dagens anledning fritaget for deres almindelige pligter. I stedet var de blevet festens midtpunkt, beskrevet som ”fødselsdagsbørn i fineste puds”. Desuden så man mange af hjemmets tidligere beboere, der nu enten var gift eller i job. Alle havde de givet et bidrag, og købt den fineste porcelænsfigur til hjemmet. Blandt dagens gæster var tillige adskillige af hjemmets mest trofaste støtter, heriblandt mejeristen H.P. Pedersen i Lille Karleby, lærerinden frk. Bruun fra Roskilde og lærer J. Madsen fra Fjenneslev. Madsen havde tidligere giftet sig med medhjælperen frk.

Risager. Dog fortalte han selv, at han kun opnåede $\frac{3}{4}$ af fruens unge hjerte, den sidste $\frac{1}{4}$ forblev altid på Østergaard, men han havde siden fået denne $\frac{1}{4}$ af de øvrige beboere på Østergaard.

Da det blev aften, gik alle til festgudstjenesten i Lyndby Kirke. Her sagde pastor Kaj Brasck bl.a. i sin prædiken: ”Med denne festgudstjeneste vil vi give udtryk for, at fredshjemssagens arbejde er Guds riges arbejde i forbindelse med vor kirke, og tilknytningen til kirken må også vise sig i det daglige arbejde”, og Brasck bemærkede, ”I realiteten havde hele fredshjemmet krævet to ord: ”At ville og at virke.” Pionererne, såvel Asschenfeldt-Hansen som Thora Esche havde i sin tid både villet og virket, men dette skulle også være en hilsen til både tidligere, nuværende og fremtidige medarbejdere.

Til ”ville og virke” knyttede sig også to andre ord, ”knurre” og ”betænkelighed”, idet pastoren fortsatte: ”Disse to ting møder vi hos hver enkelt af os, og der har været betænkeligheder blandt de første i fredshjemssagens arbejde. Men det er mismod, der tit fører til de to sidste ting, og gid vi må have det klare sigte i vort eget liv og virke, at vi har tillid til Gud, så vi kan ville og virke uden at knurre og få betænkeligheder.”

At fredshjemmet Østergaard husede adskillige ældre, svagelige beboere betød selvfølgelig, at indtægterne fra vaskeriet og strygeriet dalede markant. Man måtte pga. den svagere arbejdskraft opgive en del kunder, men da mange omkostninger samtidig steg, blev spørgsmålet om Østergaards fremtid allerede aktuelt i 1965. Dette var blot få år efter jubilæet, og spørgsmålet blev ikke uventet stillet på bestyrelsesmødet i Århus den 4. oktober. Var det mere ”betimeligt” at opretholde Østergaard alene som et hjem for gamle mennesker? Medlemmerne blev foreløbig enige om at aflægge Ebberødgaard et besøg for dér at drøfte med forsorgen om udnyttelsen af Østergaard, for så vidt en sådan drøftelse måtte have interesse. Det fremgår senere, at Ebberødgaard gerne så en fortsættelse af samarbejdet, men skulle Østergaard opretholdes, måtte tidens krav naturligvis opfyldes.

Derfor besøgte bestyrelsesmedlemmerne frk. Theresia Berthelsen og H.C. Johannesen hjemmet Østergaard den 12. marts 1966. Sammen med forstanderinden, frk. Edele Myltoft, og medarbejderne skulle de drøfte Østergaards fremtidige arbejdsform og se på indretningen af nye medhjælperlejligheder. Bestyrelsens holdning var klar. Hvordan end Østergaards fremtid som institution ville forme sig på længere sigt, så ville det under alle omstændigheder være nødvendigt med gode boligforhold for personalet, men hovedbygningens 1. sal var på dette tidspunkt i en sådan miserabel tilstand, at det ikke kunne betale sig at foretage kostbare ændringer. Snarere trængte overetagen til en komplet ombygning. Ledelsen var derfor indstillet på så hurtigt som muligt at få opført en eller to separate funktionærboliger på Østergaards grund. Det var samtidig planen at nedlægge vaskeriet, og den sidste vask blev afviklet først i juni måned 1966.

Tidens nye strømninger havde for alvor indfundet sig på landets ældste fredshjem, Østergaard, og i kølvandet på indvielsen af de nye medarbejderboliger indførtes en ny nattevagtordning, honoreret med 15. kr. pr. nattevagt. Alle deltog i ordningen undtagen forstanderinden, ligesom de ansatte fremover skulle betale for kost og logi ifølge åndssvageforsorgens tariffer.

Sølund; skiftet fra pige- til drengehjem

Sølunds landbrug blev tillige nedlagt. Avlsbestyrer Evald Nielsen blev opsagt pr. 1. november 1963, hvorefter alt blev solgt – dyr, maskiner etc. Desuden var der planer om salg eller udlejning af visse dele af jorden, og allerede omkring årsskiftet 1961-62 havde Silkeborg Kommune meldt sig som mulig køber af godt 25.000 m² beliggende mellem ringvejen og søen. Da arealet ikke blev anvendt af Sølund, havde bestyrelsen på dette tidspunkt intet imod et salg, og en pris på 2-3 kr. pr. m² ansås som passende. Men Silkeborg Kommune var ikke den eneste, der viste interesse for Sølunds jorder. Også direktør Holger Horsten i direktoratet havde øje for mulighederne på stedet, idet han

under et møde med pastor Brask den 6. november foreslog opførelsen af et behandlingshjem for neurotiske børn på det ledige areal, der var ideelt beliggende i forhold til storbyen Århus. Sølund kunne i så fald bevares, mens det nye behandlingshjem skulle sortere under fredeshjemmenes bestyrelse i lighed med Holmstrupgaard.

Theresia Berthelsen orienterede nærmere om projektet på bestyrelsesmødet den 24. november, hvilket medførte en længere debat. Sølund skulle i så fald afsætte godt 11 td. land, mens staten opførte behandlingshjemmet. Der rådede dog allerede fra starten en vis skepsis overfor planen, hvorefter bestyrelsen valgte at besøge et tilsvarende hjem, idet de fleste bestyrelsesmedlemmer var helt ukendte med arbejdet omkring de neurotiske børn. Desuden ville man få meget lidt at gøre med behandlingshjemmets daglige indretning, drift og ledelse. Pastor Brasck var dog noget betænkelig ved det ekstra arbejde, og kunne det gå an at lægge navn til en hel anden art hjem?

Nedlæggelsen af landbruget og det mulige jordsalg skal tillige ses i lyset af, at tanken om bygningen af et nyt Sølund med såvel ny hovedbygning, gymnastiksal og skolekøkken vandt stadig mere sympati. Byggeriet skulle foregå etapevis, idet både sal og køkken opførtes først, mens den gamle hovedbygning stadig var i brug.

Omkring midten af 1960-erne var behovet for pighjem imidlertid aftagende, og flere pighjem stod overfor en lukning. Som grund nævnes bl.a. de bedre beskæftigelsesmuligheder for de unge kvinder ved monteringsarbejdet i industrien. Derimod steg behovet for flere drengehjem. Tendensen mærkedes også på fredeshjemmene. Pigernes antal på Sølund i 1967 var svundet ind til syv mod 37 i 1959, og situationen blev bestemt ikke bedre, da åndssvageforsorgscentret Hald Ege opsagde samarbejdet med Sølund pr. 1. april 1966, hvilket naturligvis affødte en længere debat i bestyrelsen om fredshjemmens fremtid i almindelighed og Sølunds i særdeleshed.

”Noget” skulle sættes i stedet og gerne hurtigt. Skulle man blot fortsætte driften som hidtil og håbe på 10-12 piger parallelt med, at der skete afskedigelser blandt de ansatte? Eller, skulle man som H.C. Johannessen foreslog begynde at tænke på opførelsen af et decideret plejehjem for ældre medborgere på Sølunds jorder? Tilskuddene til etablering af disse plejehjem var meget store og behovet for plejeadsler særdeles påtrængende. Bestyrelsen blev dog enige om foreløbig at afvente kommunegrænsernes udvidelse.

Da Hald Ege således havde opsagt samarbejdet, valgte bestyrelsen i stedet at begynde forhandlingerne med Børne- og Ungdomsforsorgens direktør Holger Horsten ikke om behandlingshjemmet for neurotiske børn, men snarere om etableringen af et fredshjem kun for drenge. De indledende forhandlinger blev overladt til frk. Theresia Berthelsen og pastor H.C. Johannessen, og på mødet den 26. januar 1966 var Holger Horsten da heller ikke afvisende overfor tanken om at gøre Sølund til et hjem for store drenge, hvad der netop var behov for.

Det, der tiltalte direktør Holger Horsten, var den omstændighed, at der med Sølund fremstod en bygning, som hurtigt kunne tages i brug til drengene. Der var dog ikke mulighed for en bevilling til oprettelsen før tidligst den 1. april 1967, men godkendelsen af planen skulle foreligge inden august 1966.

Direktøren lod derpå spørgsmålet om Sølunds anvendelse som skolehjem gå til udtalelse hos flere sagkyndige medarbejdere inkl. inspektør Rohde, som derefter igen ville drøfte sagen med pastor Johannessen.

Forhandlingerne endte med skrivelsen af 21. april 1966 ang. Sølunds fremtid og evt. overgang til direktoratet. Dette var nu indstillet på at overtage Sølund som fredshjem for store drenge fra den 1. april 1967. Der var tale om en midlertidig anvendelse af hjemmet, indtil det viste sig muligt at planlægge Sølunds fremtidige anvendelse på længere sigt. Indtil videre ville bestyrelsen derfor forsøge at holde Sølund ”i gang” med de få piger, man havde boende. Forstanderinden frk. Olga Andersen var villig til at lede hjemmet på denne måde sammen med tre medhjælpere, indtil hendes opsigelse

trådte i kraft pr. 1. april 1967, hvorefter forstander Helge Augustesen og frue ville tage over og lede drengehjemmet fremover.

Store ændringer, men målet det samme

I januar 1967 kunne pigerne og personalet på Sølund således afholde hjemmets sidste årsfest, der normalt samlede godt 500 mennesker³, men denne sidste gang blev det alene til en aftenfest, hvor pastor Brask orienterede de forsamlede om hjemmets drift i den nærmeste fremtid. Ellers plejede man hér som på bestyrelsens øvrige hjem at holde fest både eftermiddag og aften og i forbindelse hermed afholde tombolaen og udstillingen omkring de syede og vævede arbejder.

Hartvigsen, hjemmets tidligere forstander, og grosserer Rich. Lyng fra Silkeborg benyttede lejligheden til at mindes de mange udflugter og gode minder gennem årene. Pastor Møller Rasmussen var enig, han ville savne pigernes kirkegang, men udtrykte tillige en vis skepsis overfor tidens nye tanker. Pastoren havde således altid fundet det bedst, mens håndens arbejde var med i spillet på Sølund. Det var ikke fordi, han ikke agtede kundskaber, men han mente alligevel, at arbejdet i vaske- og gartneriet og på vævestuen var sundt for sjæl og krop. Der var imidlertid kommet nye love, og dem måtte man naturligvis rette sig efter.⁴

Hidtil havde bestyrelsen haft fire ”piger”, det var nu ifølge Brask aktuelt at få en ”dreng”, selv om man naturligvis ikke helt vidste, hvordan drengene var, men de var vel, som drenge var flest.⁵ Desuden regnede alle med, at ordningen kun var midlertidig, idet de kommende 20 elever, alle fra fredeshjemmet Grøngrøft ved Gråsten, kun skulle opholde sig på Sølund, indtil erhvervsskolen i Sønderborg var færdig.

Efter den 1. april 1967 ankom hurtigt de første 14 drenge, der alle var fjernet hjemmefra af Børneværnet for at give dem bedre muligheder for en sund udvikling.⁶ På dette tidspunkt mente det nye forstanderpar Augustesen, at de formentlig ville møde en del skepsis fra naboerne, som jo normalt kendte til Sølund-pigernes ualmindelige stille liv. Drengene var jo nok en smule vildere? Det var dog parrets håb, at den lokale skepsis ville ændre sig, ganske som det havde været tilfældet i Gelsted på Fyn, hvor Augustesens arbejdede på et lignende hjem. Forholdet til naboerne var hér blevet væsentlig bedre efter at naboerne inviterede elever på kaffe om søndagen. Den øgede integration i samfundet var således et nøgleord i tiden.

Foreløbig rådede man dog kun over begrænsede beskæftigelsesmuligheder for drengene. Der var frugtplantagen, som trængte til en kærlig hånd efter flere års forsømmelse, men det var jo begrænset, hvor varieret, dette arbejde kunne blive. Derfor skulle man hurtigst muligt i gang med ombygning og indretningen af flere værksteder, da bevillingerne var stillet i udsigt. En eller anden produktion skulle sættes i gang, da formålet med drengenes ophold primært var at forbedre deres muligheder i erhvervslivet, gerne med jobs i det nærliggende industrikvarter. Der skulle i det hele taget gerne skabes et tillidsforhold til den lokale befolkning for at give de unge mænd en så normal tilværelse som mulig.

Allerede i foråret 1968 tydede alt dog på, at Sølund atter ville stå tomt efter den 15. marts 1969. Eleverne skulle atter returnere til Sønderjylland, men meget havde nået at forandre sig efter at Augustesens overtog ledelsen. Dette fremgår bl.a. af en artikel i Silkeborg Avis den 23. marts 1968, efter at avisen også var til stede ved parrets tiltrædelse året før. Således lød det bl.a.: ”Det er om muligt endnu mere tiltalende indenfor murene end udenfor. Store lyse rum, kønne møbler og den smukkeste tænkelige udsigt over skov og sø.”⁷ Men selvom omgivelserne var dejlige, var det ikke pga. dem, at Sølund var et dejligt sted. Nej, det skyldtes nok så meget, at det var lykkedes at få halvdelen af drengene, hele ti stykker, ind på forskellige virksomheder i nabolaget.

Således var tre produktionsafdelinger blevet etableret. I snedkeriet/træværkstedet arbejdede de unge med diverse bestillinger på emballage, gartneridriften skulle snart i gang efter vinteren, hvorimod der var pæn travlhed på cementstøberiet med fremstillingen af fliser og sokkelsten.

Stedets beskæftigelsestilbud havde dermed ændret sig markant efter pigerne, men målet var bibeholdt; at træne de unge mennesker op til en deltagelse i erhvervslivet, og var der endelig ledige stunder, var der altid det løbende oprydningsarbejde på Sølunds skovarealer.

Men også fritidsaktiviteterne havde ændret sig. Syningen og højtlesningen måtte vige for bil-lard, miniracerbane, bordtennis og bobspil, ligesom den større "åbenhed" havde medført, at en del af drengene efterhånden var blevet medlemmer af byens ungdomsklubber.

Rytmen på drengehjemmet, anno 1969

Der var som sagt tale om en midlertidig løsning med indflytningen af drengene, men meget ændrede sig, da det hurtigt stod klart, at behovet for Sølunds indsats stadig eksisterede også i årene fremover. Driften skulle fortsætte som hidtil, og den ministerielle godkendelse forelå allerede i november 1968, og inden længe boede en snes 16-21 årige drenge konstant på Sølund foruden et par stykker på værelser ude i byen direkte under opsyn af hjemmets ledelse.

At tallet 20 var konstant betød imidlertid ikke, at det var de samme 20, der blev der fra det 16. til det 21. år. Som Helge Augustesen forklarede til den udsendte Dorte Køhler fra Silkeborg Avis (den 31. januar 1969) var det en af Sølunds hovedopgaver at få de unge sendt af sted igen så hurtigt som muligt, så snart, man skønnede, de unge mænd kunne klare sig ude i samfundet. Dertil fik forstanderparret hjælp fra syv medarbejdere, tre værkstedsledere, to lærere og to udlærte børneforsorgspædagoger.

Det var ganske enkelt almindelig omgang med andre mennesker, de unge skulle vænnes til og ikke et fortløbende institutionsliv. De unge skulle atter tilpasse sig det samfund, de i første omgang var kørt fast i. Enkelte var således småkriminelle, men langt hovedparten havde hjemlige problemer, hvilket var årsag til anbringelsen, hvortil Augustesen tilføjede: "Fordægthed og hemmelighedskræmmeri er en af de mest effektive stimulanser for folks fantasiudfoldelser. Og det er ofte de mindre rare – for ikke at sige de negative – af slagsen, der lettest finder grobund. Et eksempel er børne- og ungdomsforsorgens institutioner. Hvem får vel associationer i retning af noget paradisisk, når man tænker på dem? Ingen vistnok. Snarere tværtimod – Begge dele er lige forkert. Derfor må offentlighed om institutionerne være i forsorgens interesse. Og derfor er kontakt udadtil af væsentlig betydning for arbejdet."

Under interviewet fortæller Augustesen tillige om forløbet af drengenes ophold på stedet. Kort efter en ny elevs ankomst fik denne således normalt mulighed for at prøve kræfter på Sølunds tre værksteder. Underviserne kunne på den måde hurtigt få indsigt i elevens evner og interesser, hvilket var til stor hjælp, når de senere skulle søge beskæftigelse i erhvervslivet. Arbejdet på stedets værksteder var lagt således til rette, at der var beskæftigelsesmuligheder for alle, og der var sørget for afsætning af de færdige produkter.

For tiden blev de unge aflønnet med 2,50 kr. i timen, hvoraf halvdelen gik til kost, logi, læge og sygekasse. Samtidig blev 16 kr. ugentlig henlagt til beklædning, mens endnu et beløb blev fratrukket til weekendrejser, som måtte foretages, når midlerne var til stede. Resten var deciderede lommepenge, bl.a. til biografbilletter, hvortil forstanderen fortalte, at i fritiden havde drengene virkelig fri, når ellers de aftalte tider blev overholdt.

Om rytmen på drengehjemmet anno 1969 fortalte Augustesen desuden, at halvdelen af eleverne normalt arbejdede hjemme, mens resten var ude på de lokale arbejdspladser, efter de hjemme havde vænnet sig til den almindelige arbejdsrytme. Arbejdsgiverne henvendte sig ofte igen, når de mang-

lede arbejdskraft, derimod kneb det med arbejdspladserne i landbruget. De var vanskeligere at støve op, men som Augustesen tilføjede: ”Naturligvis må man ikke være blind for, at et sådant arrangement kræver gensidig varsomhed og forståelse. Den kendsgerning taget i betragtning, at hovedparten af drengene har tilbragt en stor del af deres liv på børnehjem og lign., kan givetvis forårsage et lidt anderledes syn på mange ting.”

Den teoretiske skoleundervisning var dog ikke glemt, idet de hjemmearbejdende unge havde fri fra værkstederne om onsdagen. Herved fik de i fællesskab ekstra kundskaber samt et pænt indblik i orienteringsfagene, mens man på ugens øvrige hverdage, ind imellem arbejdstimerne, lagde mere vægt på den individuelle undervisning i elementære fag.

Derimod var forstanderen mindre tilfreds med elevernes aktuelle boligforhold. Nok havde alle elever stadig eget værelse, men de var ikke spændende, de var snarere gamle og kedelige. Derfor havde de unge fået frihed til at indrette dem, ”lige så tosset de ville”, hvilket for flere værelses vedkommende havde resulteret i både sjove og spændende indretninger.

Elevernes domæne var 1.-salen, og det var Augustesens store ønske, at denne snart kunne restaureres, ganske som en ordentlig sportsplads stadig manglede, da den bestemt ”ville være en pædagogisk god foranstaltning.”

Handbjerg, også her ses forandringer

Efter beskrivelsen af forholdene på Østergaard og Sølund vendes opmærksomheden atter tilbage til livet på fredshjemmet i Handbjerg. Hér fratrådte frk. Jensen forstanderjobbet d. 1. november 1959, men fortsatte som medhjælper, hvorefter pladsen stod ledig i fire måneder indtil frk. Rigmor Madsen overtog ledelsen den 1. marts 1960 - for at besidde stillingen til 1970.

Frk. Madsen oplevede hurtigt hjemmets trykkede økonomi og dermed også de mange og seje forhandlinger med åndssvageforsorgen om betalingen, alt imens hun arbejdede ihærdigt på at forbedre medarbejdernes forhold. F.eks. fik hun selv i foråret 1963 adgang til eget toilet og køkken. Men 1960-erne bød tillige på omlægningen af arbejdsforholdene, idet der fremover ville blive lagt mere vægt på oplæring frem for økonomisk udbytte.

Åndssvageforsorgen (Hald Ege) kunne ved midten af 1960-erne disponere over 16 pladser på Handbjerg, men i 1968 var kun ti belagt. Dette i sig selv havde ingen direkte konsekvenser for hjemmet, idet Hald Ege under alle omstændigheder betalte for samtlige 16 pladser, men det skabte en alvorlig utryghed. Fredshjemmet havde ikke garanti for, om åndssvageforsorgen nu også var interesseret i at fortsætte samarbejdet, når forsorgen ikke benyttede de betalte pladser.

Rigmor Christensen ligger da heller ikke senere skjul på, at det ikke altid var lige let, at have både elever fra åndssvageforsorgen og børneværnet boende under samme tag, da der var en ret så forskellig behandling fra de to interessers side. De unge under åndssvageforsorgen havde på en måde langt friere forhold end børneværnets elever. Forskellen resulterede bl.a. i mange rømninger. Problemet var desuden, at åndssvageforsorgens unge for en dels vedkommende var intelligensmæssigt for ringe i forhold til hjemmets uddannelsesformål og uddannelsesplan, ligesom deres ophold på Handbjerg Fredshjem gennemgående var alt for kort.

De fremkomne oplysninger under samtalerne med Rigmor Christensen, i dag bosiddende i Holstebro, og Karen Halkjær i Vinderup kunne fint suppleres med Rigmor Christensens tidligere artikel ”En ”fredet” periode i livet” (1998). Derved lykkedes det at uddybe bestyrelsesprotokollens oplysninger yderligere omkring livet på Handbjerg i 1960’erne.

Karen Halkjær havde inden sin tiltrædelse på Handbjerg Fredshjem (1961-67) været ansat som ufaglært arbejder på Færchs Tobaksfabrik i Holstebro for i 1961 at påtage sig jobbet som medhjælper på Handbjerg, i en periode som fast tilknyttet stedets vaskeri, mens Rigmor Christensens vej til

lederposten havde derimod været præget af et ophold på Haslev Udvidede Højskole (HUH), herunder undervisning i kjolesyning og gymnastik, samt en tilknytning til Grevinde Danners Stiftelse, Jægerspris Slot og Den sociale Højskole i hovedstaden.

Hertil bemærker Rigmor Christensen, at hendes forgænger, frk. Strand var meget åben for tidens nye tanker, bl.a. omkring de ansattes bedre uddannelse. Det var en linje, hun kun ønskede at fortsætte på hjemmet, og derfor sås der hurtigt flere udlærte medhjælpere på Handbjerg f.eks. fra HUH - netop med syning og gymnastik "i bagagen". Disse færdigheder var vigtige for hjemmets beboere, hvortil hun kort tilføjer, at også hun kom fra et IM.-præget hjem, men uden nogen stram form for opdragelse. Hun oplevede desuden hurtigt efter sin tiltrædelse, at tiltaleformen "De" blev erstattet med "Du". Betænkingsrummet blev heller aldrig benyttet i hendes tid på hjemmet, men snarere forandredes det med tiden til et opbevaringsrum. Lussinger blev heller aldrig uddelt. Alligevel forsikrer den tidligere forstanderinde os om, at hun dengang godt kunne optræde bestemt overfor de unge beboere.

Fredehjemmet, stadig trygt og godt

Da Rigmor Christensen tiltrådte i 1960 havde fredehjemmet i Handbjerg 36 beboere – et tal, der blev væsentlig reduceret senere hen. Som hun forklarer, fungerede fredehjemmet i denne periode nærmest som en husholdningsskole, hvor pigerne blev oplært i almindelig madlavning, syning og efterhånden også i flere hobbybetonede fag. Hertil kom en voksende skoleundervisning, idet to af omegnens lærere to gange ugentlig underviste på hjemmet. Desuden havde fredehjemmet stadig sin vaskerivirksomhed baseret på fremmedvask foruden de ni væve stående på vævestuen.

Beboernes manglende selvtillid skulle styrkes ikke mindst gennem bedre skolekundskaber. Pigerne havde lidt adskillige nederlag ved altid at opleve, at de ingenting kunne, fortæller den tidligere forstanderinde. Men først og fremmest var Handbjerg et godt og trygt hjem for alle. Det gav et helt specielt sammenhold, når man hver dag boede og spiste sammen – "og ingen af os ønskede det dengang anderledes."

Under samtalen husker de to tidligere ansatte atter tilbage til starten af 1960'erne. Minderne er mange, bl.a. da frisøren en dag kom sammen med hele sit personale fra Holstebro medbringende tørrehjelme og andre remedier. En salon blev i hast "opbygget", og snart var pigernes "kasserollefrisurer" en saga blot. Alle fik sat håret efter eget ønske, og snart var det ikke længere muligt at se forskel på de ansatte og beboerne. De lokale kunne ikke længere på frisøren se, hvor pigen kom fra, ganske som pigernes tøj blev mere moderne.

Således lærte de ansatte dem selv at sy deres tøj, ligesom de hjalp den enkelte beboer med tøjindkøb. I den forbindelse erindrer de begge, hvordan flere tøjforretninger havde en vis evne til at "pådatte" pigen de ældre modeller. Dette var ikke usædvanligt. Klæder og sko betalte beboerne imidlertid ikke selv, det var snarere op til forstanderinden, at fordele midlerne retfærdigt. Derimod modtog beboerne lommepenge - i starten 10-15 kr. siden 50-60 kr. om måneden. Selvfølgelig drog mange så hurtigt til Brugsen med penge på lommen, men flere lærte også at spare op via et udviklet kuvertsystem.

Sammen med pigernes ydre forandring, bemærkedes også en begyndende tristhed hos dem overfor navnet "fredehjem". For dem, som nok for mange andre gennem tiden, lød navnet "underligt", og det var svært at forklare andre brugen af ordet. Nej, så hellere "husholdningsskole", det vidste alle, hvad var.

Handbjerg Fredehjem blev lokalt altid opfattet som et kristent hjem nær knyttet til egnens indre missionske samfund og det stedlige missionshus. Dette skete på trods af, at flere piger udeblev fra missionsmøder og gudstjenester. Det stod således enhver frit for, om man ville deltage, hvortil

Rigmor Christensen bemærker, at Missionen aldrig blandede sig i livet på hjemmet. Alligevel frygtede den lokale læge, dr. Berehnt, enhver form for indoktrinering af beboerne, men han støttede fuldt ud hjemmets arbejde.

Under samtalen bliver forholdet til åndssvageforsorgen naturligvis berørt. Forsorgen blandede sig efter de tidligere ansattes mening mere end godt var i løbet af 1960'erne. Begge husker således tydeligt dagen, når intelligenstestene skulle foretages. Pigerne vidste på forhånd, hvad der skulle ske. De fornemmede udmærket testenes afgørende betydning for deres liv fremover.

Også de andre ansatte og arbejdstiden erindredes. Karen Halkjær fortæller således levende om tiden i vaskeriet. Der var dengang tale om mange faste kunder, heriblandt flere store gårdmænd. Hun husker fortsat indleveringsstedet i Vinderup, hvor det indleverede tøj blev afhentet, men betalingen dækkede efterhånden kun omkostningerne. Overskuddet svandt ind, for det meste gik til vaskpulver!

Pigerne blev tillige rokeret rundt. Nogle hjalp til i vaskeriet, mens andre gjorde rent, de arbejdede i haven, kokkererede, syede eller vævede. Normalt hjalp flere Karen Halkjær med rulningen og strygningen. Der stod pigerne så i lange rækker, alle var de travlt beskæftigede.

I forbindelse med syningen fremvises eksempler på pigernes arbejder. Fine vævede duge, viskestykker og ikke mindst de bestilte, møjsommeligt udførte hulsømsarbejder. De ældre "søstre" med deres hvide forklæder følte sig altid lidt mere end det øvrige personale, men især én søster, havde en udbredt forkærlighed for hulsømsarbejdet, hvorfor hjemmets dygtigste sypiger blev "sorteret fra". Dermed undgik disse piger det hårde slid i køkkenet, på vaskeriet eller i haven. Fingrene skulle skånes, men til gengæld krævede hulsømsarbejdet en anselig tålmodighed og koncentration gennem den lange arbejdsdag.

Handbjerg Fredehjem 40 år, 1966

Festdagen begyndte med gudstjeneste i Handbjerg Kirke, hvorunder hjemmets fane, overdraget af Danmarkssamfundet året før, blev båret ind i kirken. Derpå talte pastor Johannessen ud fra 1. Kor. 3,9: "Guds medarbejdere er vi alle overfor hinanden i hverdagen livet igennem". Tilbage på hjemmet spiste alle middag i gymnastiksalen, hvorefter de mange udstillede elevarbejder i systuen vandt gæsternes interesse. Derimod var aftenens komsammen henlagt til Ryde Sognekård. Her talte pastor Brasck til de næsten 260 gæster, mens alle senere hyggede sig med kaffe og det tilrettelagte lotteri. Pastor Krogh sluttede dagen med nogle få ord og ønskede alle godnat.

Handbjerg Fredehjem, julen 1969: Lærer Erik Olesen

"Selv om jeg er en lille smule uden for nummer, idet min tilstedeværelse på hjemmet kun blev til 8 timer om ugen, føler jeg alligevel et stærkt tilknytningsforhold til hjemmet. Her kommer man til et hjem, hvor medmenneskelighed og forståelse af andres problemer sad i højsædet. Her mødte man piger, der glade eller bestemte i sinde, viste en fortrolighed. Jeg følte mig ikke hensat på en institution, men i et HJEM! Her mærkede jeg en afslappet atmosfære hvilende på fri meningsudveksling og tålmodig forståelse."

Kontakten med omverdenen vokser

Fritiden var længe knap både på Handbjerg og de øvrige fredehjem. Det gjaldt for både ansatte og beboere, men selv om dagene for det meste var besat på forhånd, forsøgte forstanderinderne efterhånden, så godt de kunne, at "åbne" hjemmene noget mere op for omverdenen.

Enkelte lokale beboere i Handbjerg var kritiske overfor tanken, men ikke desto mindre var glæden stor på hjemmet, da flere blandt personalet begyndte at erhverve sig kørekort. Handbjerg Fredehjem lå langt fra alt, men i takt med den stigende bilisme, steg også antallet af udflugter gennem 1960'erne, ligesom gæsterne havde lettere ved at finde vej til Handbjerg.

Fortællingen om forandringerne fra 1920'erne til 1960'erne bl.a. med den bedre og bedre undervisning og den større rejselyst kom bl.a. frem i det mindre skuespil, der opførtes på Handbjerg i

forbindelse med hjemmets 40-års jubilæum i 1966. Forandringerne var netop temaet for aftenens underholdning, idet de fire deltagende kvinder; ”E.N.”, ”K.V.”, ”K.N.” og ”A.H.”, hver især huskede tilbage til deres ophold i hhv. 1920-erne, 1930-erne og 1950/60-erne.

Indledningsvis var den tidligere elev E.N. selv forundret over den store udvikling, der var sket på hjemmet siden midten af 1920-erne. Nutidens unge fredeshjems piger trak selvfølgelig på smilebåndet, når de hørte, hvordan elevernes påklædning var dengang. Kjoler til langt ned midt på benet, sorte uldne strømper, håret sat i knold i nakken eller frikadeller ved ørene. For slet ikke at tale om undertøjet; lærredsschemisser, benklæder med lodden vrang og uldklokker. ”Sådan var tiden jo”, fortsætter ”E.N.” overfor festdagens gæster.

”Man var nøjsom dengang, men hvor havde vi det godt.” For 40 år siden fandtes der heller ikke som nu i 1966 en moderne bilpark. Næh, da brugte man ”apostlenes heste” og vi kom godt frem med dem.

Handbjerg Fredeshjem ejede i slutningen af 1920’erne blot én enkelt cykel til samtlige beboere og personalet. Derfor blev køretøjet kun benyttet, når der virkelig var grund til det. Selv det tunge vasketøj blev hentet og bragt – gående, og vandreturene til bl.a. Ryde Præstegård blev mange med årene. Vandringerne blev en naturlig del af opholdet. Således var det også helt naturligt, da hjemmet havde bestemt sig for en udflugt til Venø, men ikke kunne komme af sted med de lokale fiskere fra Handbjerg Strand, at man så i stedet besluttede sig for først at gå til Struer for derfra at tage videre med postbåden til Venø.

At opgive dengang gjorde kun få. På samme måde var søndagsturene i omegnen et helt kapitel for sig. Sjældent gik traveturene lige ud ad landevejen, snarere kunne egnens befolkning se pigerne og de ansatte forcere markerne, kravle under pigtråd, springe over grøfter eller kæmpe sig gennem krattet – ”Det var spændende.”

”E.N.” var ikke i tvivl om, at mange af datidens institutioner havde ”noget”, som mange af fredeshjemspigerne ikke længere kendte til. Det var roen og nærheden, der ikke mindst indfandt sig om aftenen, når alle samledes i dagligstuen. Der sad man så med hver sit håndarbejde, mens der blev læst højt af måske ”Landmandsliv” eller ”Onkel Toms hytte”.

Det var således en meget positiv, tidl. beboer, der denne aften sluttede sin erindring med ordene: ”Trods det, at alt var mere beskedent – sammenlignet med nu, står det hele nu i en vis stråleglans. Og jeg kan i hvert fald sige af hele mit hjerte, at den tid jeg havde på Handbjerg Fredeshjem, ville jeg nødig ha’ været foruden.”

”E.N.”s taknemmelighed kommer ikke mindst til udtryk i hendes lille digt, skrevet i anledning af jubilæet. De fem vers udtrykker med al tydelighed betydningen af fredeshjemmenes opretholdte kontakter med mange tidligere beboere – en indsats, der stadig i dag udøves af adskillige institutioner bl.a. under betegnelsen ”efterværn.”

”Et sted mod nord jeg ved”

”Et sted mod nord jeg ved,
hvor alting ånder af kærlighed,
som lister sig ind i sindets gem,
og det er i Handbjerg Fredehjem.”

”Et bedre hjem kan ingen eje,
det følger os på vore veje.
Sorger og glæder det med os dele,
skrammer og rifter det prøver at hele.”

”Åbent og frit til vort hjem vi altid må komme,
et himmerig, når ugens slæb er omme,
tryghed og fred og hjertets varme,
altid tår det imod os med åbne arme.”

”Tak for hjemmet, som vi fik,
Til Handbjerg går tankerne tit.
Jeg elsker mit kære, dejlige hjem,
Hvor døre og hjerter altid står på klem.”

”Lad Guds fred da være på dette sted,
lad Gud selv lyse velsignelsen over jer ned,
at hjemmet stadig et fristed må være
og leve og virke – hans navn til ære.”

- skrevet af eleven ”E.H.”, kilde: Julehæftet 1966

Også ”K.V.” huskede på denne festaften tilbage – for hendes vedkommende til 1930’erne. ”K.V.” var ankommet til Handbjerg Fredehjem i 1930 for straks at begynde i vaskeriet. Fremmedvasken var dengang anselig. Det var tiden, hvor herrerne gik med pænt og ordentlig kravetøj, Det var stive flipper – stivet i risstivelse og strøget med strygejern, der var varmet på en ovn. ”Da kendte man ikke til at få dem varmet igennem en elektrisk ledning. Og hvis det ikke var gjort ordentlig, fik vi lov at gøre det om igen. Vi skulle lære at gøre vort arbejde akkurat.”

Det samme gjaldt for pigerne på hjemmets kniplestue, hvor der blev lavet meget fint håndarbejde, som var bestilt i forvejen. Ordrebogen var ofte så fuld, at der opstod flere års ventetid.

Heller ikke den første gymnastiktime efter ankomsten var glemt. Pigerne drakter var dengang langt mere anstændige. Kjolerne var længere, og de sad ikke så tæt til kroppen. ”K.V.”s egen dragt var dog rigelig stor, idet hun var mager og tynd. Hun måtte hele tiden gå og hive op i bukserne for ikke at tabe dem.

Aftenerne i dagligstuen var stadig fredfyldte i 1930’erne, selv om radioens indtog havde erstattet en del højtlesning. Bl.a. hørte K.V. om Lillebæltbroens indvielse, mens andre beboere ivrigt studerede Kristeligt Dagblad og Holstebro Dagblad. Beboernes interesse for ”omverdenen” var hastigt tiltagende.

”K.N.” tog herefter ordet, hun var enig med sine medspillere. Det var altid godt at vende tilbage til Handbjerg Fredehjem både på ferier og fridage, men alene i de år hun tilbragte på hjemmet skete der store forandringer. Da hun ankom i 1952 var beboerne ældre end nu, og de fleste blev der adskillige år. Desuden blev der stadig syet en del, men langsomt syede pigerne mere og mere til sig selv, eller de arbejdede på gaverne til familie og venner.

I hendes tid havde hver beboer tillige fået egen cykel, og snart fulgte de lange sommerture rundt i landet. Cykelture på 5-600 km. var ikke usædvanlige. Udflugterne blev med tiden suppleret med

længere busture – endda til udlandet. Under disse ture glemte man aldrig at lægge turen forbi alle ”tanterne” og ”kusinerne” på bestyrelsens andre fredeshjem. ”K.N.” husker desuden, hvordan udskiftningen blandt medarbejderne tiltog – ”den livslange uddannelse” havde indfundet sig, da kurserne tog til i antal. I den forbindelse gik turen for den ansatte ofte til f.eks. Hindholm Børneforsorgsseminarium, Kerteminde Husflidsskole og Haslev Håndarbejdsskole.

De unge fredeshjems piger var gennem 1960’erne, ellers som hovedparten af deres unge medsøstre. De lyttede ifølge A.H. mere og mere til tidens ungdomsmusik, mens mange nye indtryk indfandt sig gennem det stigende fest- og rejseliv. Forstanderinden Rigmor Madsen var heller ikke bange for at ”tilkalde” assistance udefra i form af mandlige dansepartnere til pigerne, når dansen gik på Handbjerg Fredeshjem. De mange nye indtryk kunne imidlertid give en indre uro, når stilheden atter indfandt sig i hverdagen. Derfor steg antallet af fester i dette årti, som Rigmor Christensen fortæller: ”Vi holdt utroligt mange fester i hjemmet. Hvis der ingen anledning var, fandt vi selv på en. Som f.eks. da en medarbejders cykel fyldte 25 år. Da blev cyklen fint pyntet med blomster og flag – og tidligt om morgenen kørt gennem en æresport ind i medarbejderens stue. Efter en festmiddag tog hele familien på cykeltur – selvfølgelig med den pyntede cykel i spidsen.”

De spontane indfald blev mere end tidligere støttet af medarbejderne. På spørgsmålet, hvordan Missionen og det lokale samfund reagerede på begivenhederne, bemærker Rigmor Christensen, at de aldrig blandede sig i hjemmets forhold, men selv om meget forandrede sig, holdt fredeshjemmet i Handbjerg (som de andre hjem) altid stejlt på visse traditioner. Dette gjaldt ikke mindst afholdelsen af hjemmets fødselsdag den 10. november, en festdag alle glædede sig til længe i forvejen. På denne dag samledes mange af egnens befolkning, tidligere beboere, bestyrelsen, ansatte og nuværende elever til nogle festlige timer.

Julen og nytåret må heller ikke glemmes. Denne periode var nærmest et helt kapitel for sig. Festlighederne begyndte altid første søndag i advent, hvor alle samledes ved eftermiddagskaffen både for at synge de traditionelle adventssalmer og skrive årets ønskeseddel. Senere samme dag tændtes det første lys på adventstræet, mens man læste nogle linjer om julens komme, som stod skrevet på en hvid stjerne, der blev hængt på træet.

Det var sådan, at hver eneste dag inden jul gemte på en spændende hemmelighed, og Rigmor Christensen mindes stadig, hvordan mange tidligere beboere altid kom hjem til Handbjerg juleaften. Ofte kunne der tælles godt 50 dansende mennesker omkring det pyntede træ i gymnastiksalen, som i øvrigt ved denne højtid var forvandlet til en festlig julestue spækket med pakker og overraskelser.

De fleste beboere blev normalt boende på hjemmet natten til juledag. En del rejste således næste morgen med det første tog hjem til forældrene, men ellers blev de resterende på hjemmet i hele juleen indtil nytårsaften, hvor alle normalt deltog i midnatsgudstjenesten i Ryde Kirke for senere at vende tilbage til natmaden på Handbjerg Fredeshjem.

Fredehjemssagen under markant pres

”I dag skinner solen ikke i Handbjerg”

Ændringerne i livet på Handbjerg Fredehjem var, som på bestyrelsens øvrige tre hjem, betydelige gennem 1960-erne, og økonomien fulgte kun dårligt med. Åndssvageforsorgen benyttede mindre og mindre institutionen, og i sommeren 1969 stod det klart for de fleste, at steg belægningsprocenten ikke, måtte bestyrelsen alvorligt overveje at lukke stedet. Regnskabsåret 1968-69 viste et underskud på godt 55.000 kr.

Økonomien var katastrofal, men dette var i virkeligheden ikke den eneste årsag til bestyrelsens endelige beslutning om lukningen af hjemmet pr. 1. april 1970 – efter 43 års virke. Vedligeholdelsesomkostningerne, beliggenheden og de unges beskæftigelsesmuligheder var yderligere tre vægtige grunde, hvilket forstanderinden også fortalte læserne af julebrevet i 1969: ”Der har i mange år været drøftet frem og tilbage, om vore gamle bygninger var værd at bevare. Det er meget dyrt at vedligeholde så gammelt et hjem. Vores beliggenhed er heller ikke allerbedst. Vi ville gerne have flere af vore elever beskæftiget udenfor hjemmet, inden vi helt udskriver dem herfra. Ligeledes ville vi gerne, om vi kunne sende dem ud mellem andre unge om aftenen. Begge dele lader sig vanskeligt gennemføre, da vi har temmelig langt til de nærmeste byer, og forbindelserne dertil er ikke blevet bedre i de senere år. Da vi så i de sidste år ikke har haft så mange elever, er vores økonomi blevet forværret, så vores bestyrelse har set sig nødsaget til at lukke hjemmet og sælge bygningerne til andet formål.”¹ (lejrskole, red.).

Bestyrelsesformanden, pastor Brask overbragte personligt hjemmets ansatte den triste beslutning, og skæbnen ville, at det blev på en grå og trist regnvejrsdag, hvortil forstanderinden bemærker: ”Jeg indrømmer, at vores humør var ligeså trist og mørkt som vejret udenfor.”

Snart blev også eleverne informeret, og reaktionen husker mange sikkert tydeligt, da lærer Erik Olesen skrev på tavlen: ”I dag skinner solen ikke i Handbjerg”, hvorefter eleven Hanne stilfærdigt var gået op for at tilføje: ”Men i morgen skinner solen igen.” Hannes tilføjelse blev hjemmets motto i den sidste svære periode, men når alt ellers så håbløst ud, fandt man trøst i Hannes spontane tilføjelse.

Godt 400 beboere havde siden starten i 1926 stiftet nærmere bekendtskab med fredehjemmet i Handbjerg, inden dagen oprandt, hvor alle måtte tage afsked med stedet. For mange ventede der en ret så usikker fremtid, men nogle fandt trøst i troen, heriblandt medarbejderen Anna Kærgaard: ”Vore tider er i Guds hånd, og når vi står i tjeneste for ham, må vi se kærligt omkring os, så vi som Jesus er rede til at hjælpe enhver, vi møder, der trænger til hjælp. Kan vi være med i det, kommer der mening i livet i alle årets dage.”

Forstanderinden forstod baggrunden for bestyrelsens beslutning om lukningen, men de mange gode stunder på fredehjemmet kunne ingen fratage dem. Ingen vidste dog på dette tidspunkt, hvad tiden ville bringe, idet hun skrev: ”Ingen af os kender fremtiden. Men vi har mange lyse og lykkelige minder fra vort hjem i Handbjerg – dem kan ingen tage fra os. Og hvem ved? – Måske går en skønne dag vores drøm i opfyldelse om at bygge et nyt ”Handbjerg” et andet sted – om end i en helt anden udgave – Om dette sker, ved vi intet om endnu, men ellers tror vi på, at solen vil skinne for os på en anden måde.”

Jysk børneforsorg hjælper med tallene

Åndssvageforsorgens omlægninger omkring 1969/70, hvor der på forskellig vis blev mulighed for udflytningen fra institutionerne af de lettere åndssvage, var også stærkt medvirkende til nedlæggelsen af bestyrelsens fredeshjem i Handbjerg. Der blev færre kvindelige elever, og Sølund var allerede i 1967 blevet stillet til rådighed for staten som ungdomshjem for drenge.

Forsorgen var for alvor under forandring, men en medvirkende årsag til fredeshjemmenes tiltagende kvaler var også, at flere af medarbejderne endnu ikke havde erhvervet sig den krævede uddannelse, som efterhånden var blevet naturlig for at arbejde med såvel de af børneværnene som de af åndssvageforsorgen anbragte elever.

Desuden blev der stillet større og større krav til institutionernes indretning og drift. Derfor havde den tanke gennem 1960'erne da også med mellemrum indfundet sig ved bestyrelsesmøderne, at man egentlig burde have ansat en forretningsfører – gerne en dygtig rådgiver og sparringspartner. Den seneste udvikling havde kun bestyrket tanken, især da salget i Handbjerg afgav ledig kapital, som man bl.a. overvejede at udbygge Sølund for. Bestyrelsen savnede således alvorligt den fornødne sagkundskab, der formentlig kunne tilføres gennem en dertil egnet forretningsfører. Bestyrelsen, men måske nok mest medlemmet Theresia Berthelsen, tænkte i den forbindelse på vennen, den daværende forretningsfører i Jysk børneforsorg, Carl Aage Hansen.

Spørgsmålet var imidlertid, om Jysk børneforsorgs hovedbestyrelse ville tillade, at bestyrelsen for fredeshjemmene trak på Hansens ekspertise, så den daglige administration af arbejdet fremover måtte ske fra Jysk børneforsorgs hovedkontor på Vesterbro Torv i Århus. Man stiller i den forbindelse naturligt spørgsmålet, hvorfor lige et samarbejde med Jysk børneforsorg? Årsagen var udover venskabet mellem Theresia Berthelsen og Carl Aage Hansen, at to af bestyrelsens tre resterende hjem lå i Jylland og begge nær storbyen Aarhus, så det syntes naturligt at søge kontakten i den jyske hovedstad. Bestyrelsen mente tillige, at et sådant arrangement ville være af både pædagogisk betydning og til lettelse af arbejdspresset på fredeshjemmene.

Forhandlingerne mellem parterne endte med, at Jysk børneforsorgs hovedbestyrelse gav tilladelse til det administrative samarbejde. I virkeligheden var det indledningen til et meget tæt samarbejde, der skulle vise sig at fortsætte de næste 14 år afsluttende med fusionen mellem de to aktører i 1984.

Også partneren mærker forandringerne

Bestyrelsen for fredeshjemmene var dog ikke den eneste private ledelse indenfor børne- og ungeforsorgen, der mærkede til de nye tider. Hos den nye samarbejdspartner, Jysk børneforsorg mærkede man også tydeligt forandringerne. Det var brydningstiden, hvor man for alvor begyndte at gå nye veje i det pædagogiske arbejde. Der blev gjort op med mange vante forestillinger, også når det gjaldt forholdet mellem ledelse og ansatte.

Hele situationen præger da også Jysk børneforsorgs daværende formand, Jens Nørgaards, indlæg i foreningens årsskrift 1970-71. Som Nørgaard skriver: ”Der sker i disse år så mange brydninger i samfundet, på læreanstalterne og arbejdspladserne, at det ikke kan undgås, at det også smitter af på vore institutioner”, og formanden fortsætter, ”Vi har sikkert tidligere været tilbøjelige til at synes at vort arbejde var lykkedes, hvis de unge var tilpassede institutionen, og hvis de i nogen grad havde overtaget vore normer og mere eller mindre bevidst tog disse med sig, når de forlod institutionen.”

Nørgaard kunne dog udmærket se problematikken i dette: ”Det er rigtigt, at de (unge, red.) i så fald var lettere at have med at gøre under opholdet, men samtidig må vi indrømme, at arbejdet da

var mislykket, for det er ikke vor opgave at tilpasse de unge til et institutionsmiljø, som, hvor godt det end kan være, altid vil være et unormalt miljø, og det er heller ikke vor opgave at presse vore normer ned over de børn og unge, som er betroet os.”

For Nørgaard rejste det imidlertid kun nye spørgsmål. Når man nu ikke længere skulle tilpasse hverken børnene eller de unge til institutionslivet, hvad skulle de så tilpasses til? Skulle de tilpasses samfundet, så man, hvis det lykkedes, kunne sende dem ud som gode samfundsborgere? Og hvad er en god samfundsborger?

Efter Nørgaards mening ejede man ikke nogen patentløsning. Når man havde med problemer i relation til børn og unge at gøre, og hvis man troede at have dette, så havde man ikke længere lov at deltage i arbejdet. I så fald var man færdig. Dette gjaldt også for Jysk børneforsorgs vedkommende, hvorpå han straks tilføjede: ”Jeg mener nu heller ikke, at vi tror om os selv, at vi er i besiddelse af en sådan løsning, men jeg mener helt ud, at vi med vort livssyn, vore erfaringer og pædagogiske viden, i samarbejde med institutionernes medarbejdere er berettigede til at deltage i arbejdet, og vi føler os nu som før helt forpligtet til det.”

Således havde ledelsen og de pædagogiske medarbejdere på adskillige møder diskuteret udviklingen, og fra Jysk børneforsorgs side forsøgte man til stadighed at finde frem til en holdning og pædagogik, som kunne være til gavn for eleverne.

Efter Nørgaards indlæg 1970/71 fulgte flere år, hvor børn- og ungeforsorgen omlagde sin drift. Flere børnehjem blev nedlagt i takt med, at der fandtes andre anbringelsesmuligheder. Samtidig var der en stigende opmærksomhed på alle private initiativer. Dette kom til syne bl.a. under det store børnesagsmøde i juni måned 1970 på Nyborg Strand, hvor flere politikere deltog fra Folketingets største partier. Fra politisk side var der måske nok flertal for, at private initiativer, som fredeshjem-sagen og Jysk børneforsorg fortsat kunne bestå. Det var for flere ønskeligt, at det private arbejde bestod så længe, at det kunne være igangsættende og virke inspirerende for myndighederne, men kunne de statslige eller kommunale myndigheder gøre arbejdet bedre, var det efterhånden en udbredt opfattelse blandt de private udbydere, at der inden længe ikke ville være plads til dem.

Sekulariseringen stiger indenfor forsorgen

Tiden bød desuden på en stigende sekularisering indenfor børne- og ungeforsorgen. Der var tale om en frigørelse fra den kristne målsætning, som mange private udbydere havde i deres vedtægter. Dette ”oprør” var ikke nyt, det mærkedes allerede i 1950/60-erne, hvor de kristne institutioner til tider blev sat under mistanke for at ”spærre” og ”indsnævre” i stedet for at åbne for nye livsmuligheder.

Dette ”oprør” mod kristne kredse blev ledsaget af en større socialpolitisk bevidsthed i samfundet. Man talte meget om neutralitet i starten af 1960’erne, og problemet var ofte til debat i forbindelse med forstander- og medarbejdermøderne. Hertil kunne formanden for Jysk børneforsorg, pastor Jens Nørgaard kun tilføje, at når man skulle være neutral, så glemte man, at neutralitet også var en holdning og altså ikke i sig selv noget neutralt.² Værst var det imidlertid for de kristelige foreninger, at de efterhånden begyndte at tvivle på deres egen identitet.

På den baggrund indledtes der et nært samarbejde mellem de kristelige foreninger; Ungdommens Vel, Kristelig Forening for Børneforsorg, Skovtoftehjemmene, Jysk børneforsorg og bestyrelsen for fredeshjemmene. Det skete dels gennem afholdte medarbejder- og forstandermøder dels på bestyrelsesplan, hvortil Nørgaard tilføjede i årsskriftet 1972-73: ”Vi har på denne måde mulighed for at optræde i fællesskab og derved blive lettere hørt i en tid, hvor antallet af stemmer betyder mere end indholdet af det, man siger”.

I starten af 1970’erne tog Nørgaard kraftigt til genmæle overfor kritikken af de kristne foreningers arbejde og den tiltagende neutrale holdning. Man talte så meget om åndelig frihed, ”men ikke

desto mindre overfalder man næsten i orgasme en institution, der fastholder kristne vaner i det daglige mønster. Ak ja, der er ikke længere frihed for Loke som for Thor.”

Den pædagogiske holdning var god nok, så længe den ikke lugtede af kristent blod. Det mente nogle, og så kunne man ifølge formanden ellers have alle mulige holdninger. Man skulle bare passe på at iklæde holdningerne fornemme og nye ukendte ord fra videnskabens overdrev. Desuden var selve eksistensen af børne- og ungeforsorgen en prægning af børnene og de unge – ”så det batter noget.” Socialpædagogik var en prægning, en form for missionering med samfundets budskab nedskrevet i cirkulærer, ”men hvad skal vi med dem?” Skulle de forstås som gamle tiders ”et ord med på vejen”? Eller var det administrationens angst for, at de stakkels borgere ikke selv kunne finde ud af tingene? Hvornår begyndte man at uddele cirkulærer på gaderne efter bedste Jehovas Vidners mønster?”³

Nej, måtte Nørgaard og de kristne foreninger så ikke hellere bede om dygtige pædagoger, der ud fra egne studier og stillingtagen vidste, hvad der var ret og givende overfor børn og unge mennesker. Rygraden for Jysk børneforsorgs arbejde var således medarbejderne. Det var jo dem, der gjorde foreningens arbejde til et kristent arbejde i Jesu Kristi navn og alt, hvad det involverede. Som Nørgaard påpegede var der vel næppe nogen selv her først i 1970'erne, der ville gå så vidt at anfægte en medarbejders ret til at have en kristen holdning og lade denne holdning præge det pædagogiske arbejde, men det var samtidig vigtigt, at holdningen blev udfordret og ledt af indsigt i psykologiske og sociale forhold.

For Jysk børneforsorgs vedkommende forlangte man ikke, at medarbejderne skulle være bekendende kristne. Ledelsen var bevidst om, at man havde medarbejdere med forskellige holdninger, hvilket også var værdifuldt, men ledelsen arbejdede for, at der på alle dens tilknyttede institutioner var nogle ansatte, som klart havde deres ståsted i menigheden. Det var således formandens ønske, at være med til at skabe rammer, men dernæst at give frihed til at leve i disse rammer i loyalitet og ansvar.

Generelt så ledelsen i Jysk børneforsorg helst alle sine pædagogstillinger besat med fuldt uddannede, vel vidende at en uddannelse ikke var en sikkerhed for dygtighed, idet man også havde ufaglærte medarbejdere, som udførte et fortrinligt arbejde. Dog håbede man på en forbedring af pædagoguddannelsen. Hvad lignede det f.eks., at en folkeskolelærer for at undervise skulle være under uddannelse i fire år, mens en socialpædagog, der havde afgørende betydning for et ungt menneskes tilpasning til tilværelsen, kunne nøjes med to år?

Der lød en del kritik fra Nørgaards side i disse år, men samtidig var det også vigtigt for formanden at signalere foreningens åbenhed overfor tidens forandringer. Børnehjem blev nedlagt, idet der var røster fremme om, at institutioner var et dårligt hjælpemiddel. Derfor klæbede man fra Jysk børneforsorgs side da heller ikke til institutioner. Skulle det vise sig, at andre former var bedre for barnet og det unge menneske, var man fra foreningens side parate til ”at sælge ud”. Nogle af foreningens institutioner arbejdede allerede med familieanbringelser, men på den anden side ønskede Jysk børneforsorg ikke at lade institutionerne falde for en tilfældig modvind.⁴

Nørgaard kunne dog godt ønske sig lidt flere opgaver. Gerne nye med friske aspekter. Foreningens hjem kørte godt og klarede mange problemer selv, og han syntes, det kunne være spændende og givende at bringe noget nyt frem.⁵

Østergaard, før fredeshjem nu Lilleskole

Med Handbjerg Fredeshjems afhændelse i 1970 stod bestyrelsen for fredeshjemmene tilbage med ansvaret for de tre hjem Sølund, Holmstrupgaard og Østergaard. Sidstnævnte hjem, beliggende i Lille Karleby, var stedet, hvor hele fredeshjemsagen begyndte 57 år tidligere, men i årene der fulgte, blev Østergaard hurtigt en alvorlig udgift for ledelsen. Driftsunderskuddene 1970-73 viste samlet godt 180.000 kr. Situationen blev hurtigt uholdbar, og selv om det lykkedes at skabe et mindre overskud i regnskabsåret 1973-74 på godt 20.000 kr., stod fredeshjemmet i Lille Karleby allerede i 1973 overfor en afvikling.

Således forlød det under årsmødet på Sølund den 12. juni 1973, at det ikke længere var sandsynligt, at der fremover ville være elever fra forsorgscentret for Nordsjælland til Østergaard. Selv om centret ellers var glad for samarbejdet med fredeshjemmet, måtte man snart opsige aftalen, mens de tilbageværende elever efter forhandling med familie, forsorgen, de ansatte og eleven selv måtte anbringes på anden institution. Bestyrelsen besluttede derpå at opsige kontrakten med Ebberødgaard pr. 1. februar 1975.

På den anden side var åndssvageforsorgen interesseret i både at leje og købe Østergaard, og bestyrelsen meldte tilbage, at man først og fremmest ønskede at sælge ejendommen, idet man gerne så overskuddet investeret et/eller flere andre steder. En ejendomsmægler blev derfor kontaktet, og bestyrelsen henvendte sig til Bramsnæs Kommune, om denne var interesseret i en overtagelse, hvilket var tilfældet både fra borgmesterens og socialinspektørens side.

Det blev dog hverken Bramsnæs Kommune, Hvidovre Kommune eller en kreds af lokale borgere, der til sidst overtog Østergaard, men snarere Hornsherreds Lilleskole, der købte institutionen for 650.000 kr. Derimod overtog Bramsnæs Kommune de to opførte medarbejderboliger for 330.000 kr., mens det opførte anneks blev overtaget af to lokale pædagoger til en samlet pris på 350.000 kr.

Inden den endelige overdragelse havde de tre sidste beboere forladt Østergaard den 30. november 1974. Samtlige 20 beboere havde taget meddelelsen om lukningen ret afslappet. De var langt mere spændte på, hvor de nu skulle flytte hen. Resultatet blev, at to flyttede i egen lejlighed i Roskilde, fem kom på åndssvageforsorgens institutioner, to rejste på pigehjem, to kom på alderdomshjem, en blev tilknyttet de ensomme gamles værn, mens de resterende otte flyttede i beskyttede boliger.

Lukningen blev markeret med en afskedsfest på Lindenberg Kro den 10. december med deltagelse af bestyrelsen og de ansatte. Derpå forlod de sidste medarbejdere stedet til nytår, mens forstanderinden, frk. Myltoft først rejste den 31. januar 1975. Et vigtigt kapitel i fredeshjemshistorien var dermed endegyldigt afsluttet.

Stigende utryghed blandt private aktører

Samarbejdet med Jysk børneforsorg blev som tidligere nævnt indledt i 1970, hvorefter foreningens forretningsfører, Carl Aage Hansen i en årrække varetog opgaven som sekretær/forretningsfører for fredeshjemmene. Hansen blev senere afløst af Jysk børneforsorgs nuværende generalsekretær, Lars Bundgaard.

Forud havde der været en kraftig ekspansion af hele det offentlige, sociale behandlingssystem. Der var tale om forøgede hjælpemidler overfor personer med sociale problemer både af økonomisk, rådgivende og anden art. Der skete en næsten massiv vækst i antallet af ansatte i den sociale sektor, men ligeså vigtigt var det, at personalets uddannelse blev væsentligt forbedret.

Mange så denne udvikling som en uundgåelig konsekvens af den hastige forandringsproces som samfundet generelt oplevede. Andre fremførte advarende, at det offentlige gennem lovgivningen definerede det offentlige sociale sektors arbejdsfelt så bredt, at alle efterhånden ville blive ”kunder” i det sociale behandlingssystem.⁶

Den kraftige ekspansion havde dog også i stigende grad givet organisatoriske problemer, bl.a. fordi man for næsten hver ny social opgave, der blev taget op, oprettede nye offentlige organer. Problemer som også fredehjemmene mærkede til, hvilket havde været endnu en væsentlig grund til det indledte samarbejde med Jysk børneforsorg og forretningsfører Carl Aage Hansen.

Det var snart tydeligt for de fleste, at det i virkeligheden var statens mål at skabe en mere ”strømlinet” organisering af den sociale sektor. Der var nærmest tale om et enstrengt system, der ikke mindst betød en samling af opgaverne hos nogle få offentlige organer, bl.a. amterne, hvilket man fra det offentliges side mente ville skabe effektivitet i indsatsen.

Spørgsmålet rejste sig naturligvis. Hvor fandt man de private organisationer, som f.eks. Jysk børneforsorg og fredehjemmene, i dette nye tiltag? De private organisationer, der om ikke var direkte overset så for mange implicerede prioriteret ret langt nede i rækken i den store socialreform, der var under forberedelse i de økonomisk gode år i 1960’erne. Det synes tydeligt for mange, at man ikke anså de private aktører, som nogen vigtig faktor i fremtidens socialpolitik, og dertil kom, at den ret betydelige selvforvaltning, som f.eks. de private organisationer indenfor børneforsorgsområdet praktiserede, ligesom ikke rigtig passede ind i den nye struktur for den sociale forvaltning.

På den baggrund var mange betænkelige i de private organisationer først i 1970-erne. De forudså en stærk begrænsning i arbejdet. Ja, flere frygtede overgangen som en direkte trussel mod det folkelige arbejde, mens andre mente, det ville være værdifuldt med den langt kortere ”forbindelsesvej”.

Blandt skeptikerne var nuværende generalsekretær i Jysk børneforsorg, Lars Bundgaard. Først og fremmest så han en fare i at samle hele det sociale arbejde i den offentlige sektor. Det var en fare, der i yderste konsekvens bestod i ansvarsforflygtigelse af det menneskelige ansvar: ”Uden det i og for sig er tiltænkt, synes det erfaringen, at man ved at samle alle ressourcerne og forpligtelserne hos een offentlig myndighed kan medvirke til, at vi skubber ansvaret for afhjælpning af medmenneskelig nød over på dette offentlige ”væsen”. Professionaliseringen kan være med til at fremme denne tendens, idet man med denne holdning let kommer til at betragte alle os andre som amatører, der i det højeste kan yde en art førstehjælp.”⁷

Driften overdrages, bygningerne beholdes

Fredehjemmenes fremtid var til debat på Nyborg Strand den 13-14. juni 1974. Beslutningen om Østergaards ophør var truffet, og under årsmødets pkt. ni orienterede bestyrelsen mødedeltagerne om dens tanker. De to spørgsmål trængte sig mere og mere på: Skulle fredehjemsarbejdet fortsætte som selvstændigt initiativ? Eller skulle sagen snarere tilsluttes én af de i forvejen større og anerkendte private aktører?

Revisor og kasserer Johs. Nørager var tydelig interesseret i en sammenslutning, da bestyrelsen nu reelt kun stod tilbage med to hjem. Ja, revisoren så gerne en sammenslutning af alle de private aktører i én forening, der i så fald ville opnå betydelig slagkraft overfor det offentlige.

Forstanderne var også positive overfor en sammenslutning, men de så gerne, at denne alene blev med Jysk børneforsorg. Resultatet blev, at bestyrelsen for fredehjemmene nedsatte et udvalg, det allerede bestående forretningsudvalg, der skulle føre de indledende forhandlinger i Aarhus.

Et møde kom i stand mellem parterne, og de mødtes den 4. september 1974 på hovedkontoret ved Vesterbro Torv. Her gav H.C. Johannesen, der tidligere havde afløst pastor Brask som bestyrelsesformand, de tilstedeværende repræsentanter fra Jysk børneforsorgs bestyrelse et detaljeret ind-

blik i fredehjemsagens øjeblikkelige situation. Man ønskede på den baggrund en sammenslutning med Jysk børneforsorg.

Det var således tanken, at alt løst inventar i de to resterende institutioner skulle overlades til Jysk børneforsorg, hvorimod bestyrelsen for fredehjemmene fortsat skulle stå som ejer og administrator af såvel Sølund som Holmstrupgaard, mens kasserer Nørager administrerede formuen. Samtidig kunne man fra fredehjemmenes side tilslutte sig Jysk børneforsorgs vedtægter, som de blev godkendt den 26. oktober 1973 af Socialstyrelsen. På dette indledende møde så deltagerne tillige på fredehjemmenes vedtægter, der meget svarede til vedtægterne gældende for Jysk børneforsorgs institutioner. Desuden var man interesseret i, såfremt Jysk børneforsorgs hovedbestyrelse måtte anse det for rigtigt, at tiltræde foreningens hovedbestyrelse med to ekstra medlemmer, der i så fald ville blive H.C. Johannessen og Johs. Nørager.

Mht. økonomien var der dog stadig en række uafklarede problemer, som bestyrelsen for fredehjemmene sammen med en jurist ville søge at få bragt klarhed over, inden der kunne blive tale om at fremsætte den endelige anmodning om sammenslutning med Jysk børneforsorg. Men når problemerne var afklaret, ville der blive indbudt til nyt møde forudsat Socialstyrelsens godkendelse. Formaliteterne skulle derefter forelægges på Jysk børneforsorgs generalforsamling den 14. juni 1975 til endelig beslutning, jf. § 11.

Inden da besluttede bestyrelsen for fredehjemmene selv på et møde den 13-14. maj i Aarhus (Hotel Ansgar) at anmode Jysk børneforsorg om at overtage ansvaret og driften af de to resterende fredehjem med øjeblikkelig virkning fra den 14. juni, idet man på forhånd ventede den kommende generalforsamlings godkendelse.

Godt to uger senere (jf. skrivelsen af 2. juni 1975) udfærdiges ti punkter, som skulle forelægges på generalforsamlingen. Heri stod bl.a. anført:

- at bestyrelsen for fredehjemmene ejede og drev Holmstrupgaard, et hjem for svagt begavede piger i alderen 16-20 år. Her var plads til 28 piger, og driften ville fremover ske på samme vilkår som Jysk børneforsorgs hjem.
- at fredehjemmet Sølund for øjeblikket var udlejet til institutionen Sølund, et hjem for 20 svagt begavede drenge. Bestyrelsen for fredehjemmene havde gennem årene fået 60.000 kr. årligt i leje, heraf betalte bestyrelsen renter og afdrag, mens skatter, afgifter og vedligeholdelse var betalt over driften.
- at bestyrelsen ville fortsætte som selvstændig bestyrelse, der forvaltede den eksisterende formue, der ifølge brev af 13. maj 1975 drejede sig om godt 1,1 mio. kr.
- at bestyrelsen fortsat ønskede at bevare ejerforholdet til såvel Sølund og Holmstrupgaard, men overlade driften af dem til Jysk børneforsorg.
- at det påhvilede Jysk børneforsorg at føre forhandlingerne med amtet med henblik på fortsat drift af de to institutioner med samme formål som hidtil.

Når forhandlingerne med amtet var tilvejebragt, ville der blive oprettet en kontrakt mellem bestyrelsen for fredehjemmene og Jysk børneforsorg omkring bl.a. opsigelsesfrister, huslejestørrelser, hvilke ejendomsudgifter huslejen skulle dække etc. Desuden ville Jysk børneforsorg alene blive ansvarlig for driften af institutionerne og kunne selv træffe aftaler med amtet om ejendommens anvendelse til andre forsorgsformål, så længe lejeforholdet bestod.

De nedfældede punkter blev positivt modtaget på Jysk børneforsorgs generalforsamling, hvor det blev besluttet at overtage driften af de to resterende institutioner pr. 1. juli 1975 – dvs. aftalen var gældende så længe, der var overenskomst med amtet.

Efter at samarbejdet mellem de to parter således var endelig godkendt, ønskede bestyrelsen for fredehjemmene at markere den indgåede aftale i forbindelse med afholdelsen af det ordinære årsmøde på hotel Det Hvide Hus i Ebeltoft.

Dette skete i dagene 7-8. oktober 1975. Da bestyrelsen nu helt ophørte med at drive forsorgsinstitutioner, blev sammenkomsten også den sidste i den lange række af bestyrelses- og årsmøder, der havde været afholdt siden starten i 1906. Forinden var formuen, aktiver og passiver, blevet officielt overdraget til revisor Johs. Nørager. Dette skete den 22. juni 1975, hvor Nørager samtidig indvilgede i at overtage den daglige administration af formuen.

Tanken om det nye skolehjem i bakkerne

Der lød dog helt nye toner i Midtjyllands Avis den 19. august 1978. Læserne kunne hér erfare, at Sølunds dage som ungdoms-/drengeskole var talte. Tæt ved i bakkerne i Gødvad planlagdes opførelsen af et nyt skolehjem for socialt truede drenge og piger. Navnet Sølund skulle ved samme lejlighed ændres. Mange mennesker havde således længe forvekslet hjemmet i Gødvad med åndssvageforsorgens Sølund nær Skanderborg.

Efter Århus Amt udbygningsplan for det sociale område skulle den kommende institution opføres i årene 1981-82, omfattende to adskilte beboelsesafdelinger med plads til hver ti beboere. Hertil kom værksteder og en evt. administrationsbygning.

Om selve baggrunden for at ændre drengeskolehjemmets status lyder det ifølge artiklen, at Århus Amt på dette tidspunkt havde et betydeligt behov for flere skolehjem, mens amtet var dækket ind mht. ungdomshjem, der modtog sent udviklede eller mindre godt begavede drenge. Samtidig gør bladets udsendte, Christian Smith, læserne opmærksom på, at fredehjembestyrelsen var involveret i planen, da det således var Fredehjem, der skulle bygge det nye skolehjem i bakkerne i Gødvad, mellem det nuværende Sølund og Silkeborg Amtsgymnasium. Fredehjem oprettede driftsoverenskomst med Århus Amt, og byggeriet kom ifølge de nuværende planer til at omfatte 4.300 m² bebyggelse. Prisen var ca. 13 mio. kr., og forstanderen på drengeskolehjemmet siden 1967, Helge Augustesen, glædede sig allerede til at flytte over på den nyopførte institution i bakkerne.

Faktisk havde behovet for ungdomshjem været stort indtil 1976, da Bistandsloven trådte i kraft. Hvorfor der kom et skifte netop hér, havde Augustesen og mange som ham siden tænkt en del over. Men mon det ikke skyldtes, at kommuner og amter pr. 1. april 1976 selv skulle til at betale for institutionsophold? Før var det Staten. Ikke at Augustesen så noget negativt i dette, det tvang jo netop kommunerne til at gøre sig nogle overvejelser før en evt. placering og ikke bare vælge den letteste løsning og placere det unge menneske mere eller mindre tilfældigt på en institution.

En anden årsag til Sølunds faldende elevtal kunne jo også være, stadig ifølge forstanderen, at det var noget gammelt noget man boede i, selv om det var både hyggeligt og naturskønt beliggende, og var man ikke optimist, ”var dette arbejde ikke til at holde ud.” Håbet om, at drengene kom ud til en bedre tilværelse, end de havde tidligere, var drivkraften i de ansattes arbejde.

Augustesen oplevede således det pædagogiske arbejde med drengene som en balance mellem personligt engagement og professionel faglig holdning til problemerne. Man skulle engagere sig så meget, at man var tilfreds, uden at man selv ”krak” på det. Den ansatte måtte ikke forvente at kunne løse alle de problemer, han eller hun arbejdede med. Nogle elever ville klare sig, andre ikke, men det var altid dejligt, når gamle elever kiggede ind for at præsentere kone og evt. børn – eller kom på ferie på Sølund. Det vidnede trods alt om, at de havde følt Sølund som værende et hjem, og det var jo egentlig også det, der var meningen.

Det havde imidlertid ofte været svært at få de 16-21-årige unge drenge på skolebænken. Hér havde de nemlig lidt deres største nederlag, hvilket i den grad havde prentet sig dybt ind i manges bevidsthed. Derfor glædede forstanderen sig nu til at få de yngre drenge på 11-12 år som elever, her var de pædagogiske chancer for resultater nemlig større. Samtidig var det ikke meningen, at det nye skolehjem skulle modtage unge fra Silkeborg og omegn, idet man nu ikke længere skulle vurdere

placeringen af den unge rent geografisk, men nærmere pædagogisk, hvad der var mest formålstjenligt. Augustesen var nemlig helt enig i det synspunkt, at et miljøskifte var befordrende for behandling.

Således så han også gerne, at Århus Amt sendte deres ”problemer” til skolehjem i andre amter og andre gjorde det modsatte, men for at nyde godt af de andre amter, måtte Århus Amt jo også selv have noget at byde på, hvilket Århus Amt kun havde i ringe udstrækning for øjeblikket. Derfor var han overbevist om, at der ville blive bygget i bakkerne i starten af 1980-erne.

Efter hans mening skete der nok for mange fejlplaceringer i slutningen af 1970’erne. Der var nok for mange forsøg, som f.eks. omkring skibet ”Fulton”. Der måtte således ikke gå mode i socialpolitiske løsninger.

Avisens udsendte talte ved samme lejlighed med bestyrelsesmedlemmet i fredelhjemsagen, revisor Nørager fra Silkeborg, der kunne fortælle, at der hér i august 1978 endnu ikke var taget stilling til, hvad det nuværende Sølund skulle bruges til, når den nye institution stod færdig. På spørgsmålet om fredelhjemsvirksomheden havde nogen betydning i dagen socialpolitik, svarede Nørager: ”Jo, fredelhjemsarbejdet havde formålet at tilpasse sig tiden. Således var det før i tiden bestyrelsen, der såvel så behovet som løste opgaverne, men bestyrelsen ville stadig gerne være med til at udfylde de rammer, der blev afstukket og på den måde yde en indsats.”

Døningerne rammer Holmstrupgaard

Som tidligere nævnt opgav bestyrelsen driften af pighjemmene i Handbjerg og Lille Karleby, dette skete i hhv. 1970 og 1975. Fredelhjemmet Sølund overgik til et drengehjem i 1967, men der skulle gå yderligere otte år før den første dreng blev indskrevet på bestyrelsens hjem i Brabrand, Holmstrupgaard.

Indskrivningen var på ingen måde planlagt nærmere som mht. Sølund, men indskrivningen opstod ved lidt af en tilfældighed. Drengen var således dagelev på institutionens værksted, da han en dag kom og spurgte, om han måtte overnatte en weekend på stedet, idet et værelse stod tomt. Forud havde personalet fået gode erfaringer med drengene, da man havde været udsat for flere rømmninger fra pigernes side. Som Toni Hübschmann fortæller (1984), var det let at rømme fra stedet – dørene var jo åbne! Desuden var knallerternes udbredelse en kendsgerning, hvilket ofte medførte et betydeligt fremmøde af drenge fra nabobyerne, mange forsømte og ensomme. Dette medførte lidt tumult med politiet, indtil personalet indbød drengene til fælles hygge i dagligstuen frem for konfrontationerne.

Hér viste det sig snart, af de unge drenge ganske som mange af hjemmets unge piger var ensomme og kontaktsøgende. De nød fællesskabet, og initiativet var blevet til glæde for alle parter – mens rømmingerne aftog. På den måde var erfaringerne positive, og drengens forespørgsel om overnatning medførte også hurtigt bestyrelsens godkendelse, ligesom direktoratet blev forespurgt, og inden længe blev drengenes indmeldelser formaliseret.

Samtidig (1975) noteres i Toni Hübschmanns skrift, at godt 1.750 piger havde haft ophold på Holmstrupgaard siden starten i foråret 1928, hvorefter drengene blev en naturlig del af dagligdagen for efter en periode helt at overstige pigernes antal.

Men dette var blot én af de store forandringer på Holmstrupgaard gennem 1960/70’erne. Som på bestyrelsens øvrige tre fredelhjem skete forandringerne i en lind strøm. Faktisk begyndte det for alvor med fagkonsulentens besøg i 1965. Denne kunne konstatere, at systuen med kjolesyningen og broderierne stadig var i gang, mens den nyopførte gymnastiksal (1961) var inddraget til industriarbejdet. Den industrielle oplæring med tidens nye maskineri var således sat i værk, hvilket var vigtigt nu, hvor der var efterspørgsel efter pigerne ved samlebåndene. Udslusningen af elever i erhvervsli-

vet var i fokus, hvilket bl.a. medførte på Holmstrupgaard, at telefonbetjeningen blev sat på skemaet, da det viste sig, at flere elever havde svært ved at betjene telefonen, når de var ude fra institutionen.

Den ankomne konsulent kunne på samme måde anbefale ledelsen, at stedets storkøkken forandredes til familieenheder, hvor eleverne lærte at lave mad i mindre målestok. Det var tydeligt, at man i højere grad end tidligere satsede på flere og flere udeboende, integrerede klienter – evt. med hjælp fra en støttepædagog tilknyttet Holmstrupgaard. På den baggrund tildeltes pigerne også større og større frihed. I forbindelse med integrationen kunne pigerne således efter en tilpasningstid få lov at tage til Aarhus, de kunne tage til bal på den nærliggende Mundelstrup Kro eller meget gerne besøge familien i weekenden.

Dette var tillige tiden, hvor antallet af vejledende cirkulærer omkring det opdragende arbejde tiltog. Hertil kom cirkulærerne om oprettelse af diverse råd og udvalg – elev-, medarbejder-, forældreråd, senere også samarbejdsudvalg, sikkerhedsgrupper og udviklingen af det faglige tillidsmandssystem. Desuden indfandt den første militærnægter sig på institutionen i 1971, en ekstra medhjælper, der efter planen skulle assistere det øvrige personale, hvorfor ordningen allerede syv år senere blev opgivet efter pres fra fagforeningen.

I 1970 forsvandt tillige køkkenhaven fra Holmstrupgaard, tilbage blev drivhuset. Indtil da havde man været selvforsynende, men en gartnerisagkyndig konkluderede, at driften ikke længere var rentabel. Desuden blev det heller anset for moderne pædagogik at dyrke jorden. Arealet forvandlede snarere til en park, hvilket også må ses i lyset af, at ledelsen ønskede at beskæftige så mange elever som muligt udenfor institutionens mure bl.a. ved Aarhussegnens dengang mange gartnerier.

På samme vis bemærkes det tiltagende nybyggeri gennem 1960'erne. På Holmstrupgaard som på bestyrelsens øvrige fredehjem havde personalet længe ønsket en bolig udenfor institutionens rammer, og dette indtraf på Holmstrupgaard i 1968, da den nye værkstedsbygning og fire individuelle huse stod færdige. Byggeriet havde i realiteten været på tegnebordet siden 1961, da man opførte gymnastiksalen. De fire huse blev tildelt dels forstanderen og viceforstanderen/stedets overlærer, dels til bolig for medarbejderne og ”udslusningsbolig” for otte elever.

I 1979 fratrådte imidlertid Holmstrupgaards sidste forstanderinde, Christa Strand. Efter de mange års institutionsarbejde var hun kørt træt, idet Christa Strand allerede som 21-årig var begyndt på fredehjemmet Sølund. Heller ikke alle forandringerne gennem den seneste tid havde vakt hendes tilfredshed. Særlig personalets tone overfor eleverne vakte konflikt. Medarbejderne skulle være de unges forbillede og derfor ikke anvende elevernes dårlige sprog og banden. De unge forstod udmærket et godt og pænere sprog. Desuden var administrationsbyrden med det hastigt voksende personale og institutionens tre afdelingsledere blevet overvældende for forstanderinden. Administrationen tog ganske enkelt tiden fra eleverne.

Dertil kom tidens tiltagende politiske tendens blandt personalet, hvor alt skulle behandles og afgøres på diverse fællesmøder, et organ, der ifølge Christa Strand nærmest styrede hjemmet. De venstrepolitiske holdninger skinnede tydeligt igennem, ikke mindst da samlebandsarbejdet blev opgivet for en legetøjsfabrik, idet mange blandt personalet ikke ønskede at støtte et kapitalistisk foretagende.

Dette var trist, der havde ellers efter forstanderindens opfattelse været mange pædagogiske værdier i samlebandsarbejdet. Det kunne bl.a. tilpasses de forskellige elevers evner, og der eksisterede en mindre form for akkord aflønning, hvilket var til gavn for eleverne, som derved fik oplevelsen af at være noget værd, at kunne noget.

Sølund, først dreng hjem siden efterskole

Århus Amt opsagde imidlertid overenskomsten med Sølund pr. 31. december 1980. Dette betød, at bestyrelsen for fredeshjemmene på ny måtte træde sammen i håbet om at kunne finde nye muligheder for anvendelsen af ejendommen og dens betydelige jordtilliggende. Forskellige forslag blev diskuteret, men kræfterne samlede sig snart omkring forsøget på at starte en efterskole for sent udviklede unge, hvilket var en tanke, som især Jysk børneforsorgs daværende forretningsfører Lars Bundgaard stod fadder til.

Lars Bundgaard havde allerede i nogen tid arbejdet med tanken om at lade Sølund fortsætte som efterskole eller lign. Ideen var blevet fremført på hovedbestyrelsesmødet den 9. maj 1980, hvor et omtalt notat af forretningsføreren pegede på, at der netop var behov for efterskoler til sent udviklede unge. Dette gjorde, at bestyrelsen besluttede sig for at rette en henvendelse til den daværende formand for "Landsforeningen til støtte af sent udviklede unge", den radikale politiker K. Helweg Petersen.

Meget havde imidlertid ændret sig her i starten af 1980'erne. Som Lars Bundgaard bemærkede i 1981: "For blot nogle få år siden var mange af den sikre opfattelse, at Jysk børneforsorg sammen med andre private organisationer inden for socialt arbejde nok havde gjort et prisværdigt arbejde, men at de nu havde lagt fremtiden bag sig. I dag er der ligesom færre, der hylder denne opfattelse, og den fremføres i hvert fald med mindre sikkerhed end tidligere."⁸

På denne tid mærkede Lars Bundgaard tillige en stigende erkendelse af den store betydning, som holdningsressourcerne udgjorde i socialpædagogisk arbejde, og i det omfang man nu var på vej ind i en epoke, hvor de økonomiske ressourcer ikke flød så rigeligt som hidtil, ville betydningen heraf vokse i fremtiden.

At netop Lars Bundgaard stod fadder til de nye tanker om en efterskole på Sølund føltes derfor ikke overraskende, idet han også skrev i 1981: "Eksperimenter og fornyelse i måden at arbejde med sociale problemer på er en nødvendighed, hvis man vil undgå at stivne i rutine og bureaukrati, og her har den private organisationsform normalt en fordel, fordi der her vil være kortere vej fra idé til handling, ligesom man bedre er i stand til at mobilisere og udnytte holdningsressourcerne." Og forretningsføreren fortsatte: "Erfaringen viser jo også, at de nybrud, der sker i arbejdsmetoder og institutionsformer, først afprøves gennem private initiativer."⁹ Således behøvede man ikke at gå tilbage til året 1906 (oprettelsesåret for hhv. fredeshjemsbestyrelsen og Kvindehjælpen, red.) for at påvise, at det nok ville være endnu mere udtalt i fremtiden, fordi nydannelser i det offentlige blev sværere som følge af økonomiske begrænsninger og problemer med den meget store organisation.

Snart gik bestyrelsen for fredeshjemmene også stærkt ind for de nye efterskoletanker, og inden længe var der antaget både en forstander og fem lærere til den nyetablerede Gødvad Efterskole.

Kurre på tråden, fusionen drøftes

I efteråret 1981 opstod der imidlertid en mindre uenighed mellem de to samarbejdspartnere, bestyrelsen for fredeshjemmene og Jysk børneforsorg. Årsagen var den nyligt indgåede huslejekontrakt aftale med Århus Amtskommune omkring Holmstrupgaard. Således havde Jysk børneforsorg ført forhandlingerne under den klare forudsætning, at der forelå et forhandlingsmandat fra bestyrelsen for fredeshjemmenes side. Dette skulle ifølge Jysk børneforsorg fremgå klart iflg. aftalen af 2. juni 1975 mellem de to samarbejdspartnere – og i hvert fald indirekte af den senest indgåede aftale.

Desuden gjorde Jysk børneforsorg gældende, at det havde spillet en rolle for dem, at fredeshjemmenes to repræsentanter i Jysk børneforsorgs bestyrelse havde godkendt såvel forhandlingsproceduren som forhandlingsresultatet.

På den baggrund anbefalede Jysk børneforsorg på mødet mellem parterne den 23. september 1981, at bestyrelsen for fredeshjemmene godkendte den indgåede huslejekontrakt for Holmstrupgaard. Dette havde bestyrelsen dog svært ved til trods for, at forhandlingerne mellem Jysk børneforsorg og amtskommunen havde været både langvarige, seje og vanskelige.

Det var således forretningsudvalget i Jysk børneforsorgs opfattelse, at Jysk børneforsorg ikke på baggrund af de 4-5 år lange forhandlinger, der i sin tid nærmest var startet ud fra amtskommunens ønske om at tilintetgøre Jysk børneforsorgs forhandlinger, kunne påbegynde en ny forhandlingsrunde, når de fleste af de ønsker Jysk børneforsorg havde, var opfyldt. Om foreningen så havde sat sine ønsker for lavt, det var en anden sag. Når man således fik et krav igennem, begyndte man normalt ikke straks derefter at tænke over, om man kunne have opnået mere.

Ikke alene mht. huslejen, men på en række andre punkter var det faktisk lykkedes Jysk børneforsorg at få sine synspunkter gennemført og respekteret. Derfor måtte foreningens forretningsudvalg meddele bestyrelsen for fredeshjemmene, at man ikke, hvis ellers Jysk børneforsorg skulle opfattes som en troværdig forhandler, kunne vende tilbage til forhandlingsbordet for at få noget rettet, man senere var kommet i tanke om.

Af forretningsudvalgets skrivelse til samarbejdspartneren gør udvalget det ganske klart, at man helt havde haft den opfattelse, at Jysk børneforsorg havde mandat til at føre disse huslejeforhandlinger med amtskommunen. Desuden havde der været rig lejlighed fra partnerens side til at gribe ind eller protestere meget tidligere, da partneren havde repræsentanter siddende dels i Jysk børneforsorgs hovedbestyrelse, dels gennem lokalbestyrelserne havde fået nogen, om end måske ikke nok information om forhandlingerne med amtet. Fra forretningsudvalgets side erkendte man, at informationen måske ikke havde været tilstrækkelig, men på den anden side opfattede forretningsudvalget ikke, at der kunne være tale om forskellige holdninger til sagen at drive børneforsorg.

For Jysk børneforsorg havde det således altid været en hovedtanke, at foreningen ønskede at være med i driften og administrationen af de hjem, som man ejede ud fra en tanke om folkeligt engagement og kristen forpligtelse.

Som det forlyder af skrivelsen af 27. oktober: "Kunne vi ikke være med, var vi ikke særligt interesseret i at kapitalisere vore ejendomme, så udbyttet kunne anvendes til andre formål. Hvorimod de seneste erfaringer for jeres (bestyrelsen for fredeshjemmene) vedkommende med rejsning af Gødvad Efterskole har givet nogle perspektiver ind i fremtiden. Men da må vi måske stilfærdigt gøre opmærksom på, at efterskolen måske næppe var blevet til noget, hvis ikke Jysk børneforsorgs forretningsfører havde gjort en meget stor og særdeles arbejdskrævende indsats."

Først i slutningen af skrivelsen nævner forretningsudvalget for Jysk børneforsorg den måske mest sandsynlige grund til uenigheden mellem parterne - bestyrelsen for fredeshjems meget betydelige bevillinger for nylig til Holmstrupgaards istandsættelse - idet udvalget tilføjer: "Vi erkender, at der til Holmstrupgaards istandsættelse er bevilget meget store summer af jeres bestyrelse, og at I kan have ønske om, at disse penge ikke bare er smidt ud til amtets fortjeneste. Men da vi i sin tid startede og gennemførte vore forhandlinger, var disse udgifter næppe realiteter og ikke ret store i overslag, vi kan ikke gøre for, at udgifterne er nået en sådan størrelse, noget andet er, at denne opgave nok har givet respekt i amtet, der således har set, at også det private kan yde noget." Ville bestyrelsen for fredeshjem gå videre med sagen, henstillede forretningsudvalget bestyrelsen til at forhandle selv.

Udvalgets reaktion fik bestyrelsen for fredeshjem til at indkalde til møde på Hotel Ansgar i Aarhus den 11. december 1981. Her nåede mødedeltagerne efterhånden også frem til mødets pkt. 3, der drejede sig om lejekontrakten for Holmstrupgaard.

Bestyrelsesmedlemmet Theresia Berthelsen indledte drøftelserne omkring dette punkt med at fremlægge forslaget om en total sammenslutning mellem de to parter. Det gav anledning til nogen debat, men under disse drøftelser viste det sig, at et flertal i bestyrelsen enten ikke kunne støtte forslaget eller ikke mente tidspunktet var aktuelt, når man f.eks. så på de divergerende opfattelser af huslejekontrakternes indhold.

Bestyrelsesmedlem Theresia Berthelsen (1909-88)

Datter af J. Chr. Berthelsen – oprindelig sygeplejerske for senere at videreudanne sig til socialrådgiver, ligesom hun blev den første børneværnskonsulent i Danmark, med virke på Fyn.

Pastor Annelise Søndengaard skriver i årsskriftet 2000 og jubilæumskriftet 2006) bl.a. om Theresia Berthelsen: ”Hendes personkendskab var kolossalt, hendes organisationstalent ligeså, hendes sociale engagement var hele livet igennem brændende. Og så var hun magtfuld. Theresia sad selvfølgelig i Fredehjems bestyrelse (siden faderens død i 1957, red.), men hun sad også i Jysk børneforsorg, og det var hendes fortjeneste, at de to foreninger blev fusioneret” og pastor Søndengaard fortsætter, ”det ærgrede hende med en forening, som efterhånden kun var blevet ejendomsbesidder, men hun øjnede omslag med rette, da hun fra 1979 og frem til 1982 var med til i Fredehjem at sætte Gødvad Efterskole i søen.” Således kendte Theresia Berthelsen de rette folk og fik de rette kontakter.

Dette fik bestyrelsesmedlemmet Aksel Holst Nielsen til at fremlægge et forslag, idet den af Jysk børneforsorg godkendte kontrakt var taget som model, også hvad angik huslejens størrelse. Der var dog foretaget nogle ændringer, således at amtskommunens indtrædelsesret, forkøbsret og pantsætningsforbuddet var fjernet, Der var desuden sket en forandring i reglerne om pristalsregulering af lejens størrelse.

Aksel Holst Niensens kontraktforslag blev godkendt og underskrevet af bestyrelsen. Man besluttede derpå at lade kontrakten cirkulere rundt til Holmstrupgaards bestyrelse for at opnå dens godkendelse og underskrift, hvorefter kontrakten kunne sendes videre til Århus Amtskommune.

Efterårets mindre uoverensstemmelse havde imidlertid givet næring til eftertanke, og uroen betød at samarbejdspartnerne mødtes først på Jysk børneforsorgs kontor den 6. januar 1982 og igen senere den 3. februar 1982. På sidstnævnte fællesmøde ønskede Jysk børneforsorgs formand Jens Nørgaard især drøftet tre punkter. Det drejede sig om lejekontrakten, samarbejdet mellem de to i fremtiden og endelig den aktuelle økonomi- og afregning mellem parterne.

Drøftelserne omkring den eventuelle fusion havde vist, at Theresia Berthelsens fusionstanker endnu i foråret 1982 stod ret så isoleret. Der var derfor bred enighed om ikke at foreslå ændringer i samarbejdets form for øjeblikket. Man følte, at det fungerede tilfredsstillende. Hvad angik samarbejdsaftalen fra 1980, mente man ligeledes, at der ikke var aktuel grund til en revision af teksten.

Derimod blev parterne enige om at forbedre koordinationen og samarbejdet. Man skulle fremover bl.a. afholde et fællesmøde bestående af de to forretningsudvalg. Her skulle parterne dels behandle eventuelle praktiske spørgsmål, dels de mere generelle spørgsmål om mål og midler i det sociale arbejde.

Efter 78 års virke, fusionen godkendes

La Strada danner rammen om debatten

- Men spørgsmålet om sammenslutningen vendte tilbage allerede på mødet i Middelfart den 9. april 1983, hvor spørgsmålet atter blev rejst, denne gang som mødets pkt. 4. I det forgangne år havde mange erkendt, at parterne i virkeligheden arbejdede ret så parallelt af hinanden. Bestyrelsesmedlem indenfor fredehjemsagen, Henning Møller, spurgte i den forbindelse ind til den videre forretningsgang mht. den eventuelle sammenslutning. Hertil mente Jysk børneforsorgs formand, pastor Jens Nørgaard, at initiativet til en sådan fusion burde komme fra fredehjemsbestyrelsen, hvorefter parterne så kunne indlede forhandlinger om sagen, men at man virkelig ønskede at komme i gang med drøftelserne, viser beslutningen om at samles allerede efter fællesmødet samme dag.

Blot to måneder senere, den 10. juni 1983 mødtes parterne da også igen. Denne gang på La Strada i Silkeborg, hvor muligheden for fusion atter skulle drøftes, herunder love og formålsbestemmelser samt formue-, fonds-, bestyrelses- og ejendomsforhold (inkl. Gødvad Efterskoles fremtidsstatus), tidsplan og procedure.

Fredehjemsbestyrelsens formand, pastor H.C. Johannessen indledte mødet med en opsummering af nogle meget centrale punkter i forbindelse med den eventuelle sammenslutning. Udgangspunktet var begge parter dog på forhånd enige om. De byggede begge deres arbejde på et kristent grundlag, og dette skulle også danne grundlaget for den nye fællesorganisation, hvilket tydeligt burde fremgå af den nye organisations formålsparagraf.

Pastor H.C. Johannessen, formand for fredehjemmene (1973-84)

Pastor Johannessen omtales i kilderne som et dejligt menneske, men det forlyder også, at han kunne blive, ikke vred, men indigneret, som det f.eks. skete i 1979, da der opstod strid mellem amtet og bestyrelsen om besættelsen af forstanderstillingen på Holmstrupgaard. Aarhus Amt tvang sin kandidat igennem, hvorpå Johannessen forlod formandsposten for Holmstrupgaard i protest mod Amtet.

Desuden billigede pastoren ifølge pastor Annelise Søndengaard (2006) ikke fusionen i 1984 med Jysk børneforsorg. Han mente snarere, at bestyrelsen for fredehjem selv var blevet handledygtig. Beviset var Gødvad Efterskole, som han var meget stolt af. Fredehjemsbestyrelsen var på dette tidspunkt blevet velhavende pga. afhændelsen af hjemmene; Østergaard og Handbjerg, og i Johannessens øjne så fremtiden lys ud. Men han måtte i sidste ende bøje sig for flertallets afgørelse.

Parterne måtte dernæst overveje en navneforandring. Hvad angik navnet ”Jysk børneforsorg” mente pastor Johannessen, at det ville give problemer af flere årsager. Det kunne være u hensigtsmæssigt, at navnet begrænsede arbejdet til Jylland, ligesom det syntes forkert, at arbejdet kun begrænsede sig til børneområdet. Desuden kunne begrebet ”forsorg” forekomme for tæt knyttet til institutionsarbejdet, men pastor Johannessen erkendte, at det nok ville blive svært at finde et andet navn. Selv ville han umiddelbart foreslå ”Foreningen for Fællesskab”, men han henstillede til, at der blev arbejdet videre med navnet.

På mødet i Silkeborg påpegede pastor Johannessen samtidig overfor deltagerne, at fredehjemsbestyrelsen gik til forhandlingerne om en sammenslutning med ønsket om at fastholde princippet siden starten i 1906. Dette betød, at man selvfølgelig ikke knyttede sig alt for stærkt i et afhængighedsforhold til det offentlige system, men først og fremmest måtte man sikre sig, at den kommende organisation fik fri dispositionsret over de ejendomme, som den ejede. Personligt var dette punkt helt afgørende for Johannessen.

De forsamlede fokuserede imidlertid også på den åbenlyse forskel der var mellem parterne. Hvor Jysk børneforsorg således var organiseret som en forening, var fredehjemsagen det langt fra, men der var en udbredt stemning for også at lade den nye sammenslutning organisere som en forening. Der blev herved skabt mulighed for at etablere et bagland, som kunne støtte og rådgive fremover.

Mht. de kommende bestyrelsesforhold var der blandt de fremmødte på La Strada tillige enighed om, at man næppe burde udvide hovedbestyrelsens medlemsantal, men lade det blive ved tallet ni, der var antallet i Jysk børneforsorgs hovedbestyrelse.

Omkring de kommende ejendomsforhold skulle det samtidig overvejes, om det var den mest fordelagtige løsning for begge parter, om ejendommen, som Gødvad Efterskole lejede, blev afhændet til den selvejende institution Gødvad Efterskole, men at det skete på den betingelse, at ejendommen faldt tilbage til den oprindelige ejer, hvis stedet ophørte som efterskole.

Tilbage stod spørgsmålet om vedtægterne. Dette skulle granskes nærmere af en arbejdsgruppe, men planen var, at det samlede arbejde helst skulle munde ud i afholdelsen af et fælles bestyrelsesmøde – og gerne allerede i slutningen af efteråret 1983.

De afgørende møder, fusionen godkendes

På de to følgende møder, den 8. og 13. september 1983, var tiden inde til at lægge sidste hånd på udformningen af de kommende love, formue-, fonds-, ejendoms- og bestyrelsesforholdene, tidsplanen og proceduren.

Ved en gennemgang af de to parter separate love nåede arbejdsgruppen således frem til enighed om et forslag til nye vedtægter for den kommende organisation, som man foreløbig valgte at benævne, "Foreningen Jysk børneforsorg/Fredehjem". Der var tale om en sammenskrivning og en modernisering af de gældende love, og forslaget ville blive sendt videre til de to parter bestyrelsesmedlemmer.

Arbejdsgruppen blev mht. formue- og fondsforholdene tillige enige om at foreslå en sammenslutning. Her skulle parterne dog huske på, at Jysk børneforsorg havde tradition for at henlægge sine likvide midler, primært opstået gennem salg af ejendomme, i særlige fonde eller henlæggelser (f.eks. "Fonden til særlige formål" eller "Fonden af 1979"). Denne tradition fandtes ikke for bestyrelsen for fredehemmenes vedkommende, og i det hele taget var der en vis forskel i regnskabsopstillingen, bl.a. indgik renteindtægter fra likvid kapital i driften hos fredehjem, men ikke hos Jysk børneforsorg.

I den forbindelse blev der gjort opmærksom på fra arbejdsgruppens side, at den praksis med henlæggelser kunne have flere rent praktiske fordele, ligesom der også taktisk overfor omverdenen kunne være fordele ved at operere med henlæggelser. Til gengæld kunne den øgede opmærksomhed fra politikernes side til fondene tale i modsat retning. I hvert fald skulle man nok ikke længere omtale henlæggelserne som fonde, da der reelt ikke var tale om fonde i lovens forstand.

Mht. den videre tidsplan og procedure foreslog gruppen, at fusionen fik virkning pr. 1. januar 1984, hvilket også rent regnskabsmæssigt var mest praktisk.

På baggrund af det omfattende forarbejde valgte Jysk børneforsorgs hovedbestyrelse at sige ja til fusionen den 29. oktober 1983, mens bestyrelsen for fredelhjemmene samstemmende fulgte efter godt to uger senere, den 14. november 1983.¹

Noter

Forord

1. Rubow, Viktor (1928), indledning
2. Berthelsen, J. Chr. (1936), s. 5 ang. navnet: ”Dette vedtoges paa mit Forslag...”
3. Kristeligt Dagblad 29. juni 1931
4. Løkke, Anne (1990), s.88, 99

Børne- og ungeforsorgen, et overset emne

1. Rytter, Maria (2001), s. 106-07
2. Løkke, Anne (1990), s. 13
3. Rytter, Maria (2001), s. 99
4. Forhandlingsprotokol, 3. juni 1969
5. Berthelsen, J. Chr. (1936), s. 15
6. Berthelsen, J. Chr. (1936), s. 16
7. Berthelsen, J. Chr. (1936), s. 18

”Vi saa et Syn, vi hørte en Røst”

1. Løkke, Anne (1990), s. 16
2. Løkke, Anne (1990), s. 10
3. Horsten, Holger (1948), s. 164-67
4. Jacobsen, Anette Faye (1989), s. 257
5. Øgendahl, Claus (2000), s. 76
6. Nørsgaard, Jens. Årsskriftet 1975-76, s. 3
7. Fenger, Kirsten: Den Antropologiske komité. Klinik for medicinsk genetik. Institut for cirkulær og molekylær medicin.
8. Carpenter, Peter: “Harold Nelson Burden and Katherine Mary Burden: pioneers of inebriate reformatories and mental deficiency institutions”. Journal of the Royal Society of Medicine (april 1996), bd. 89, s. 205-09.
9. Søndengaard, Annelise (2006), s. 26-27
10. Berthelsen, J. Chr.: ”Fredehjem 1906-1936”. Oprindelsen (1936), s. 3
11. Kristeligt Dagblad 29. juni 1931
12. Andersen, Finn (2005), s. 36-37. Eks. omkring Diakonkolens start i Århus 1920, jf. internt brev til vennen A. Fibiger: ”Herren har i hele mit Livs Løb ofte talt til mig i Nattetimer, ligesom vist mig forud et Billede af det, han nu vilde have mig til.”
13. Søndengaard, Annelise (2006), s. 27
14. Esche, Thora (1920), s.176
15. Uddrag bl.a. fra afsnittet vedr. Asschenfeldt-Hansen, jf. manuskriptet ”Bær hverandres byrde” (1991), s. 51-55, vedr. lægen Johs. Hoff s. 56-59
16. Se bl.a. Dansk Kvindebiografisk Leksikon og Den store Danske Encyklopædi

Syv års venten, starten i Lille Karleby

1. Øgendahl, Claus: (2000), s.76
2. Søndengaard, Annelise (2006), s. 45
3. Søndengaard, Annelise (2006), s. 52
4. Søndengaard, Annelise (2006), s. 44
5. Øgendahl, Claus (2000), s. 63
6. Horsten, Holger (1948), s. 209-10. Indsættelse i betænkingsrum måtte kun anvendes i ungdoms-, skole, optagelses- og iagttagelseshjem samt fredehjem og i almindelighed kun over for børn, der var fyldt 15 år. Vedkommende måtte højst sidde i rummet en uge, men tidsrummet kunne med overinspektionens godkendelse i enkelte tilfælde vare indtil to uger.
7. Eks. Fredehjemmet Kærgaarden, Straffeprotokol 1924-45, og Fredehjemmet Skarridshus, hustugsprotokol 1936-43

8. Rytter, Maria (2003), s. 71-72, note 22. Trods ihærdig søgning har det ikke været muligt at finde frem til det cirkulære, der afskaffede brug af betækningsrum i børneforsorgen, men ifølge Troels Lohmanns (forstander på Orø Strand) skulle brugen af rummene være forbudt i 1972.

Bestyrelsens nye hjem i Østjylland, Sølund

1. Erichsen, Chr. : Barndomsperioden på Søholm er bl.a. omtalt i børnefortællingen "Spurvejægeren"
2. Kirkebæk, Birgit (2004), s. 46, jf. brevene af 7. april og 16. maj 1918. Fredehjemmenes formål var at være et hjem til værn mod forførelse, misbrug og omflakken – et hjem, hvor beboerne kunne sysselsættes efter deres små evner og få en menneskeværdig tilværelse under kristelig, forstandig pleje og påvirkning. Birgit Kirkebæk tilføjer hertil: "Med det formål er det klart, at der kunne være en overlappning til de piger Chr. Keller tænkte på. Ideen var, at Sprogø-projektet skulle overtage de piger, som Fredehjemmene ikke magtede."

Institutionen Handbjerg tilbydes kvit og frit

1. Forhandlingsprotokol 1906-23, s. 127
2. Kirkebæk, Birgit (2004), s. 47
3. Kirkebæk, Birgit (2004), s. 46-47
4. Forhandlingsprotokol 1906-23, s. 154-55
5. Øgendahl, Claus (2000), s. 125-26
6. Øgendahl, Claus (2000), s. 126
7. I året 1917 vedtoges tillige den første sterilisationslov i USA, og overlægens interesse for emnet fulgte meget parallelt udviklingen i de øvrige nordiske lande, hvorfra kan nævnes fremtrædende personer som dr. Alfred Petrén (Sv.), overlæge Norén (No.) og prof. Ehrnrooth (Fin.) jf. diskussionen i Nordisk psykiatrisk Congress, Stockholm, september 1922
8. Øgendahl, Claus (2000), s. 128
9. Øgendahl, Claus (2000), s. 129

Holmstrupgaard, "kopieringen tiltager

1. Esche, Thora (1920), s.173-74
2. Esche, Thora (1920), s.175
3. Rubow noterer ca. 160 alumner, ifølge forhandlingsprotokollen 1923-33, s. 90 skulle 72 (eller 45 %) af disse alumner befinde sig på hhv. Østergaard (23), Sølund (25) og Handbjerg (24) ifølge opgørelsen 31. december 1927. De resterende 55 % må således tilskrives at befinde sig hos "konkurrenterne".
4. Koch, Lene (2000), kronik: "Racehygiejne og tvangssterilisation" med yderligere henvisning til Kochs to udgivelser: "Racehygiejne i Danmark 1920-56" (2000) og "Tvangssterilisation i Danmark 1929-56" (2000). I sidstnævnte berettes bl.a. om undersøgelsen af 1934-lovens godt 6.000 journalsager.
5. Øgendahl, Claus (2000), s. 129 ff.
6. Alfred Binet (fr.) udviklede den første moderne intelligenstag i 1905. Dette skete i et samarbejde med Théodore Simon (fr.). Testen blev revideret i både 1908 og 1911. Efter Alfred Binets død videreudviklede Lewis M. Terman skalaen i 1916, idet han inkorporerede William Sterns (ty.) forslag om at måle intelligens som intelligenskvotient. Om beskrivelse og analyse af intelligensbegrebet se bl.a. Annalise Duponts udgivelse (1979), kap. 4 og 5, s. 30-46.
7. Wildenskov, H.O. (arkiv; Jysk børneforsorg/Fredehjem), s. 80. Vedr. Gregors definitionsmetode henvises til følgende i Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet 1923, s. 4 og 32
8. De konkrete data vedr. hver enkelt testet beboer er alle anført i Wildenskovs artikel "Er Fredehjemmene Aandssvagehjem?", herfra er otte (no. 21-28) gengivet i Jysk børneforsorg/Fredehjems jubilæumsskrift 2006, s. 30-31
9. Wildenskov, H.O. (arkiv; Jysk børneforsorg/Fredehjem), s. 92

Åndssvage eller sinker? Den årelange strid

1. Rubow, Viktor (1928) samt Berthelsen, J. Chr. (1931), s. 21
2. Berthelsen, J. Chr. (1931), s. 29 jf. afs. "Forholdet til Opdragelseshjem, Aandssvagevæsenet og Staten"
3. Berthelsen, J. Chr. (1931), s. 30
4. Berthelsen, J. Chr. (1931), s. 15
5. Bramsnæs arkiv, udklipssamlingen
6. Bramsnæs arkiv, udklipssamlingen
7. Øgendahl, Claus (2000), s. 130
8. Opdragelseshjemmet, mødet afholdt den 29. februar 1940

Krigens triste følger, nyt hjem overvejes

1. Opdragelseshjemmet (november 1935), s. 8
2. Opdragelseshjemmet (maj 1940), s. 52
3. Statistisk Årbog (1947), s. 165, tabel 195
4. Horsten, Holger (1948), s. 169

Mod nye tider, nye pædagogiske tanker

1. Jacobsen, Anette Faye (1989)
2. Beretningen vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem (1952), afs. ”Fredehjem”, s. 39
3. Øgendahl, Claus (2000), s. 204
4. Berthelsen, J. Chr. (1950), s. 9
5. Berthelsen, J. Chr. (1950), s. 9
6. Hübschmann, Toni, manuskript dateret maj, 1997

Storhedstiden; den større integration

1. Øgendahl, Claus (2000), s. 215
2. Udclipssamlingen, Bramsnæs Arkiv
3. Jysk Aktuelt 18. januar 1967
4. Silkeborg Avis 23. januar 1967
5. Silkeborg Avis 18. januar 1967
6. Silkeborg Avis 12. april 1967
7. Se tillige Silkeborg Avis 26. marts 1968

Fredehjemsagen under konstant pres

1. Såvel Handbjerg Fredehjems udsendte trykte hilsner og julebreve gennem 1960-erne er venligst udlånt af Rigmor Christensen og Karen Halkjær.
2. Nørsgaard, Jens (1981), jubilæumsskrift, s. 39
3. Årsskrift (1972-73), s. 9-10
4. Årsskrift (1971-72), s. 4
5. Årsskrift (1972-73), s. 10
6. Bundgaard, Lars (1981), jubilæumsskrift, s. 57
7. Bundgaard, Lars (1981), s. 59
8. Bundgaard, Lars (1981), s. 57
9. Bundgaard, Lars (1981), s. 62

Efter 78 års virke, fusionen godkendes

Jf. fusionsdokumentet 1984 (kopi) findes i arkivet; Jysk børneforsorg/Fredehjem.

Anvendt litteratur

Utrykt materiale

Bramsnæs Arkiv, Tingstedet Sæby: Bl.a. forhandlingsprotokollerne 1906-23, 1923-33, 1943-51, 1952-69 indleveret som gave i 1979 af boet efter Karen Engholm, journalnumre 98/1996 (1979/1727) samt diverse udklip og brevkorrespondance.

Diakonhøjskolens arkiv, Højbjerg: Finn Andersen, konferensspeciale, "Bær hverandres byrde", september 1991, bd. I.

Erhvervsarkivet, Aarhus: Jysk børneforsorg/Fredshjem, registratur nr. 160. Indleverede arkivalier vedr.

Fredshjemsforningen s. 41: Årsregnskaber og status 1926-48, kassebøger 1918-33, 1942-57 og hovedbog 1972-76.

Fredshjemmet Østergaard s. 41: Liste- og protokolmateriale 1972-75.

Fredshjemmet Holmstrupgaard s. 42-52: Elevjournaler 1930-79, korrespondance, stam-, vagt-, lærer-, og kassebøger, breve fra gamle elever etc.

Fredshjemmet Sølund s.52-54: Elevjournaler 1965-80, hovedbøger etc.

Fredshjemmet Holmstrupgaard, Brabrand: Hustugtsbøger 1934-62, 1962-75. Protokol: Statistik til 1937-79, Toni Hübschmanns manuskript, 1984, fotos etc.

Ellengården, Aarhus, Jysk børneforsorg/Fredshjems arkiv: Årsskrifter og årsberetninger 1970-76, jubilæumsskrifterne 1981 og 2006, brevkorrespondance 1970-84, samarbejdsaftalen 1984, fotos etc.

Landsarkivet for Fyn, Odense: Theresia Berthelsen: Beretning om arbejdet 1951-74. RA 067.

Silkeborg Arkiv: Lokale udgilp (diverse dagblade), fotosamling.

Vinderup Lokalhistoriske Arkiv (Handbjerg): Udklippsbog (Rigmor Christensen) samt fotos og udklip bl.a. fra Skive Folkeblad.

Trykt materiale

Fremstillinger

Andersen, Finn: "Uddannelse, holdninger, brydninger. Diakonhøjskolen 1920-2005", 2005.

Asschenfeldt-Hansen, Carl J.: "Naade over naade", 1930.

Dupont, Annalise: "Mental retardering", 1979.

Esche, Thora: "Erindringer fra mit liv og min gerning", 1920.

Henriques, Arthur m.fl.: "Børneloven", 1918, (Lov nr. 72 af 14. april 1905).

Horsten, Holger: "Børneforsorgen i Danmark", 1948.

Kirkebæk, Birgit: "Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961", 1997.

Kirkebæk, Birgit: "Letfærdig og løvsagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961", 2004.

Kirkebæk, Birgit: "Normaliseringens periode", 2001.

Koch, Lene: "Racehygiejne i Danmark 1920-56", 2000.

Koch, Lene: "Tvangsterilisation i Danmark 1929-67", 2000.

Lützen, Karin: "Byen tæmmes", 1998.

Løkke, Anne: "Vildfarende børn: om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920", 1990.
Nedergaard, Poul: "En dansk præste- og sognehistorie 1849-1949", bd. II, 1954.
Nedergaard, Poul: "Personalthistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og Sognehistorie 1849-1949", bd. 6, 1963.
Steincke, K.K.: "I Fremtidens Forsørgelsesvæsen", 1920.
Øgendahl, Claus: "Socialpædagogernes Historie", 2000.

Skrifter/artikler

Andersen, Finn: "Lad os frede om disse piger". Missionens venner har ofte taget teten, når ulykkelige mennesker befandt sig i en gråzone, og behovet for sociale initiativer trængte sig på. *Indre Missions Tidende*, 2011, no. 24, s. 16-17.
Berthelsen, J. Chr.: "Fredehjem". Et mindeskrift om 25 års pionerarbejde, 1931.
Berthelsen, J. Chr.: "Fredehjem" – en kort Beretning om de første tredive Aar. 1936.
Berthelsen, J. Chr.: "Vor Fredehjemsvirksomhed" 1906-1950, 1950.
"Betænkning vedrørende Opdragelsesmæssige Metoder i Opdragelseshjem", 1952.
Christensen, Rigmor: "Fredehjem i Handbjerg", "Handbjerghus 25 år", s. 20-23, 1998.
Erlang, Ingeborg: "Værneforeningen for svagt begavet Ungdom". Tillæg til *Børnesagens Tidende*, nr. 20. Særtryk af *Socialt Tidsskrift*, okt. 1928.
Handbjerg Fredehjem: "Julehilsen fra Handbjerg", bl.a. 1966-67, 1969.
Jacobsen, Anette Faye: "Kontrol og demokrati. Træk af Dansk Børneforsorgs historie 1933-1958". *Historisk Tidsskrift*, bd. 15, rk. 4, 1989, s. 256-82.
Koch, Lene: Kronik. "Racehygiejne og tvangssterilisation". *Ugeskrift for Læger*, nr. 43, 2000.
Rubow: "Problemet om Fredehjem". Svagt begavet ungdom". Tillæg til *Børnesagens Tidende*, nr. 20. Særtryk af *Socialt Tidsskrift*, okt. 1928.
Rytter, Maria: "Børn med historie". Årbog for Svendborg og omegn, s. 38-50, 2002.
Rytter, Maria: "Børn uden historie". Årbog for Svendborg og omegn, s. 99-115, 2001.
Rytter, Maria: "Dette er mit lille Kvindely". Årbog for Svendborg og omegn, s. 63-72, 2003.
Statistisk Årbog.
Søndengaard, Annelise: "Lad ikke de faldne blive liggende". *Jysk børneforsorg/Fredehjem*, jubilæumsskrift, 2006.
Wildenskov, H.O.: "Er Fredehjemmene Aandssvagehjem?". *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*, s. 79-92, (arkiv; *Jysk børneforsorg/Fredehjem* samt uddrag i *Jubilæumshæftet* 2006).

Endvidere har der været samtaler med Rigmor Madsen (Holstebro), Karen Halkjær (Vinderup), Inger Jacobsen (Højbjerg), ligesom der er inddraget kronikker, notitser, artikler og annoncer fra følgende udgivelser: *Børnesagens Tidende*, *Dansk Kvindehistorisk Leksikon*, *De store Danske Encyklopædi*, *Indre Missions Tidende*, *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*, *Opdragelseshjemmet* (Medlemsblad for Medarbejdere ved Statsanerkendte Skole-, Ungdoms- og Fredehjem), *Socialt Tidsskrift* samt dagbladene: *Jysk Aktuelt*, *Kristeligt Dagblad*, *Lemvig Folkeblad*, *Midtjyllands Avis*, *Roskilde Dagblad*, *Silkeborg Avis*, *Silkeborg Venstreblad*, *Skive Folkeblad* og *Social Demokraten*.